

บทที่ ๒

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาวิจัยเรื่อง “การพัฒนาการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดพระนครศรีอยุธยา” ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้าเอกสารมารวบรวมแนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาการเผยแผ่พระพุทธศาสนาและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อนำมาใช้ในการกำหนดกรอบแนวคิดการวิจัย โดยแบ่งการนำเสนอ ดังต่อไปนี้

๒.๑ แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนา

๒.๑.๑ ความหมายของการพัฒนา

๒.๑.๒ แนวคิดการพัฒนาตามหลักพระพุทธศาสนา

๒.๒ แนวคิดเกี่ยวกับรูปแบบ

๒.๒.๑ ความหมายของรูปแบบ

๒.๒.๒ ประเภทของรูปแบบ

๒.๒.๓ คุณลักษณะของรูปแบบที่ดี

๒.๓ แนวคิดเกี่ยวกับการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

๒.๓.๑ วิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในยุคสมัยพุทธกาล

๒.๓.๒ วิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในยุคหลังพุทธกาล

๒.๓.๓ วิธีการสอนในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

๒.๓.๔ การเผยแผ่พระพุทธศาสนาเชิงรุกในประเทศไทย

๒.๓.๕ คุณสมบัติของผู้เผยแผ่พระพุทธศาสนา

๒.๓.๖ หลักการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

๒.๓.๗ ลีลาการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

๒.๔ แนวคิดเกี่ยวกับสำนักปฏิบัติธรรมและการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน

๒.๕ ข้อมูลพื้นที่การวิจัย

๒.๖ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๒.๖.๑ งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนารูปแบบ

๒.๖.๒ งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

๒.๗ กรอบแนวคิดการวิจัย

๒.๑ แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนา

ผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนา โดยมีนักวิชาการได้ให้ความหมายของการพัฒนา และแนวคิดการพัฒนาตามหลักพระพุทธศาสนาได้มีนักวิชาการทางสังคมศาสตร์ได้ให้แนวคิดไว้ดังนี้

๒.๑.๑ ความหมายของการพัฒนา

การเปลี่ยนแปลงของสังคมเป็นสิ่งที่จำเป็นที่จะต้องเกิดขึ้นอันเนื่องมาจากความต้องการของมนุษย์ที่อยากเห็นสิ่งดีๆ เกิดขึ้นในสังคมของตนเองการเปลี่ยนแปลงของสังคมไปในทางที่ดีขึ้นที่เราเรียกกันว่า “การพัฒนา” (Development) หรืออาจให้คำจำกัดความของการพัฒนาได้ว่า คือ กระบวนการเพื่อเพิ่มความสามารถของคนส่วนใหญ่ที่จะปรับปรุงคุณภาพชีวิตของตนอย่างต่อเนื่องภายใต้คำจำกัดความดังกล่าวเนื้อหาสาระสำคัญของการพัฒนาจึงอยู่ที่ความสามารถของคนส่วนใหญ่ส่วนกลไก หรือกระบวนการนั้นเป็นเครื่องมือสำคัญที่จะนำมาใช้ในการดำเนินงานนอกจากนั้นการดำเนินงานควรจะต้องให้ผลได้อย่างต่อเนื่องอีกด้วยกระบวนการพัฒนาจึงจำเป็นที่จะต้องเป็นกระบวนการระยะยาวและจากการตรวจสอบเอกสารปรากฏว่า มีผู้ให้ความหมายของการพัฒนาไว้หลายท่านดังนี้ความเจริญเติบโต หรือก้าวหน้า^๑การพัฒนา หมายถึง การกระทำให้ดีขึ้นคือเปลี่ยนจากสภาพหนึ่งไปสู่อีกสภาพหนึ่งที่ดีกว่า^๒การพัฒนาเป็นการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของสังคมซึ่ง ได้แก่ คนกลุ่มคนการจัดระเบียบความสัมพันธ์ทางสังคมด้วยการจัดสรรทรัพยากรของสังคมอย่างยุติธรรมและมีประสิทธิภาพ^๓การที่คนในชุมชนและสังคมโดยส่วนรวมได้ร่วมกันดำเนินกิจกรรมเพื่อปรับปรุงความรู้ความสามารถของตนเองได้ร่วมกันเปลี่ยนแปลงคุณภาพชีวิตของตนชุมชนและสังคมให้ดีขึ้น^๔การพัฒนามาจากคำภาษาบาลีว่า วัฒนะแปลว่า เจริญซึ่งแบ่งออกเป็น ๒ ส่วนคือการพัฒนาคนเรียกว่า ภาวนากับการพัฒนาสิ่งอื่นๆ ที่ไม่ใช่คน เช่น วัตถุและสิ่งแวดล้อมต่างๆ ที่เรียกว่า พัฒนา หรือวัฒนา เช่น การสร้างถนนบ่อน้ำอ่างเก็บน้ำ เป็นต้น ^๕เมื่อการพัฒนาถูกกำหนดความหมายจากหลายแหล่งและหลายสาขาวิชาทำให้ลักษณะของการพัฒนามีหลายประการแต่ลักษณะที่สำคัญมีดังต่อไปนี้

๑) เป็นการเปลี่ยนแปลงด้านต่างๆ เช่น ด้านสุขภาพปริมาณและสิ่งแวดล้อมของสิ่งใดสิ่งหนึ่งให้ดีขึ้น หรือให้มีความเหมาะสมอันเป็นการเปลี่ยนแปลงอย่างรอบด้านไม่ใช่เปลี่ยนแปลงในด้านใดด้านหนึ่งเพียงด้านเดียวเท่านั้น หรืออาจจะเรียกได้ว่า ต้องเป็นการเปลี่ยนแปลงทั้งระบบ

๒) มีลักษณะเป็นกระบวนการคือเป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นตามลำดับขั้นตอนและอย่างต่อเนื่องกันโดยแต่ละขั้นตอนมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันเป็นลำดับไม่สามารถข้ามขั้นตอนหนึ่งได้

^๑ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์, ๒๕๔๖), หน้า ๓๔๕.

^๒ยุวัฒน์ วุฒิเมธี, หลักการพัฒนาชุมชนและการพัฒนาชนบท, (กรุงเทพมหานคร : ไทยอนุเคราะห์ไทย, ๒๕๔๖), หน้า ๒.

^๓จิตยา สุวรรณชฎ, สังคมวิทยา, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๔๗), หน้า ๓๕๔.

^๔สมศักดิ์ ศรีสันติสุข, สังคมไทย : แนวทางวิจัยและการพัฒนา, (กรุงเทพมหานคร : สถาบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์, ๒๕๔๕), หน้า ๑๗๙.

^๕พระราชวรมุนี (ป.อ.ปยุตโต), ทางสายกลางของการศึกษาไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : คณะศึกษาศาสตร์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๐), หน้า ๑๖-๑๘.

๓) มีลักษณะเป็นพลวัตคือเป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นตลอดเวลาไม่หยุดนิ่งแต่การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจะเป็นแบบรวดเร็ว หรือช้าๆ ปริมาณมาก หรือน้อยก็ได้

๔) เป็นแผนและโครงการคือเกิดขึ้นจากการเตรียมการไว้ล่วงหน้าว่า จะเปลี่ยนแปลงใครด้านใดด้วยวิธีการใดเมื่อไรซึ่งงบประมาณเท่าใดใครรับผิดชอบ เป็นต้น ไม่ใช่เป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นโดยไม่มีการเตรียมการไว้ล่วงหน้า

๕) เป็นวิธีการการพัฒนาเป็นมรรควิธี หรือกลวิธีที่นำมาใช้ให้เกิดการเปลี่ยนแปลงตามเป้าหมายที่กำหนดไว้ เช่น การพัฒนาสังคมการพัฒนาชนบทการพัฒนาการเมืองการพัฒนาเศรษฐกิจการพัฒนาชุมชนต่างก็เป็นวิธีการพัฒนาแบบหนึ่งที่มีลักษณะเฉพาะเป็นของตนเอง

๖) เป็นปฏิบัติการคือเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจริงไม่เป็นเพียงแนวความคิด หรือเป็นเพียงแนวคิด หรือเป็นเพียงรายละเอียดของแผนและโครงการเท่านั้นเพราะการพัฒนาเป็นวิธีการที่ต้องนำมาใช้ปฏิบัติจริงจึงจะเกิดผลตามที่ต้องการ

๗) เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากการกระทำของมนุษย์เพื่อประโยชน์ของมนุษย์เพราะมนุษย์เป็นสัตว์โลกประเภทเดียวที่สามารถจัดทำแผนโครงการและคิดค้นวิธีการพัฒนาตนเองและสิ่งต่างๆ ได้การเปลี่ยนแปลงใดก็ตามถ้าไม่ได้เกิดจากการกระทำของมนุษย์แล้วจะไม่ใช้การพัฒนาแม้ว่า จะมีลักษณะอื่นๆ เหมือนกับการพัฒนาก็ตาม

๘) ผลที่เกิดขึ้นมีความเหมาะสม หรือพึงพอใจทำให้มนุษย์และสังคมมีความสุขเพราะการพัฒนาเป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์และการอยู่ร่วมกันเป็นสังคมของมนุษย์นั่นเอง

๙) มีเกณฑ์ หรือเครื่องชี้วัดคือสามารถบอกได้ว่า ลักษณะที่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงนั้นเป็นการพัฒนา หรือไม่ซึ่งอาจดำเนินการได้หลายวิธี เช่น เปรียบเทียบกับสภาพเดิมก่อนที่จะเกิดการเปลี่ยนแปลงกำหนดเกณฑ์มาตรฐานในการชี้วัดในด้านต่างๆ โดยเฉพาะด้านคุณภาพสามารถเปลี่ยนแปลงได้เนื่องจากมนุษย์และสังคมเกิดการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาทั้งการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติและการเปลี่ยนแปลงที่เป็นผลของการพัฒนาจึงมีความจำเป็นต้องปรับปรุงเปลี่ยนแปลงกระบวนการพัฒนาให้เหมาะสมกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นด้วยการพัฒนาใหม่ๆ จึงเกิดขึ้นอยู่เสมอการพัฒนาไว้ดังนี้

๑) แนวคิดแบบวิวัฒนาการเป็นการนำการพัฒนาไปใช้อธิบายประวัติศาสตร์ของมนุษย์ที่เคลื่อนย้ายจากภาวะหนึ่งไปสู่อีกภาวะหนึ่งที่สูงกว่า ทำให้มนุษย์มีความก้าวหน้าในด้านต่างๆ มากขึ้น เช่น มีชีวิตที่อุดมสมบูรณ์ขึ้นร่ำรวยมากขึ้นมีเหตุผลมากขึ้นมีความแตกต่างกันมากขึ้น เป็นต้น การพัฒนาในแนวคิดนี้จึงมีความหมายใกล้เคียงกับคำว่า ความก้าวหน้ามาก

๒) แนวคิดแบบการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเป็นแนวความคิดที่เกิดขึ้นในคริสต์ศตวรรษที่ ๒๐เนื่องจากมีความเป็นกลางมากกว่า การพัฒนาไม่เกี่ยวข้องกับอดีต หรืออนาคตอันรุ่งโรจน์ แต่สนใจศึกษาการเปลี่ยนแปลงของปรากฏการณ์ทางสังคม เช่น การแบ่งชนชั้นทางสังคม เป็นต้น การเปลี่ยนแปลงอาจมีลักษณะเป็นการปฏิรูปคือเฉพาะในโครงสร้างใดโครงสร้างหนึ่งและเป็นการปฏิวัติคือการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทั้งหมดของสังคม

^๒สนธยา พลศรี, กระบวนการพัฒนาชุมชน, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๔๕), หน้า ๕-๖.

๓) แนวความคิดแบบเศรษฐศาสตร์นักเศรษฐศาสตร์นำการพัฒนาไปใช้จำแนกประเทศต่างๆ ตามเกณฑ์ที่กำหนด เช่น รายได้ประชากรชาติการรู้หนังสือการมีงานทำ เป็นต้น ออกเป็นประเทศพัฒนาแล้วประเทศกำลังพัฒนาและประเทศด้อยพัฒนาการพัฒนาในแนวความคิดนี้จึงมีความหมายใกล้เคียงกับคำว่า ความเป็นอุตสาหกรรมความทันสมัยและการเจริญเติบโตมาก

๔) แนวความคิดแบบการปฏิบัติการทางสังคมเป็นแนวความคิดที่เกิดจากรัฐบาลของประเทศต่างๆ พยายามปรับปรุงแก้ไขปัญหาทางเศรษฐกิจและสังคมในรูปของการวางแผนปฏิบัติการ เช่น การปฏิรูปที่ดินการสหกรณ์การพัฒนาชนบท เป็นต้น และเรียกวิธีการนี้ว่า การพัฒนา

๕) แนวความคิดแบบความขัดแย้งทางสังคมเป็นแนวความคิดของการพัฒนาประเทศด้วยระบอบสังคมนิยมที่นำทฤษฎีความขัดแย้งมาใช้เป็นแนวทางในการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและระบบสังคมโดยถือว่า การนำระบอบสังคมนิยมเข้ามาใช้แทนระบบที่ใช้อยู่เดิมเป็นการพัฒนา^๗ การพัฒนาที่น่าจะส่งผลต่อคนส่วนใหญ่ใน ๓ ลักษณะด้วยกันคือ

๑) การพัฒนา หมายถึง ความก้าวหน้าซึ่งถ้าเป็นเรื่องเศรษฐกิจก็เรียกว่า ความเจริญทางเศรษฐกิจถ้าเป็นด้านสังคมก็เป็นเรื่องของความมีเหตุผลตลอดจนระบบและกลไกซึ่งเอื้ออำนวยให้สามารถใช้เหตุผลเป็นหลักในการตัดสินใจและลดความขัดแย้งโดยสันติวิธีเรื่องความก้าวหน้านี้ได้กลายเป็นเรื่องที่ได้รับการเอาใจใส่กันมากและมีคนส่วนหนึ่งเห็นว่า การพัฒนานั้น หมายถึง เรื่องของความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจอย่างเดียวซึ่งตามทัศนะของการพัฒนาโดยทั่วไปนั้นควร หมายถึง เรื่องความก้าวหน้าทางสังคมด้วยไม่เฉพาะแต่ความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจเท่านั้น

๒) การพัฒนา หมายถึง ความมั่นคงถ้าในทางเศรษฐกิจเราต้องการให้ระบบเศรษฐกิจเป็นระบบที่มั่นคงมีเสถียรภาพไม่มีปัญหาเงินเฟ้อเงินฝืดในทางสังคมก็ เช่น กันเราต้องการเห็นความมั่นคงทางสังคมเป็นสังคมที่สงบสุขสังคมที่สามารถปรับตัวเองให้สอดคล้องกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปได้โดยปราศจากความรุนแรงความมั่นคงจึงเป็นเรื่องใหญ่และในการพัฒนายก็ต้องคิดถึงเรื่องนี้ด้วย

๓) การพัฒนา หมายถึง ความก้าวหน้าและความมั่นคงการพัฒนายังควร หมายถึง ความเป็นธรรมอีกด้วยโดยเฉพาะความเป็นธรรมในลักษณะที่ว่า ประชาชนทุกคนที่เป็นสมาชิกของสังคมได้เข้ามีส่วนร่วมและได้รับผลตอบแทนจากการที่มีส่วนในการพัฒนาตามควรดังนั้นการพัฒนายที่เราต้องการจึงควรเป็นการพัฒนาในรูปแบบที่ช่วยสร้างความเป็นธรรมด้วย^๘

^๗เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗.

^๘โฆสิต ปั้นเปี่ยมรัษฎ์, การพัฒนาประเทศไทย, (กรุงเทพมหานคร : สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและการศึกษาแห่งชาติ, ๒๕๔๒), หน้า ๒๕.

ตารางที่ ๒.๑ แสดงสาระสำคัญของความหมายของการพัฒนา

นักวิชาการ/แหล่งข้อมูล	แนวคิดหลัก
ราชบัณฑิตยสถาน, (๒๕๔๖, หน้า ๓๔๕.)	ความเจริญ เต็มโต หรือก้าวหน้า
ยุวัฒน์ วุฒิเมธี, (๒๕๒๖, หน้า ๒.)	เปลี่ยนจากสภาพหนึ่งไปสู่อีกสภาพหนึ่งที่ดีกว่า
จิตยา สุวรรณขุ, (๒๕๔๗, หน้า ๓๕๔.)	การพัฒนาเป็นการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของสังคม การจัดระเบียบความสัมพันธ์ทางสังคม การจัดสรรทรัพยากรของสังคมอย่างยุติธรรม
สมศักดิ์ ศรีสันติสุข, (๒๕๔๕, หน้า ๑๗๙.)	ดำเนินกิจกรรมเพื่อปรับปรุงความรู้ความสามารถของ เปลี่ยนแปลงคุณภาพชีวิตของตนชุมชนและสังคมให้ดีขึ้น
พระราชวรมณี (ป.อ.ปยุตโต), (๒๕๔๐, หน้า ๑๖-๑๘.)	การพัฒนาคน การพัฒนาสิ่งอื่น ๆ ที่ไม่ใช่คน
สนธยา พลศรี, (๒๕๔๕, หน้า ๕-๖.)	การเปลี่ยนแปลงด้านต่าง ๆ เช่น ด้านสุขภาพ ปริมาณ การเปลี่ยนแปลงอย่างรอบด้าน ไม่ใช่เปลี่ยนแปลงในด้าน การเปลี่ยนแปลงทั้งระบบ
โฆสิต ปั้นเปี่ยมรัษฎ์, (๒๕๔๒, หน้า ๒๕.)	ระบบและกลไกซึ่งเอื้ออำนวยให้สามารถใช้เหตุผล สังคมที่สามารถปรับตัวเองให้สอดคล้องกับสถานการณ์ที่ เปลี่ยนแปลงไปได้โดยปราศจากความรุนแรง การพัฒนาที่เราต้องการจึงควรเป็นการพัฒนาในรูปแบบ

สรุปได้ว่า การพัฒนาเป็นการสร้างสรรค์ความเจริญก้าวหน้าจนเกิดการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้นเป็นการเปลี่ยนแปลงสภาวะการณ์ของสังคมจากระดับหนึ่งไปสู่อีกระดับหนึ่งที่มีคุณค่าเพิ่มขึ้นและต้องการมีการเปลี่ยนแปลงทั้งทางด้านการเมืองเศรษฐกิจและสังคมความก้าวหน้า ซึ่งถ้าเป็นเรื่องเศรษฐกิจก็เรียกว่า ความเจริญทางเศรษฐกิจ ถ้าเป็นด้านสังคมก็เป็นเรื่องของความมีเหตุผลตลอดจนระบบและกลไกซึ่งเอื้ออำนวยให้สามารถใช้เหตุผลเป็นหลักในการตัดสินใจ และลดความขัดแย้งโดยสันติวิธี เรื่องความก้าวหน้านี้ได้กลายเป็นเรื่องที่ได้รับการเอาใจใส่กันมาก และมีคนส่วนหนึ่งเห็นว่า การพัฒนานั้น หมายถึง เรื่องของความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจอย่างเดียว ซึ่งตามทัศนะของการพัฒนาโดยทั่วไปนั้น ควร หมายถึง เรื่องความก้าวหน้าทางสังคมด้วย ไม่เฉพาะแต่ความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจเท่านั้นความมั่นคง ถ้าในทางเศรษฐกิจเราต้องการให้ระบบเศรษฐกิจเป็นระบบที่มั่นคงมีเสถียรภาพ ไม่มีปัญหาเงินเฟ้อ เงินฝืด ในทางสังคมก็ เช่น กันเราต้องการเห็นความมั่นคงทางสังคม เป็นสังคมที่สงบสุข สังคมที่สามารถปรับตัวเองให้สอดคล้องกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปได้โดยปราศจากความรุนแรง ความมั่นคงจึงเป็นเรื่องใหญ่ และในการพัฒนายังต้องคิดถึงเรื่องนี้ด้วยการที่คนในชุมชนและสังคมโดยส่วนรวม ได้ร่วมกันดำเนินกิจกรรมเพื่อปรับปรุงความรู้ความสามารถของตนเอง ได้ร่วมกันเปลี่ยนแปลงคุณภาพชีวิตของตน ชุมชน และสังคมให้ดีขึ้น การพัฒนา มาจากคำภาษาบาลีว่า วัฒนะ แปลว่า เจริญ ซึ่งแบ่งออกเป็น ๒ ส่วน คือ การพัฒนาคน

เรียกว่า ภาวนา กับการพัฒนาสิ่งอื่น ๆ ที่ไม่ใช่คน เช่น วัตถุและสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ที่เรียกว่า พัฒนา หรือ วัฒนา เช่น การสร้างถนน บ่อน้ำ อ่างเก็บน้ำ เป็นต้น

๒.๑.๒ แนวคิดการพัฒนาตามหลักพระพุทธศาสนา

ในทางพระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงการพัฒนาทั้งในส่วนของสังคมและตัวมนุษย์แต่ละคน ที่การพัฒนาคนเพราะเมื่อคนพัฒนาแล้วทั้งทางด้านร่างกายและจิตใจจะนำไปสู่การพัฒนาชุมชนสังคม และเป็นการพัฒนาที่ทำให้เกิดผลของการพัฒนาอย่างแท้จริงเป้าหมายของการพัฒนาคือการปลดปล่อยตนเองให้พ้นจากความทุกข์ทั้งทางกายและทางจิตใจโดยการให้ความสำคัญกับความสุขทางจิตใจอันเกิดจากความมีอิสรภาพที่พึ่งตนเองได้และความเข้มแข็งของบุคคลและสังคมซึ่งเป็นเครื่องชี้ให้เห็นระดับการพัฒนาประการหนึ่งหลักธรรมในพระพุทธศาสนาที่เป็นเครื่องพัฒนาทำให้เจริญทำให้เป็นให้มีขึ้นฝึกอบรมคือภาวนามี๔ประการคือ

๑) กายภาวนา หมายถึง การเจริญการพัฒนากายการฝึกอบรมกายให้รู้จักติดต่อกว้างขวางกับสิ่งทั้งหลายภายนอกทางอินทรีย์ทั้ง๕ด้วยดีและปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านั้นในทางที่เป็นคุณไม่ให้เกิดโทษให้กุศลธรรมงอกงามให้อกุศลธรรมเสื่อมสูญการพัฒนาความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ

๒) สีลภาวนา หมายถึง การเจริญศีลพัฒนาความประพฤติการฝึกอบรมศีลให้ตั้งอยู่ในระเบียบวินัยไม่เบียดเบียน หรือก่อความเดือดร้อนเสียหายอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้ด้วยดีเกื้อกูลแก่กัน

๓) จิตตภาวนา หมายถึง การเจริญจิตพัฒนาจิตการฝึกอบรมจิตใจให้เข้มแข็งมั่นคงเจริญงอกงามด้วยคุณธรรมทั้งหลาย เช่น มีเมตตากรุณาขยันหมั่นเพียรอดทนมีสมาธิและสดชื่นเบิกบานเป็นสุขผ่องใส เป็นต้น

๔) ปัญญาภาวนา หมายถึง การเจริญปัญญาพัฒนาปัญญาการฝึกอบรมปัญญาให้รู้เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริงรู้เท่าทันเห็นแจ้งโลกและชีวิตตามสภาวะสามารถทำจิตใจให้เป็นอิสระทำตนให้บริสุทธิ์จากกิเลสและปลดปล่อยพ้นจากความทุกข์แก้ไขปัญหที่เกิดขึ้นได้ด้วยปัญญา^๔

การพัฒนาทางพระพุทธศาสนานั้นต้องเริ่มที่ตัวบุคคลหมายความว่า บุคคลที่อยู่ในชุมชนหรือสังคมควรที่จะได้รับการพัฒนาเป็นอันดับแรกทั้ง๔ด้านคือทางด้านกายทางด้านหลักธรรมที่เหมาะสมในการพัฒนาทางสังคมคืออปริหานิยธรรม หรือวัชชือปริหานิยธรรม ได้แก่ ธรรมไม่ทำให้เสื่อมเป็นไปเพื่อความเจริญฝ่ายเดียวมี๗ประการคือ

๑) หมั่นประชุมกันเนื่องนิตย์

๒) พร้อมเพรียงกันประชุมพร้อมเพรียงกันเลิกประชุมพร้อมเพรียงกันทำกิจที่พึงทำ

๓) ไม่บัญญัติสิ่งที่ไม่ได้บัญญัติไว้ไม่ล้มล้างสิ่งที่บัญญัติไว้ถือปฏิบัติมั่นตามวัชชีกรรมตามที่วางไว้เดิม

๔) ท่านเหล่าใดเป็นผู้ใหญ่ในชนชาววัชชีเคารพนับถือท่านเหล่านั้นเห็นถ้อยคำของท่านว่า เป็นสิ่งอันควรรับฟัง

๕) บรรดากุลสตรีกุลกุมารทั้งหลายให้อยู่ดีโดยไม่ถูกข่มเหง หรืออุคคร่าขึ้นใจ

^๔พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), การพัฒนาที่ยั่งยืน, พิมพ์ครั้งที่๕, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๓), หน้า ๘๑-๘๒.

๖) เคารพสักการบูชาเจดีย์ของวัชชีทั้งหลายทั้งภายในและภายนอกไม่ปล่อยให้ธรรมิกพลีที่เคยทำแก่เจดีย์เหล่านั้นเสื่อมทรามไป

๗) จัดให้ความอารักขาคุ้มครองป้องกันอันชอบธรรมแก่พระอรหันต์ทั้งหลายตั้งใจว่า ขอพระอรหันต์ทั้งหลายที่ยังไม่ได้มาพึงมาสู่แคว้นแคว้นที่มาแล้วพึงอยู่ในแคว้นแคว้นผาสุก

อุปทานิยธรรม๗ประการนี้พระพุทธเจ้าได้ตรัสแก่เจ้าวัชชีทั้งหลายผู้ปกครองรัฐโดยระบอบสามัคคีธรรมซึ่งรัฐคู่อริยอมรับว่า เมื่อชาววัชชียังปฏิบัติตามหลักธรรมนี้จะเอาชนะด้วยการรบไม่ได้นอกจากจะใช้การเกลี้ยกล่อม หรือทำให้เกิดความแตกสามัคคีกันภายในกลุ่มของวัชชีจึงจะมีสิทธิชนะจะเห็นได้ว่า อุปทานิยธรรม ๗ ประการนี้มีสามัคคีธรรมเป็นคุณธรรมที่คอยเกื้อหนุนให้การปฏิบัติตามนั้นเกิดเป็นผลจริงฉะนั้นหลักสามัคคีธรรมก็เป็นปัจจัยหนึ่งที่จะช่วยให้การพัฒนาสังคมเป็นไปตามแนวทางที่ชุมชน หรือสังคมตั้งเป้าหมายเอาไว้ ได้แก่ ความมีคุณภาพชีวิตที่ดี^{๑๐}สาระสำคัญของความคิดเกี่ยวกับการพัฒนานั้นเนื่องมาจากปรัชญาพื้นฐานของพุทธศาสนาที่ปรารถนาชี้ทางหลุดพ้นจากความทุกข์และชี้ทางสู่ความสุขให้แก่มนุษย์ตามหลักคำสอนนี้พุทธศาสนิกชนโดยเฉพาะพระสงฆ์มีหน้าที่ช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์และสัตว์อื่นๆ ให้พ้นจากความทุกข์ทั้งทางด้านวัตถุและจิตใจทั้งในปัจจุบันและในอนาคตดังนั้นการช่วยเหลือซึ่งกันและกันให้พ้นจากสภาพความด้อยพัฒนาด้วยการศึกษา ความสำคัญของการพัฒนาโดยการช่วยเหลือกันทั้งการอบรมในศาสนาธรรมและประสบการณ์มีอิทธิพลสำคัญต่อการก่อรูปแนวความคิดเกี่ยวกับการพัฒนาของพระสงฆ์^{๑๑} ได้เสนอแนวคิดบทบาทของพระพุทธศาสนาที่มีต่อการพัฒนาประเทศไว้ว่า ถ้าปราศจากศีลธรรมเสียแล้วการพัฒนาประเทศไม่ว่า จะพัฒนาไปทางใดย่อมจะบกพร่องและไม่สมบูรณ์โดยเฉพาะอย่างยิ่งจะพัฒนาไปในด้านเป้าหมายซึ่งจะผดผลสุดท้ายอาจจะพัฒนาไปทางที่เห็นความเจริญทางวัตถุซึ่งเป็นเรื่องสำคัญยิ่งกว่า เรื่องที่สำคัญแท้ๆ คือความเจริญในทางปัญญาและในทางศีลธรรมการขาดจากศีลธรรมนั้นจะทำให้โลกเสื่อมโทรมพระพุทธศาสนาจะช่วยเหลือในการพัฒนาชาติได้ตึ้นน้อมอาศัยพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสื่อสำหรับสืบพระศาสนาและการที่พุทธศาสนาจะช่วยให้มีการพัฒนาชาติได้จริงจัง ก็คืออาศัยหลักเกณฑ์บางประการดังนี้

๑) ความเชื่อในพุทธศาสนาต้องเป็นความเชื่อที่บริสุทธิ์ไม่เจือปนความเชื่อถือโชคลางทางไสยศาสตร์พระพุทธองค์ตรัสไว้ว่า “คนโง่นั้นมัวแต่พิเคราะห์ดวงดาว” ฉะนั้นในการที่จะทำให้มนุษย์โลกมีความสมบูรณ์ทั้งในด้านวัตถุและสติปัญญาก็ควรที่จะพัฒนาศาสนาใหม่ให้เกิดความบริสุทธิ์

๒) ความเชื่อในพุทธศาสนาเป็นความเชื่อที่มีมูลฐานตั้งอยู่ในเหตุผลและวิชาไม่ใช่ตั้งอยู่ในความเชื่อโดยมงายอย่างเดียว หรืออวิชชาพระพุทธองค์ตรัสไว้ว่า “ท่านทั้งหลายอย่าพึงเชื่อสิ่งใดเพียงเพราะที่ได้ฟังตามๆ กันมา หรือเพราะเคยเห็น เช่น นั้นๆ ต่อมาฯลฯท่านจงเอาข้อที่ได้เห็นได้ฟัง ได้ตรัสกรองดูด้วยเหตุผลจนเกิดความชัดเจนแล้วจึงค่อยเชื่อ

๓) การที่จะนำเอาคำสอนของพุทธศาสนามาประยุกต์กับสภาพปัจจุบันซึ่งลักษณะของสังคมได้มีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอและมีการเปลี่ยนแปลงไปเรื่อยๆ จึงจำเป็นต้องมีการเปลี่ยนแปลง

^{๑๐}อง.สตตก. (ไทย) ๒๓/๒๐/๑๘.

^{๑๑}สมบูรณ์ สุขสำราญ, การพัฒนาชนบทตามแนววิถีพุทธ, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทพิมพ์สวย จำกัด, ๒๕๔๐), หน้า ๕๓.

วิธีการประยุกต์พระธรรมซึ่งเป็นอมตะอยู่แล้วมาใช้กับสภาพปัจจุบันซึ่งจะต้องมีการศึกษาและวิจัยอย่างถ่องแท้

๔) การพัฒนาจำเป็นที่จะต้องใช้ทางโลกและทางธรรมเพราะฉะนั้นทางฝ่ายพระสงฆ์ก็ดีทางฝ่ายบ้านเมืองก็ต้องร่วมมือกันอย่างมากมีหลายกรณีที่ฝ่ายบ้านเมืองเพิกเฉยต่อความสำคัญของวัดในชนบทและในเมืองและเพิกเฉยต่อความสำคัญของการเป็นผู้นำของพระสงฆ์ในหมู่บ้านถ้าความร่วมมือทั้งฝ่ายสงฆ์และฝ่ายฆราวาสดำเนินไปด้วยดีก็จะเป็นประโยชน์ทั้ง ๒ เปลี่ยนแปลง เช่น กันโดยเฉพาะอย่างยิ่งคุณภาพชีวิตนั้นมีความสำคัญกับทุกคนถ้าทุกคนมีคุณภาพชีวิตที่ดีก็ทำให้อยู่ร่วมกันในสังคมอย่างมีความสุข^{๑๒}การพัฒนาที่แท้จริงในทางพุทธธรรมจะต้องเอื้ออำนวยให้แต่ละคนตระหนักถึงสายสัมพันธ์ที่ตนมีต่อสังคมและธรรมชาติอันตนจะต้องเกื้อกูลปัจจัยแวดล้อมดังกล่าวให้เป็นไปด้วยดีโดยไม่เอาผลประโยชน์ส่วนตนเป็นเกณฑ์พร้อมกันนั้นการพัฒนาจะต้องมีธรรมะเป็นพื้นฐานอำนวยให้เกิดคุณค่าในทางมนุษยธรรมเมตตากรุณาความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่และความยุติธรรม^{๑๓}ตามพระพุทธศาสนาของการพัฒนาตรงกับคำว่า “ภาวนา” ซึ่ง หมายถึง การทำให้เจริญงอกงาม (ตรงกับภาษาอังกฤษว่า Development) หากพิจารณาจากรากศัพท์คำว่า พัฒนามาจากภาษาบาลีว่า วัฒนะ หรือวัฒนาคำนี้ หมายถึง ความเจริญก้าวหน้า หรือภาวะยืนยาวนาน เช่น คำว่า อายุวัฒนะ หมายถึง ทำให้อายุยืนนานอันหมายรวมถึงความเป็นผู้มีสุขภาพแข็งแรงดีไม่มีโรคภัยไข้เจ็บมาเบียดเบียนและนอกจากนี้คำว่า วัฒนะ หมายถึง รุ่งเรืองไม่มีระบียบเลยก็ได้ เช่น คำว่า โลกวัฒโน หมายถึง เป็นคนรกรลกเป็นสิ่งที่/เป็นคนที่โลกไม่ต้องการอย่างไรก็ตามคำว่า การพัฒนาในที่นี้เป็นคำที่กำหนดให้มีคุณค่าและตามหลักการของพระพุทธศาสนาการพัฒนาจะต้องดำเนินไปพร้อมๆ กัน๔ทางคือการพัฒนาทางด้านกายภาพการพัฒนาศีลธรรมและ/หรือการพัฒนาสังคมการพัฒนาทางด้านจิตใจและการพัฒนาทางด้านปัญญานอกจากนี้พระพุทธศาสนาพิจารณาว่า การพัฒนาเป็นกระบวนการพยายามที่จะดำเนินการเปลี่ยนแปลงปรับปรุงรักษาสิ่งที่ดีให้คงอยู่ซึ่งสามารถนำมาใช้ประโยชน์ในการเปลี่ยนแปลงฟื้นฟูและปรับปรุงทั้งตนเองและสังคมรอบข้างให้ดีขึ้นและมีความหมายมากยิ่งขึ้นแต่ความสำเร็จ หรือความล้มเหลวในกระบวนการพัฒนาขึ้นอยู่กับบุคคลเป็นส่วนสำคัญ^{๑๔}

^{๑๒}ปวย อังภากรณ์, ศาสนธรรมกับการพัฒนา, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โกมลคีมทอง, ๒๕๔๐), หน้า ๖๑-๖๕.

^{๑๓}พระไพศาล วิสาโล, พุทธธรรมกับการพัฒนาสังคม, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๔๓), หน้า ๑๘-๑๙.

^{๑๔}จํานงค์ อติวัฒน์สิทธิ์, สังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๘), หน้า ๑๑๗-๑๑๘.

ตารางที่ ๒.๒ แสดงสาระสำคัญของแนวคิดการพัฒนาตามหลักพระพุทธศาสนา

นักวิชาการ/แหล่งข้อมูล	แนวคิดหลัก
สมบุรณ์ สุขสำราญ, (๒๕๔๐, หน้า ๕๓.)	การปรารถนาซึ่งทางหลุดพ้น พระสงฆ์มีหน้าที่ช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์และสัตว์อื่นๆ ให้พ้นจากความทุกข์
ปวีย์ อึ้งภากรณ์, (๒๕๔๐, หน้า ๖๑-๖๕.)	การพัฒนาคน จำเป็นที่จะต้องใช้ทางโลกและทางธรรม
พระไพศาล วิสาโล, (๒๕๔๓, หน้า ๑๘-๑๙.)	การพัฒนาจะต้องมีธรรมะเป็นพื้นฐาน ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ และความยุติธรรม
จำนง อติวัฒน์สิทธิ, (๒๕๔๘, หน้า ๑๑๗-๑๑๘.)	การพัฒนาทางจิตใจและการพัฒนาทางด้านปัญญา การพัฒนาเป็นกระบวนการพยายามที่จะดำเนินการเปลี่ยนแปลง

สรุปได้ว่า หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาได้กล่าวถึง เช่น ภาวนา ๔ อปริหานิยธรรม ๗ เป็นต้น ล้วนเป็นการพัฒนาทั้งในส่วนของสังคมและตัวมนุษย์แต่จะเน้นที่การพัฒนาคนเพราะเมื่อคนพัฒนาแล้วทั้งทางด้านร่างกายและจิตใจจะนำไปสู่การพัฒนาชุมชนสังคมและเป็นการพัฒนาที่ทำให้เกิดผลของการพัฒนาอย่างแท้จริงจำเป็นที่จะต้องใช้ทางโลกและทางธรรม เพราะฉะนั้นทางฝ่าย พระสงฆ์ก็ดี ทางฝ่ายบ้านเมืองก็ดีต้องร่วมมือกันอย่างมาก มีหลายกรณีที่ฝ่ายบ้านเมืองเพิกเฉยต่อความสำคัญของวัดในชนบทและในเมืองและเพิกเฉยต่อความสำคัญของการเป็นผู้นำของพระสงฆ์ในหมู่บ้าน ถ้าความร่วมมือทั้งฝ่ายสงฆ์และฝ่ายฆราวาสดำเนินไปด้วยดี ก็จะเป็นประโยชน์ทั้ง ๒ เปลี่ยนแปลง เช่น กัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งคุณภาพชีวิตนั้นมีความสำคัญกับทุกคน ถ้าทุกคนมีคุณภาพชีวิตที่ดีก็จะทำให้อยู่ร่วมกันในสังคมอย่างมีความสุข การพัฒนาที่แท้จริงในทางพุทธธรรมจะต้องเอื้ออำนวยให้แต่ละคนตระหนักถึงสายสัมพันธ์ที่ตนมีต่อสังคมและธรรมชาติ อันตนจะต้องเกื้อกูลปัจจัยแวดล้อมดังกล่าวให้เป็นไปด้วยดี โดยไม่เอาผลประโยชน์ส่วนตนเป็นเกณฑ์ พร้อมกันนั้นการพัฒนาจะต้องมีธรรมะเป็นพื้นฐาน อำนวยให้เกิดคุณค่าในทางมนุษยธรรม เมตตา กรุณา ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ และความยุติธรรม

๒.๒ แนวคิดเกี่ยวกับรูปแบบ

ผู้วิจัยได้รวบรวมความหมายรูปแบบ ประเภทของรูปแบบและคุณลักษณะของรูปแบบที่ดีซึ่งมีนักวิชาการศึกษาไว้อย่างกว้างขวาง ดังนี้

๒.๒.๑ ความหมายของรูปแบบ

รูปแบบ หมายถึง การแสดงโครงสร้างเพื่อใช้ศึกษาความสัมพันธ์ของตัวแปร^{๑๕} ส่วนรูปแบบ หมายถึง สิ่งที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ขององค์ประกอบที่สำคัญๆ ในเรื่องหนึ่งเรื่องใดโดยเฉพาะ^{๑๖} ในขณะเดียวกัน รูปแบบ หมายถึง ตัวแทนที่สร้างขึ้นเพื่ออธิบายพฤติกรรมของลักษณะบางประการของสิ่งที่ปรากฏอย่างหนึ่ง^{๑๗} รูปแบบ หมายถึง รูปแบบในทางสังคมศาสตร์ว่าเป็นชุดของข้อความเชิงนามธรรมเกี่ยวกับปรากฏการณ์ที่เราสนใจ เพื่อใช้ในการนิยามคุณลักษณะหรือบรรยายคุณสมบัตินั้น รูปแบบจึงไม่ใช่การบรรยาย หรืออธิบายปรากฏการณ์อย่างละเอียดทุกแง่มุม รูปแบบจะมีรายละเอียดมากน้อยเพียงใด หรือควรมีองค์ประกอบใดบ้าง ไม่ได้มีข้อกำหนดเป็นการตายตัว แล้วแต่วัตถุประสงค์ของผู้สร้างรูปแบบที่ต้องการจะอธิบายปรากฏการณ์นั้นๆ อย่างไร^{๑๘} รูปแบบ หมายถึง ลักษณะที่พึงปรารถนาซึ่งมีลักษณะเป็นอุดมคติ หรือเกิดได้ยากในโลกของความเป็นจริง โดยเฉพาะอย่างยิ่งสิ่งที่เราอยากได้กับความสามารถที่จะหาสิ่งที่ต้องการนั้นแตกต่างกันมาก^{๑๙} รูปแบบ หมายถึง สิ่งที่แสดงโครงสร้างของความเกี่ยวข้องระหว่างชุดของปัจจัยหรือตัวแปรต่าง ๆ หรือองค์ประกอบที่สำคัญในเชิงความสัมพันธ์ หรือเหตุผลซึ่งกันและกัน เพื่อช่วยเข้าใจข้อเท็จจริง หรือปรากฏการณ์ในเรื่องใดเรื่องหนึ่งโดยเฉพาะ^{๒๐}

สำหรับการวิจัยครั้งนี้ รูปแบบนั้นอาจจะมีขั้นตอนในการดำเนินงานแตกต่างกันไปแต่โดยทั่วไปแล้วอาจจะแบ่งออกเป็นสองตอนใหญ่ ๆ คือ การสร้างรูปแบบ (Construct) และการหาความตรง (validity) ของรูปแบบ ส่วนรายละเอียดในแต่ละขั้นตอนว่า มีการดำเนินการอย่างไรนั้นขึ้นอยู่กับลักษณะและกรอบแนวคิดซึ่งเป็นพื้นฐานในการพัฒนารูปแบบนั้น ๆ โดยนำหลักธรรมาภิบาลตามความเห็นของผู้เชี่ยวชาญมากำหนดเป็นแนวทางในการบริหารงานแต่ละด้าน ซึ่งสอดคล้องกับรูปแบบ

^{๑๕}Keeve, J.P, Educational Research Methodology and Measurement : An International Handbook, (Oxford : Pergaman Press, 1988), p. 559.

^{๑๖}อุทัย บุญประเสริฐ, “ตัวแบบหุ่นจำลอง : แบบจำลอง หรือโมเดล”, วารสารครุศาสตร์ เล่ม ๓, (เมษายน – กรกฎาคม, ๒๕๔๖) : ๒๕.

^{๑๗}สวัสดี สุคนธรังสี, “โมเดลการวิจัย : กรณีตัวอย่างทางการบริหาร”, วารสารพัฒนบริหารศาสตร์ เล่ม ๑๗, (เมษายน, ๒๕๕๐) : ๒๐๕.

^{๑๘}Bardo, J.W., &Hardman, J.J. Urban Sociology : A Systemetion, (USA : F.F. Peacock. (1982), p. 70.

^{๑๙}ถวัลย์รัฐ วรเทพพิพิพงษ์, การกำหนดและวิเคราะห์นโยบายสาธารณะ : ทฤษฎีและการประยุกต์ใช้, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สมาธรรม, ๒๕๔๐), หน้า ๒๑.

^{๒๐}อุทุมพร จามรมาน, “โมเดลคืออะไร”, วารสารวิชาการ, ๑(๒) (มีนาคม, ๒๕๔๑) : ๒๒.

ตารางที่ ๒.๓ แสดงสาระสำคัญของความหมายรูปแบบ

นักวิชาการ/แหล่งข้อมูล	แนวคิดหลัก
Keeve, J.P.(1988, p. 559.)	การแสดงโครงสร้างเพื่อใช้ศึกษาความสัมพันธ์ของตัวแปร
อุทัย บุญประเสริฐ, (๒๕๔๖, หน้า ๒๕.)	สิ่งที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ขององค์ประกอบ
สวัสดี สุคนธรังสี, (๒๕๕๐, หน้า ๒๐๕.)	ตัวแทนที่สร้างขึ้นเพื่ออธิบายพฤติกรรมของลักษณะ
Bardo, J.W., & Hardman, J.J. (1982, p. 70.)	รูปแบบในทางสังคมศาสตร์ว่า เป็นชุดของข้อความอธิบายปรากฏการณ์อย่างละเอียดทุกแง่มุมควรมีองค์ประกอบใดบ้าง ไม่ได้มีข้อกำหนดเป็นการตายตัวรูปแบบที่ต้องการจะอธิบายปรากฏการณ์นั้นๆ
ถวัลย์รัฐ วรเทพพิพิงษ์, (๒๕๔๐, หน้า ๒๑.)	ลักษณะที่พึงปรารถนาซึ่งมีลักษณะเป็นอุดมคติเกิดได้ยากในโลกของความเป็นจริงความสามารถที่จะหาสิ่งที่ต้องการนั้นแตกต่างกันมาก
อุทุมพร จามรมาน, (๒๕๔๑, หน้า ๒๒.)	สิ่งที่แสดงโครงสร้างของความเกี่ยวข้ององค์ประกอบที่สำคัญในเชิงความสัมพันธ์เหตุผลซึ่งกันและกันเพื่อช่วยเข้าใจข้อเท็จจริงปรากฏการณ์ในเรื่องใดเรื่องหนึ่งโดยเฉพาะ

สรุปได้ว่า สิ่งที่แสดงโครงสร้างของความเกี่ยวข้องระหว่าง ชุดของปัจจัย หรือตัวแปรต่าง ๆ หรือองค์ประกอบที่สำคัญในเชิงความสัมพันธ์ หรือเหตุผลซึ่งกันและกันลักษณะที่พึงปรารถนาซึ่งมีลักษณะเป็นอุดมคติ หรือเกิดได้ยากในโลกของความเป็นจริง โดยเฉพาะอย่างยิ่งสิ่งที่เราอยากได้กับความสามารถที่จะหาสิ่งที่ต้องการนั้น แตกต่างกันอย่างสิ้นเชิงลักษณะที่พึงปรารถนาซึ่งมีลักษณะเป็นอุดมคติ หรือเกิดได้ยากในโลกของความเป็นจริง โดยเฉพาะอย่างยิ่งสิ่งที่เราอยากได้กับความสามารถที่จะหาสิ่งที่ต้องการนั้น แตกต่างกันอย่างสิ้นเชิง รูปแบบ หมายถึง สิ่งที่แสดงโครงสร้างของความเกี่ยวข้องระหว่าง ชุดของปัจจัย หรือตัวแปรต่าง ๆ หรือองค์ประกอบที่สำคัญในเชิงความสัมพันธ์ หรือเหตุผลซึ่งกันและกัน เพื่อช่วยเข้าใจข้อเท็จจริง หรือปรากฏการณ์ในเรื่องใดเรื่องหนึ่งโดยเฉพาะ รูปแบบ หมายถึง รูปแบบนั้นอาจจะมีขั้นตอนในการดำเนินงานแตกต่างกันไป แต่โดยทั่วไปแล้วอาจจะแบ่งเป็นสองตอนใหญ่ ๆ คือ การสร้างรูปแบบ (Construct) และการหาความตรง (validity) ของรูปแบบ

๒.๒.๒ ประเภทของรูปแบบ

ผู้วิจัยได้ศึกษาประเภทของรูปแบบ โดยมีนักวิชาการได้แบ่งประเภทของรูปแบบ โดยยึดแนวทางของ Caplan and Tutsuoka และพัฒนาการของการใช้รูปแบบทางการศึกษาเป็น ๔ ประเภท ดังนี้

๑. รูปแบบเชิงเทียบเคียง (Analogue Model) ลักษณะเป็นรูปแบบเชิงกายภาพสร้างขึ้นโดยใช้หลักการเทียบเคียงโครงสร้างรูปแบบให้สอดคล้องกับลักษณะที่คล้ายคลึงกันและทำให้รูปแบบสอดคล้องกับข้อมูลที่มีอยู่ในขณะนั้น อีกทั้งรูปแบบที่สร้างขึ้นต้องมีองค์ประกอบชัดเจนเพื่อ

ทดสอบด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์และหาข้อสรุปของปรากฏการณ์ได้ เช่น รูปแบบของจำนวนประชากรนักเรียนในโรงเรียน สร้างขึ้นโดยเทียบเคียงกับลักษณะของแหล่งน้ำที่ประกอบด้วยท่อน้ำเข้าและทำน้ำออก กล่าวคือ จำนวนนักเรียนที่เข้า ประกอบด้วยอัตราการเกิด การย้ายเข้า อัตราการรับเด็กอายุต่ำกว่า เกณฑ์ ส่วนจำนวนนักเรียนออกจากโรงเรียน ประกอบด้วยอัตราการออกเนื่องจากพ้นเกณฑ์ อัตราการย้ายออก อัตราการออกจากโรงเรียนตามระบบ เป็นต้น จุดมุ่งหมายของรูปแบบก็เพื่ออธิบายการเปลี่ยนแปลงประชากรนักเรียนของโรงเรียน

๒. รูปแบบเชิงข้อความ (Semantic Mode) ลักษณะเป็นการแสดงความสัมพันธ์ขององค์ประกอบภายในรูปแบบในรูปของข้อความ รูปแบบเชิงข้อความใช้หลักการเทียบเคียงเชิงแนวคิดปรากฏการณ์ และใช้ข้อความในการอธิบาย จึงทำให้เกิดความกระจ่างมากขึ้น แต่จุดอ่อนคือ ขาดความชัดเจนแน่นอน ทำให้ยากแก่การทดสอบรูปแบบ รูปแบบนี้ถูกนำมาใช้ทางการศึกษามาก เช่น รูปแบบการเรียนรู้ของนักเรียน เป็นต้น

๓. รูปแบบเชิงคณิตศาสตร์ (Mathematical Model) ลักษณะเป็นการแสดงความสัมพันธ์ขององค์ประกอบ หรือตัวแปรโดยใช้สัญลักษณ์ทางคณิตศาสตร์ ปัจจุบันมีแนวโน้มว่า จะนำไปใช้ในด้านพฤติกรรมศาสตร์มากขึ้น โดยเฉพาะในการวัดผลทางการศึกษา รูปแบบสามารถนำไปสู่การสร้างทฤษฎีทั้งนี้เพราะสามารถนำไปทดสอบสมมติฐานได้ และส่วนมากพัฒนาจากรูปแบบเชิงข้อความ

๔. รูปแบบเชิงสาเหตุ (Causal Model) ลักษณะเป็นรูปแบบที่มาจากนำเทคนิคการวิเคราะห์เส้นทาง (Path Analysis) ไปศึกษาเรื่องเกี่ยวกับพันธุศาสตร์ รูปแบบเชิงสาเหตุนี้ ทำให้สามารถศึกษารูปแบบเชิงข้อความที่มีตัวแปรสลับซับซ้อนได้ แนวคิดที่สำคัญของรูปแบบนี้คือต้องสร้างขึ้นจากทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง หรืองานวิจัยที่มีมาแล้ว รูปแบบจะเขียนในลักษณะสมการเส้นตรง แต่ละสมการแสดงความสัมพันธ์เชิงเหตุเชิงผลระหว่าง ตัวแปร จากนั้นมีการเก็บรวบรวมข้อมูลในสภาพการณ์ที่เป็นจริงเพื่อทดสอบรูปแบบ รูปแบบเชิงสาเหตุนี้แบ่งเป็น ๒ ลักษณะ คือ

๑) รูปแบบระบบเส้นเดียว (Recursive Model) เป็นรูปแบบที่แสดงความสัมพันธ์เชิงสาเหตุระหว่าง ตัวแปรด้วยเส้นโยงที่มีทิศทางของการเป็นสาเหตุในทิศทางเดียวโดยไม่มีการสัมพันธ์ย้อนกลับ

๒) รูปแบบเชิงสาเหตุเส้นคู่ (Non-Recursive Model) คือ รูปแบบที่แสดงถึงความสัมพันธ์เชิงสาเหตุระหว่าง ตัวแปร โดยมีทิศทางความสัมพันธ์ของตัวแปรภายในตัวแปรตัวหนึ่งอาจเป็นทั้งตัวแปรเชิงเหตุและเชิงผลพร้อมกัน จึงมีทิศทางย้อนกลับได้

สรุปได้ว่า รูปแบบมีหลายประเภท เช่น รูปแบบทางการศึกษาและสังคมศาสตร์ ได้แบ่งออกเป็น รูปแบบที่ใช้การอุปมาอุปไมยเทียบเคียงปรากฏการณ์ซึ่งเป็นรูปธรรมเพื่อสร้างความเข้าใจในปรากฏการณ์ที่เป็นนามธรรม รูปแบบที่ใช้ภาษาเป็นสื่อในการบรรยาย หรืออธิบายปรากฏการณ์ที่ศึกษาด้วยภาษา แผนภูมิ รูปภาพ รูปแบบที่ใช้สมการทางคณิตศาสตร์เป็นสื่อในการแสดงความสัมพันธ์ของตัวแปรต่าง ๆ และรูปแบบที่นำเอา ตัวแปรต่าง ๆ มาสัมพันธ์กันเชิงเหตุและผลที่เกิดขึ้น เป็นต้น รูปแบบที่มาจากนำเทคนิคการวิเคราะห์เส้นทาง (Path Analysis) ไปศึกษาเรื่องเกี่ยวกับพันธุศาสตร์ รูปแบบเชิงสาเหตุนี้ ทำให้สามารถศึกษารูปแบบเชิงข้อความที่มีตัวแปรสลับซับซ้อนได้ แนวคิดที่สำคัญของรูปแบบนี้คือต้องสร้างขึ้นจากทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง หรืองานวิจัยที่มี

มาแล้ว รูปแบบจะเขียนในลักษณะสมการเส้นตรง แต่ละสมการแสดงความสัมพันธ์เชิงเหตุเชิงผลระหว่าง ตัวแปร จากนั้นมีการเก็บรวบรวมข้อมูลในสภาพการณ์ที่เป็นจริงเพื่อทดสอบรูปแบบ

๒.๒.๓ คุณลักษณะของรูปแบบที่ดี

รูปแบบที่ดีควรมีลักษณะดังนี้

๑. รูปแบบควรประกอบด้วยความสัมพันธ์เชิงโครงสร้าง ระหว่าง ตัวแปรมากกว่า ที่จะเน้นความสัมพันธ์ระหว่าง ตัวแปรแบบรวมๆ

๒. รูปแบบควรนำไปสู่การทำนายผลที่ตามมา ซึ่งสามารถตรวจสอบได้ด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์ โดยเมื่อทดสอบรูปแบบแล้ว ถ้าปรากฏว่า ไม่สอดคล้องกับข้อมูลเชิงประจักษ์รูปแบบนั้นต้องถูกยกเลิกไป

๓. รูปแบบควรอธิบายโครงสร้างความสัมพันธ์ เชิงเหตุเชิงผลของเรื่องที่จะศึกษาได้อย่างชัดเจน

๔. รูปแบบควรนำไปสู่การสร้างแนวความคิดใหม่ หรือความสัมพันธ์ใหม่ของเรื่องที่จะศึกษาได้

๕. รูปแบบในเรื่องใดจะเป็น เช่น ไรขึ้นกับกรอบของทฤษฎีในเรื่องนั้นๆ

ดังนั้น รูปแบบการบริหารในครั้งนี้ จึงเป็นรูปแบบที่แสดงถึงโครงสร้างความคิดโดยอาศัยหลักการเทียบเคียงจากแนวความคิดประสบการณ์และข้อมูล ในองค์ประกอบและความสัมพันธ์ขององค์ประกอบต่างๆ ที่สำคัญของการบริหารโดยใช้ภาษาข้อความ

๒.๓ แนวคิดเกี่ยวกับการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

ผู้วิจัยได้ศึกษาการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นหาความหมาย เนื้อความ และคำนิยามของคำว่า การเผยแผ่พระพุทธศาสนา พบว่า มีหนังสือตำราและนักวิชาการนำเสนอไว้ ดังนี้การเผยแผ่พระพุทธศาสนา หมายถึง การดำเนินการประกาศพระพุทธศาสนาให้ศาสนทายาท และประชาชนได้รับทราบในทุก ๆ วิธีที่ไม่ขัดต่อพระธรรมวินัย โดยมุ่งเน้นให้ประชาชนได้มีความรู้ความเข้าใจในหลักธรรมแล้วน้อมนำไปปฏิบัติในชีวิตประจำวัน ได้แก่ การเทศนา การปาฐกถาในโอกาสและสถานที่ต่างๆ ทั้งในวัดและนอกวัด การบรรยายธรรมทางวิทยุและโทรทัศน์ การเผยแผ่ธรรมด้วยสื่อต่างๆ เช่น หนังสือ หนังสือพิมพ์ หรือวีดิทัศน์ การกิจด้านนี้ ครอบคลุมถึงการที่วัด หรือพระสงฆ์จัดกิจกรรมต่างๆ ขึ้นในวัดโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อการเผยแผ่ธรรม หรือต้องการให้ประชาชนได้เข้าวัดปฏิบัติธรรม หรือมุ่งเน้นการสืบสานวัฒนธรรมไทยที่ได้รับอิทธิพลมาจากหลักพระพุทธศาสนาการดำเนินการใดๆ ของพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนาที่เป็นไปเพื่อการเผยแผ่ธรรมทางพระพุทธศาสนาทั้งในวัดและนอกวัด ชื่อว่า การกิจด้านการเผยแผ่ทั้งสิ้น^{๒๑} เพื่อให้การเผยแผ่พระพุทธศาสนาเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพเกิดประโยชน์คือความผาสุกแก่ประชาชนโดยทั่วไป มหาเถรสมาคมอันเป็นองค์กรบริหารคณะสงฆ์สูงสุดจึงได้มีระเบียบมหาเถรสมาคมว่า ด้วยการเผยแผ่พระพุทธศาสนา พ.ศ. ๒๕๕๐ ได้จัดให้มีศูนย์การเผยแผ่พระพุทธศาสนาประจำจังหวัด โดยมีเหตุผลในการจัดตั้งดังนี้ “เพื่อให้มีศูนย์กลางรวบรวมเทคโนโลยีสารสนเทศบุคลากรการเผยแผ่

^{๒๑}กรมการศาสนา, ปัจจัยที่ส่งผลต่อความสำเร็จของเจ้าอาวาสในการพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางชุมชน, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๐), หน้า ๙.

พระพุทธศาสนาและกองทุนเพื่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเป็นที่แลกเปลี่ยนเรียนรู้ประสบการณ์เป็นสถาบันพัฒนาบุคลากรการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ทั้งส่วนกลางและประจำจังหวัด”^{๒๒} พระพุทธศาสนิกชนทุกคนมีหน้าที่ เผยแพร่พระพุทธศาสนาให้กว้างไกลออกไปเพื่อประโยชน์สุขของชาวโลก ความวัฒนาสถาพรของพระพุทธศาสนาและความมั่นคงของชาติไทยผู้ที่ทำหน้าที่เผยแผ่พระพุทธศาสนาได้ดีต้องเป็นผู้รู้ศาสนา และปฏิบัติตามคำสอนของศาสนาได้โดยสมบูรณ์เป็นนิมิต การเผยแผ่พระพุทธศาสนา มีอยู่ ๒ คำที่ใช้อยู่ คือ คำว่า “เผยแผ่” และ “เผยแพร่” คำว่า “เผยแผ่” เป็นลักษณะของมิชชันนารี คือ มุ่งมั่นจะให้ผู้นับถือนับในศาสนาของตน ซึ่งเป็นลักษณะของการจงใจให้อีกฝ่ายหนึ่งหันมานับถือคำสอนนั้นๆ คำว่า “เผยแพร่” หมายถึง การประกาศให้ทราบ หากทราบแล้วสนใจก็ไม่เป็นที่รังเกียจการเผยแผ่เป็นศัพท์ที่มีลักษณะอะลุ้มอล่วย และแสดงถึงความใจกว้าง และไม่ผูกมัดผู้อื่นด้วยความคิดของตนเอง หรือศาสนาของตนหน้าที่ในการเผยแผ่หลักธรรมของวัด หรือพระสงฆ์ ส่วนมากเป็นการจัดการเทศนาอบรมสั่งสอนประชาชนให้เกิดศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาแล้วตั้งอยู่ในสัมมาปฏิบัติเพื่อเป็นพลเมืองดีของประเทศชาติ ซึ่งเป็นหน้าที่ของเจ้าอาวาส เจ้าคณะตำบล เจ้าคณะอำเภอ และเจ้าคณะจังหวัด จะต้องทำหน้าที่เผยแผ่พระพุทธศาสนา^{๒๓}การเผยแผ่ธรรมะในฐานะระบบการศึกษาเป็นการให้การศึกษาเพียงพุทธศึกษากับการให้อาชีพเท่านั้น ไม่พอสำหรับการทำความเป็นมนุษย์และไม่พอที่จะสร้างสันติภาพสันติสุขส่วนบุคคลและส่วนสังคม ควรจะต้องจัดธรรมะให้เป็นระบบการศึกษา แล้วมนุษย์จะเป็นมนุษย์ที่มีจิตใจสูงอยู่เหนือปัญหาโดยประการทั้งปวง นั่นคือ การสอนจริยธรรม จะต้องนำหลักคุณธรรมของศาสนามาเป็นหลักยึดให้ได้พรหมจรรย์ คือการประพฤติปฏิบัติกระทำอย่างถูกต้องของชีวิต สำหรับชีวิตเพื่อชีวิต หรือโดยชีวิตนั่นเอง นี่เขาเรียกว่า พรหมจรรย์ การดำรงชีวิตอยู่ให้ดีที่สุด นี่เรียกว่า พรหมจรรย์ เป็นวิธีการครองชีวิตที่ดีที่สุด พวกเราจึงไปประกาศพรหมจรรย์ และการประกาศนั้นทรงกำชับว่า ให้ดังมาทั้งเบื้องต้น ท่ามกลาง และเบื้องปลาย^{๒๔} อดมามองเห็นพระพุทธศาสนา ยังมิได้เป็นประโยชน์อย่างแท้จริงต่อจิตใจพี่น้องชาวไทย ได้อธิฐานใจไว้ว่า เราต้องแก้ไขความเป็นอยู่ของพุทธบริษัท ธรรมะนั้นเราไม่ต้องแก้ไขบ่อยอยู่แล้ว แต่ต้องแก้ไขความเชื่อ แก้ไขการกระทำของพุทธบริษัท ก็เลยตั้งใจว่า จะต้องเทศน์กันอย่างตรงไปตรงมา ไม่ต้องเกรงใจใคร ไม่ว่า ใครอยู่ในที่นั้น ถ้าทำผิดก็ต้องเทศน์ว่า ผิด ถ้าทำถูกก็ต้องบอกว่า ถูก จึงได้ตั้งใจไว้ในใจอย่างนี้ เมื่อได้ตั้งใจอย่างนี้แล้ว ก็ได้กระทำตามอุดมการณ์ เพราะฉะนั้นเมื่อไปเทศน์เมืองไหน เขาก็หาว่า ด่าเขา เพราะไปแนะนำเขาให้เลิกไหว้ผีสังเทวดาให้เลิกไหว้อะไรๆ ที่ไม่ควรจะไหว้ ให้มีความจงรักภักดีต่อพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ เตียวไปไหว้เสาหลักเมือง เตียวไปไหว้พระภูมิเจ้าที่

^{๒๒}สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ระเบียบมหาเถรสมาคม ว่า ด้วยการเผยแผ่พระพุทธศาสนา พ.ศ. ๒๕๕๐, (กรุงเทพมหานคร : สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๕๑), หน้า ๑.

^{๒๓}สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้ามิ่งมงคลจารย์ (ช่วง วรบุญโณ), การเผยแผ่พระพุทธศาสนา, คู่มือพระสังฆาธิการว่า ด้วยเรื่องการคณะสงฆ์และการศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๐), หน้า ๑๔๔.

^{๒๔}พุทธทาสภิกขุ, ศิลปะสำหรับการมีชีวิตอยู่ในโลก, (นนทบุรี : บริษัท เอส.อาร์.พรินติ้ง จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๑๗.

เดียวไปไหว้ผัดต้นไม้ เดียวไปไหว้ยายโน่นอายนี้ ใครทำอะไรไว้ตรงไหนก็ไปไหว้กันทั้งนั้นแม้รูปเทวดา หน้าโรงแรม คนก็ไปไหว้กันเต็มไปหมด คุณแล้วก็เสนอจะส่งสารญาติโยมทั้งหลาย ว่า ทำไมจึงมกมายกันอยู่อย่างนี้ แล้วมีใครบ้างในเมืองไทยนี้ ที่จะกล้าบอกกับญาติโยมอย่างนั้น ใครจะกล้าเทศน์กับญาติโยมอย่างนั้น เขาไม่กล้าเพราะกลัวว่า จะไปขัดผลประโยชน์อะไรๆ เข้า ไม่คิดจะสอนคนให้เข้าใจธรรมะ คิดแต่ว่า จะเอาใจญาติโยมเพียงประการเดียว แล้วศาสนาฉันจะไปรอดได้อย่างไร^{๒๕} พระเจ้าอโศกมหาราชขึ้นครองราชย์ ณ นครปาฏลิบุตร ทรงหันมานับถือพระพุทธศาสนาและทำนุบำรุงพระสงฆ์อย่างมากมาย เป็นเหตุให้เดียรถีย์และผู้เห็นแก่ลาภสักการะเข้ามาบวชในพระศาสนาจำนวนมาก แสดงธรรมวินัยเคลื่อนคลาดแตกแยกออกไปมากมาย เฉพาะนิกายใหญ่มีถึง ๑๘ นิกาย พระเจ้าอโศกจึงทรงจัดการชำระการพระศาสนา ทรงอาราธนาพระโมคคัลลีสบุตรตีสเถระเป็นประธานจัดทำสังคายนาครั้งที่ ๓ ณ พระนครปาฏลิบุตร เมื่อ พ.ศ. ๒๓๖ ทรงสร้างมหาวิหาร ๘๔,๐๐๐ แห่ง จัดทำศิลาจารึกประกาศธรรมตามนโยบายธรรมวิชัยทั่วมหาอาณาจักร ให้เสรีภาพในการนับถือศาสนา คัมภีร์ของอุปถัมภ์ทุกศาสนา ทรงส่งสมณทูต ๙ สายไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาทั้งในแคว้นที่อยู่ในพระราชอำนาจและในต่างประเทศห่างไกล ศิลปกรรมเจริญรุ่งเรือง เริ่มมีสถาปัตยกรรมที่ทำด้วยศิลาแพร่หลายในชมพูทวีปเป็นครั้งแรก^{๒๖} การเผยแผ่พระพุทธศาสนานั้น ภายหลังสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว เหล่าพระสาวกสาวิกาก็ได้ช่วยกันเผยแผ่พระพุทธศาสนาตามลำดับ บรรลุถึงสมัยของพระเจ้าอโศกมหาราช พระโมคคัลลีสบุตรตีสเถระครั้งทำสังคายนาครั้งที่ ๓ ได้ดำริอย่างนี้ว่า ในอนาคตพระศาสนาจะตั้งมั่นอยู่ด้วยดีในประเทศไหนหนอแล เมื่อท่านใคร่ครวญอยู่ จึงได้มีความคิดว่า พระศาสนาจักตั้งมั่นอยู่ด้วยดีในปัจจุบันชนบท ภายหลังจากนั้นพระเจ้าอโศกมหาราช ได้ส่งพระเถระผู้มีความรู้ความสามารถเหล่านั้นไปประกาศพระพุทธศาสนาไปยังประเทศต่างๆ รวม ๙ สายด้วยกัน คือ

สายที่ ๑ ส่งพระมัทธันตีกเถระไปยังรัฐกัศมีร์คันธาระ

สายที่ ๒ ส่งพระมหาเทวเถระไปยังมทิสกณทล

สายที่ ๓ ส่งพระรักขิตเถระไปยังวนวาสีชนบท

สายที่ ๔ ส่งพระโยนกธรรมรักขิตเถระไปยังอปปรันตกชนบท

สายที่ ๕ ส่งพระมหาธรรมรักขิตเถระไปยังมหารัฐชนบท

สายที่ ๖ ส่งพระมหารักขิตเถระไปยังโลกเป็นที่อยู่ของชาวโยนก

สายที่ ๗ ส่งพระมัทธิมเถระไปยังชนบทอันเป็นส่วนหนึ่งแห่งหิมวันตประเทศ

สายที่ ๘ ส่งพระโสณเถระและพระอุตตรเถระไปยังสุวรรณภูมิชนบท

สายที่ ๙ ส่งพระมหินทเถระ พระอภิกขิตเถระ พระอุตตยเถระ พระสัมพลเถระ และพระภัททสาเถระ ไปยังเกาะตัมปปณิทวีป^{๒๗} หลักการและนโยบายในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของเหล่าพุทธสาวกจนตราบเท่าปัจจุบันนี้ ทั้งนี้ก็เพื่อประโยชน์สุขแก่มวลมนุษย์ โดยหลักการก็คือให้เกิดประโยชน์สุขตามพุทธประสงค์ ๓ ประการ คือ

^{๒๕} มุลนิธิกกุญญานันทะ, **ปัญญาชนะ ๙๔**, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๘), หน้า ๖๙.

^{๒๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **พระพุทธศาสนาในเอเชีย**, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๐), หน้า ๓๓๘-๓๓๙.

^{๒๗} ดูรายละเอียดใน วิ.ม.อ. (ไทย) ๑/๑๐๘.

๑) ทิฐฐัมมิกัตถประโยชน์ ประโยชน์ในชาตินี้

๒) สัมปรายิกัตถประโยชน์ ประโยชน์ในชาติหน้า

๓) ปรมัตถประโยชน์ ประโยชน์อย่างยิ่ง^{๒๘}ตามหลักหน้าที่ของพระก็คือ การให้ธรรมแก่ประชาชน เรียกว่า ธรรมทาน แต่การให้ธรรมให้อย่างไร ถ้าพูดให้เข้าใจ เช่น เทศน์ แสดงธรรม บรรยายธรรม อันนี้แน่นอนชัดเจน แต่การให้ธรรมนี้ให้โดยไม่ต้องพูด พระอัสสชิ ท่านเดินไปบิณฑบาตในเมืองราชคฤห์ แต่อาการปรากฏตัวของท่านเป็นการให้ธรรมแก่อุบาสกสมาณพ คือ ท่านพระสารีบุตร โดยไม่ต้องพูดเลยอุบาสกสมาณพนั้นเมื่อเห็นพระอัสสชิผู้มีอาการสงบ งามสง่า และมีลักษณะของผู้ได้ฝึกฝนพัฒนาตนอย่างดีแล้ว ก็เกิดความประทับใจ เลื่อมใส กล่าวคือแม้จะแสดงธรรมไม่เป็น เทศน์ก็ไม่เก่ง แต่สามารถทำตัวเป็นแบบอย่างได้^{๒๙}พระพุทธรองค์ได้ส่งพระอรหันตสาวกจำนวน ๖๐ รูป เดินทางไปประกาศพรหมจรรย์ หรือหลักธรรมคำสอน ซึ่งเป็นการเผยแผ่พระพุทธศาสนาครั้งแรก และหลังจากพระพุทธเจ้าตรัสรู้ได้ ๔ เดือน เมื่อเสด็จพุทธกิจแสดงธรรมที่ถ้ำสุรขาคาแล้ว ก็เสด็จประทับที่วัดเวฬุวัน เมืองราชคฤห์ แคว้นมคธ ประเทศอินเดียในปัจจุบัน วันนั้นตรงกับวันเพ็ญเดือนมาฆะ

ห รื อ เ ตี อ น

๓ (วันมาฆบูชา) เวลาบ่าย พระอรหันตสาวกจำนวน ๑,๒๕๐ รูป ได้มาประชุมกัน ณ ที่ประทับของพระพุทธเจ้า เกิดเป็นองค์ประกอบสำคัญ ๔ ประการ คือ

๑) เป็นวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๓

๒) พระสงฆ์จำนวน ๑,๒๕๐ รูป มาประชุมกันโดยมิได้นัดหมาย

๓) พระสงฆ์ทั้งหมดเป็นพระอรหันต์ผู้ได้อภิญญา ๖

๔) พระสงฆ์ทั้งหมดได้รับการอุปสมบทโดยตรงจากพระพุทธเจ้า

พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงโอวาทปาติโมกข์ คำสอนที่เป็นหลักสำคัญในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาแก่พระอรหันต์ เพื่อให้ใช้เป็นแนวทางการดำเนินงานต่อไป เป็นแนวทางปฏิบัติธรรมให้ยึดหลักธรรม แบ่งเป็น ๓ ส่วน คือ

๑) หลักการ ๓ ได้แก่ ๑) การไม่ทำบาปทั้งปวง คือการงดเว้น การลด ละ เลิกการทำบาปทั้งปวง ทั้งทางกาย ทางวาจา และทางใจ ๒) การทำกุศลให้ถึงพร้อม คือ การทำความดีทุกอย่างอันเป็นกุศลกรรมบถซึ่งเป็นแบบของการทำดี ๑๐ อย่าง อันเป็นความดีทางกาย ทางวาจา และทางใจ ๓) การทำจิตให้ผ่องใส คือ การทำจิตของตนให้ผ่องใสที่แท้จริงเกิดขึ้นจากการละบาปทั้งปวงด้วยการถือศีลและบำเพ็ญกุศลให้ถึงพร้อมด้วยการปฏิบัติสมณะและวิปัสสนา จนได้บรรลุอรหัตผลอันเป็นความผ่องใสที่แท้จริง

๒) อุดมการณ์ ๔ ได้แก่ ๑) ความอดทน คือ ความอดกลั้น ไม่ทำบาปทั้งทางกาย ทางวาจา และทางจิตใจ ๒) ความไม่เบียดเบียน คือ การงดเว้นจากการทำร้าย รบกวน หรือเบียดเบียนผู้อื่น ๓) ความสงบ คือ ปฏิบัติตนให้สงบทั้งทางกาย ทางวาจา และทางใจ ๔) นิพพาน คือ

^{๒๘}พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, ๒๕๔๕), หน้า ๑๑๐.

^{๒๙}พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), ความสำคัญของพระพุทธศาสนาในฐานะศาสนาประจำชาติ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๗), หน้า ๑๓-๑๔.

การดับทุกข์ ซึ่งเป็นเป้าหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา เกิดขึ้นได้จากการดำเนินชีวิตตามมรรคมีองค์ ๘

๓) วิธีการ ๖ ได้แก่ ๑) ไม่ว่าร้าย คือ ไม่กล่าวให้ร้าย หรือ กล่าวโจมตีใคร ๒) ไม่ทำร้าย คือ ไม่เบียดเบียนผู้อื่น ๓) สำรวมในปาติโมกข์ คือ ความเคารพระเบียบวินัย กฎ กติกา กฎหมาย รวมทั้งขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงาม ๔) รู้จักประมาณ คือ รู้จักความพอดีในการบริโภคอาหาร หรือการใช้สอยสิ่งต่างๆ ๕) อยู่ในสถานที่ที่สงัด คือ อยู่ในสถานที่สงบมีสิ่งแวดล้อมที่เหมาะสม ๖) ผูกมัดจิตใจให้สงบ คือ ผูกมัดชำระจิตให้สงบมีสุขภาพ คุณภาพ และประสิทธิภาพที่ดี^{๓๐}การหยาบธรรมะซึ่งมีมากมายหลายหัวข้อไปขยาย เป็นหน้าที่ของพระสงฆ์ที่จะต้องเผยแผ่พระพุทธศาสนา^{๓๑}และกล่าวไว้ว่า พระธรรมทูตและพระนักเผยแผ่พระศาสนาทั้งในประเทศและต่างประเทศต้องดำเนินตามนโยบายการเผยแผ่พระศาสนา หรือธรรมประกาศนโยบายที่พระพุทธองค์ทรงประทานแก่พระอรหันต์รุ่นแรก ๖๐ รูป ซึ่งขยายเป็นนโยบาย ๕ ข้อ^{๓๒} ดังต่อไปนี้

๑) ตกปลานอกบ้าน หมายถึง การออกไปสอนธรรมนอกวัดเพื่อดึงคนเข้าหาพระศาสนา สมัยนี้เราสามารถอาศัยสื่อต่างๆ ส่งธรรมออกไปถึงชาวบ้านโดยที่ตัวเรายังอยู่ภายในวัด

๒) ประสานสิบทิศ หมายถึง การรวมคนดีมีฝีมือนอกวัดมาช่วยงานเผยแผ่พระศาสนาที่จัดขึ้นทั้งในวัดและนอกวัด

๓) ผูกมิตรทั่วหล้า หมายถึง การยื่นไมตรีจิตมิตรภาพให้กับคนทุกคน แม้กระทั่งเพื่อนร่วมโลกที่นับถือศาสนาอื่นเพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ

๔) บริหารปัญญา หมายถึง การศึกษาหาความรู้เพื่อเตรียมตัวให้พร้อมในการเผยแผ่พระศาสนาและการสร้างเครือข่ายแห่งปัญญาเพื่อใช้เป็นที่ปรึกษาและแหล่งอ้างอิง

๕) สาลิกาป้อนเหยื่อ หมายถึง การลงมือเผยแผ่พระพุทธศาสนาด้วยลีลาการสอนธรรมที่เหมาะสมกับกลุ่มเป้าหมาย นั่นคือขึ้นต้นให้ตื่นเต้น เต้นชัดในตอนกลางเช้าทางในตอนจบการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้ามีรูปแบบหลายประการ เช่น การที่ทรงสามารถสร้างความสนใจ ความศรัทธาให้เกิดแก่อุปกาชีวกที่เดินสวนทางกันระหว่าง ทางเสด็จไปอิสิปตนมฤคทายวัน เป็นเพียงการเสด็จพุทธดำเนินไปตามปกติ ที่เรียกว่า พุทธลีลาเท่านั้น แต่กลับเป็นอิริยาบถที่แปลกน่าสนใจ น่าประทับใจแก่คนได้พบเห็นเท่านั้นก็เป็นการเผยแผ่ธรรมแล้ว วิธีการในการเผยแผ่ของพระพุทธเจ้าสรุปเป็นแบบหลากหลาย เช่น

๑) อุปนิสินนกา เป็นการนั่งสนทนากัน ทำนองที่คฤทไทยพูดว่า จับเข่าคุยกัน ท่ามกลางบรรยากาศกันเอง ค่อยๆ เสริมสร้างแนวความคิด ความเห็นไปตามลำดับ อาจจะใช้เวลาบ้าง น้อยบ้าง ตามสมควรแก่ฐานะของผู้ฟังในขณะนั้นๆ

^{๓๐}พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), “วันมาฆบูชา”, พุทธจักร, ปีที่ ๕๘ ฉบับที่ ๓ (มีนาคม ๒๕๔๓) : ๑๘ - ๒๒.

^{๓๑}พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), พระธรรมทูตสายต่างประเทศ รุ่นที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ๑๕๐.

^{๓๒}พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), ธรรมประกาศนโยบาย, เรียบเรียงจากบทบรรยายในโครงการอบรมพระธรรมทูตสายต่างประเทศ ณ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วังน้อย เมื่อวันที่ ๒๑ พฤษภาคม ๒๕๕๒.

๒) ธรรมิกถาเป็นพระพุทธรูปสำริดสั้นๆ ง่ายต่อการทำความเข้าใจ ในกรณีที่ผู้ฟังมีความพร้อมที่จะฟัง คิดพิจารณา เช่น พระพุทธรูปสำริดประเภทคาถาทิ้งหลาย เช่น “ร่างกายนี้ไม่นานหนอ จักล้มลงเหนือแผ่นดิน พอวิญญานออกจากร่างแล้ว จะเป็นเหมือนท่อนไม้ที่หาสาระแก่นสารไม่ได้” คนฟังคิดพิจารณาตามที่ทรงแสดงสั้นๆ เพียงเท่านี้ก็สามารถบรรลุผลได้แล้ว

๓) โอวาทกถา ทรงประทานเป็นรูปโอวาทสั้นๆ ตามปกติแล้วจะทรงประทานแก่พุทธบริษัทในการประกาศธรรม เช่น พระโอวาทปาติโมกข์ ที่แสดงถึงอุดมการณ์ หลักการ วิธีการ ด้วยข้อความเพียง ๓ คาถากึ่งเท่านั้น หรือแม้ก่อนจะเสด็จดับขันธปรินิพพาน ที่จัดเป็นปัจฉิมวาจาของพระพุทธเจ้าที่ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราขอเตือนเธอทั้งหลายให้ทราบไว้สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมสลายไปเป็นธรรมดา เธอทั้งหลายจงทำประโยชน์ตนและประโยชน์บุคคลอื่น ให้สมบูรณ์ด้วยความไม่ประมาทเถิด” ก็เป็นพระโอวาท

๔) อนุสาสนิกถา เป็นคำสอนในลักษณะซ้ำๆ ครั้งแล้วครั้งเล่า ย้ำเตือนอย่างต่อเนื่อง มักจะทรงสอนแก่พระภิกษุ สามเณร ภิกษุณี สามเณรี นางสิกขมานา อันเป็นพุทธบริษัทประเภทนักบวชที่อยู่ใกล้ชิด เช่น ที่รับสั่งแก่พระอานนท์ความว่า “อานนท์ เราจักกระหนาบแล้วกระหนาบอีก ใครมีสภาระก็ตั้งอยู่ได้ ใครไม่มีสภาระก็ต้องออกไป” คำสอนประเภทความไม่ประมาท ความสามัคคี ความเพียรพยายาม สติสัมปชัญญะ อุดหนุน เป็นต้น จะทรงย้ำเตือนอยู่เสมอ

๕) ธรรมสากัจฉา คือ การสนทนาธรรม บางครั้งเป็นทำนองแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ความเห็นกัน บางครั้งมาในรูปของคำถามดังกล่าว ปล่อยให้ผู้ฟังแสดงความคิดเห็นบ้าง ทรงรับรองความเห็นเขาบ้าง เพิ่มเติมบ้าง ปรับปรุงบ้าง ปฏิเสธบ้าง ตามสมควรแก่กรณี

๖) ปุจฉาวิสัชนากถา คือ การสอนศีลธรรมแก่ประชาชน แบบการถามและการตอบในเรื่องที่จะสอนนั้น เพื่อทดสอบถึงพื้นฐานความรู้เดิมของผู้รับสอนว่า มีอยู่แค่ไหนเพียงไรเพื่อเป็นการกระตุ้นเร้าให้ผู้ฟังให้เกิดความตื่นตัวอยู่เสมอ โดยมีวิธีการ ๓ วิธี คือ ก) ถามเพื่อให้ตอบ ข) ถามเองตอบเอง ค) ให้ถามเพื่อตอบ

๗) ธรรมเทศนา คือการเทศน์ หรือแสดง เป็นลักษณะการชี้บอกเหตุผลในเรื่องนั้นๆ ข้อความส่วนมากจะค่อนข้างยาว เช่น พระสูตรในพระสุตตันตปิฎก ในการแสดงแนวใดก็ตามสามารถแบ่งเป็นช่วงใหญ่ๆ ได้ ๓ ช่วง เช่น โครงสร้างในอนัตตลักขณสูตร^{๓๓}ได้มองเห็นปัญหาของพระสงฆ์ที่ทำหน้าที่เผยแผ่พระพุทธศาสนาในยุคปัจจุบันว่า เกิดจากการขาดช่องว่างในการสื่อพุทธธรรม เพราะมีสาเหตุใหญ่ๆ อยู่ ๓ ประการ คือ

๑) ผู้เผยแผ่ขาดความรู้ความแตกฉานในธรรม มีความรู้ชั้นสัญญาไม่ถึงขั้นทัญญูและญาณ

๒) ผู้เผยแผ่ขาดความรู้ความสามารถในการถ่ายทอดธรรม ไม่เคยฝึกการพูดในที่ชุมนุมชน หรือพัฒนาบุคลิกภาพ ใช้เสียงเบา ใช้บาลีมาก ยกหัวข้อธรรมมาก ไม่มีการเตรียมตัว ไม่สังเกตคนฟัง ติดรูปแบบ ใช้เวลามาก

^{๓๓}พระราชาธรรมนิเทศ (ระแบบ วิฑิตยาโณ), พุทธวิธีเผยแผ่พระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : พรตวิการพิมพ์, ๒๕๔๒), หน้า ๙๖-๙๘.

๓) ผู้เผยแพร่ขาดความพอใจ เต็มใจ และความรักในการสอนธรรม เผยแผ่ธรรมมีแต่การตั้งรับ ไม่ค่อยทำแบบเชิงรุก^{๓๔} ปัญหาในการเผยแพร่พระธรรมคำสอนของคณะสงฆ์ไทยนั้นสาเหตุมาจากการที่พระสงฆ์และสามเณรส่วนใหญ่มีการศึกษาน้อยไม่เข้าใจพระพุทธศาสนาอย่างลึกซึ้งและไม่เข้าใจสภาพสังคมปัจจุบันจึงสื่อกับประชาชนไม่ได้และเป็นผู้นำจิตวิญญาณไม่ได้ความสัมพันธ์ระหว่างพระกับประชาชนเป็นเพียงพิธีกรรมเป็นส่วนใหญ่ การที่มีพระสงฆ์เข้าใจพุทธธรรมได้ลึกซึ้งเข้าใจชีวิตและสังคมในปัจจุบัน และมีความสามารถในการสื่อสาร มีความสำคัญต่อประเทศไทยและต่อโลกมากสมควรที่รัฐบาลและทางการคณะสงฆ์จะให้ความสนใจต่อเรื่องนี้ให้มากที่สุด^{๓๕} การเผยแพร่พระพุทธศาสนาขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามีความเจริญรุ่งเรืองอย่างมากในชมพูทวีปจนหลังจากที่พระพุทธองค์ทรงปรินิพพานแล้วเหล่าพระสงฆ์สาวกต่างก็ได้ช่วยกันเผยแพร่พระพุทธศาสนาเรื่อยมา จนถึงสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช พระองค์ทรงให้การอุปถัมภ์การทำตติยสังคายนา ครั้นเสร็จแล้วได้อาราธนาให้พระโมคคัลลีบุตรติสสเถระเลือกสรรพระอรหันต์ส่งไปเผยแพร่พระพุทธศาสนายังนานาประเทศ จำนวน ๙ สาย เมื่อ พ.ศ.๓๐๓ พระพุทธศาสนาจึงได้แพร่หลายออกไปนอกประเทศอินเดียแต่ครั้งกระนั้น โดยพระโสณเถระกับพระอุตตรเถระ ได้เป็นหัวหน้าพระธรรมทูตมายังดินแดนสุวรรณภูมิ^{๓๖} พระสงฆ์สาวกทั้งหลายทำการเผยแพร่พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองมาโดยลำดับ จนกระทั่งพระพุทธเจ้าได้เสด็จดับขันธปรินิพพาน หลังจากนั้นพระสาวกได้ทำหน้าที่สืบต่อการเผยแพร่พระพุทธศาสนาตามสายของอาจารย์และศิษย์ด้วยวิธีบอกต่อๆ กันด้วยปากต่อปาก ที่เรียกว่า “มุขปาฐะ” จนถึงการทำตติยสังคายนา โดยมีพระโมคคัลลีบุตรติสสเถระเป็นประธานในรัชสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช พ.ศ.๒๓๕ และได้มีการคัดเลือกพระสงฆ์แบ่งออกเป็นสายๆ ไปเผยแพร่พระพุทธศาสนายังประเทศต่างๆ มีหลักฐานปรากฏว่า พระโสณเถระและพระอุตตรเถระได้มาประดิษฐานพระพุทธศาสนาที่สุวรรณภูมิประเทศ^{๓๗} การเผยแพร่พระพุทธศาสนาในสมัยก่อนนั้นได้ทำกันหลายรูปแบบ ได้แก่ การปฏิบัติตนที่นำเลื่อมใสการสนทนา การแนะนำ การตอบปัญหาข้อข้องใจและการแสดงธรรมไปตามลำดับ โดยที่พระพุทธเจ้าทรงประทานหลักการเผยแพร่ให้พระสาวกยึดถือเป็นหลักปฏิบัติว่า ให้แสดงธรรมมีเหตุมีผลสัมพันธ์ต่อเนื่องกันไปโดยลำดับ ชี้แจงให้เข้าใจในแต่ละแง่แต่ละประเด็น แสดงธรรมด้วยจิตเมตตาอนุเคราะห์มุ่งจะให้ประโยชน์แก่ผู้ฟัง ไม่แสดงธรรมเพราะเห็นแก่ลาภสักการะ แสดงธรรมไม่ยกตน ไม่เสียดสีข่มผู้อื่น^{๓๘} นับแต่พระพุทธศาสนาเข้าสู่ประเทศไทยในราวพุทธศักราช ๕๐๐ เป็นต้น มาพระพุทธศาสนาก็รุ่งเรืองมาโดยตลอด โดยอาศัยการเผยแพร่ของบูรพาจารย์ผู้แตกฉานในพระธรรมวินัยเป็นกำลังสำคัญในยุคปัจจุบันมีพระนักเผยแผ่

^{๓๔} พระสุธีวรญาณ (ณรงค์ จิตตโสภโณ), พุทธศาสตร์ปริทัศน์ รวมผลงานทางวิชาการเกี่ยวกับพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๒๙๐.

^{๓๕} ประเวศ วะสี, สอนไม่เก่ง ธรรมกาย สันติอโศก, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์หมอชาวบ้าน, ๒๕๔๐), หน้า ๑๐๘.

^{๓๖} จำนงค์ ทองประเสริฐ, ประวัติศาสตร์พุทธศาสนาในเอเชียอาคเนย์, (กรุงเทพมหานคร : อภิธรรมมุนินิมิตตราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๒๘๖.

^{๓๗} สุชีพ ปุญญานุภาพ, พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน, พิมพ์ครั้งที่ ๑๖, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙), หน้า ๙.

^{๓๘} สุชีพ ปุญญานุภาพ, ศาสนาเปรียบเทียบ, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๔), หน้า ๑๓.

พระพุทธศาสนาในประเทศไทยหลายต่อหลายรูปที่ได้รับการยอมรับทั้งในประเทศและต่างประเทศ หนึ่งในพระนักเผยแผ่เหล่านั้น พระโพธิญาณเถร หรือที่รู้จักกันทั่วไปในชื่อสามัญว่า “หลวงพ่อบุญสุทโธ” นั้น กล่าวได้ว่า เป็นพระนักเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่มีบทบาท ผลงานโดดเด่นมากที่สุดรูปหนึ่ง เพราะท่านมีเทคนิควิธีการเผยแผ่ที่โดดเด่นเป็นเฉพาะตน มีการยกอุปมาอุปไมยแสดงเหตุผลให้ผู้ฟังเข้าใจได้แจ่มชัด^{๓๙} การเผยแผ่พระพุทธศาสนา หมายถึง การทำให้หลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนาขยายกว้างออกไป มีผู้เคารพ เลื่อมใสศรัทธาในพระรัตนตรัย น้อมนำเอาหลักธรรมในพระพุทธศาสนาไปประพฤติปฏิบัติ เพื่อให้เกิดประโยชน์แก่ผู้ปฏิบัติตามสมควรแห่งการปฏิบัตินั้น เพราะพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่มุ่งเพื่อประโยชน์สุขแก่ชาวโลก การเผยแผ่ในสมัยพุทธกาล พระพุทธเจ้ามีวิธีดำเนินงานในการประสานมนุษย์สัมพันธ์ โดยตระหนักในเหตุ ๓ ประการอยู่เสมอ และในทุกๆ กรณีที่พระองค์ทรงดำเนินการ คือ

๑) ทรงค้นหาพื้นเพเดิมของเขา

๒) ทรงวิจัยถึงความต้องการของเขา

๓) ทรงรู้วิธีเข้าถึงจิตใจของเขา^{๔๐} ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้เป็นที่แพร่หลายในบุรพกาล พระสงฆ์สาวกนับว่า เป็นผู้มียุทธศาสตร์สำคัญยิ่ง เพราะเป็นส่วนหนึ่งของพระรัตนตรัย เป็นส่วนหนึ่งของพุทธบริษัท และยังถือว่าเป็นองค์ประกอบหนึ่งของหลักการศาสนา^{๔๑} การเผยแผ่พระพุทธศาสนาในครั้งพุทธกาลพระพุทธเจ้าทรงใช้วิธีการเผยแผ่โดยพระองค์ทรงแสดงเองและส่งพระสาวกไปเผยแผ่ทั่วทุกทิศพระพุทธรูปองค์ทรงถือว่า การประกาศพระพุทธศาสนาเป็นงานหนัก เป็นหัวใจสำคัญที่ทำให้พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองได้ เป็นงานแรกที่พระพุทธองค์ทรงดำริและทรงกระทำ แม้กระทั่งลมหายใจสุดท้าย โดยทรงสั่งสอนพระสาวกจนบรรลุคุณพิเศษ ส่วนมากเป็นพระอรหันต์ทรงตรัสสอนให้มีคุณสมบัติ มีวิธีการ และหลักการที่เหมาะสมทุกด้าน เพื่อให้การเผยแผ่แก่ประชาชนในรูปแบบต่างๆ หลากหลายประการ^{๔๒} ได้จำแนกรูปแบบในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระสงฆ์ในปัจจุบันไว้ดังนี้

๑) การเทศนาธรรม คือ การแสดงธรรมสั่งสอนตามหลักพระพุทธศาสนา เพื่อให้ผู้ฟังสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันได้ ซึ่งวิธีนี้พระภิกษุสงฆ์ใช้ในการเผยแผ่ธรรมเป็นประจำ

๒) ปาฐกถาธรรม คือ การบรรยายธรรมะให้ผู้อื่นฟัง โดยทั่วไปจะยั่งยืนและผู้ฟังจะต้องมีสติในการฟัง เพื่อโน้มน้าวจิตใจผู้ฟังเป็นพิเศษ เป็นวิธีการที่น่าสนใจ

๓) อภิปรายธรรม คือ การชี้แจง หรือแสดงความคิดเห็นในหลักธรรมข้อใดข้อหนึ่งให้ผู้อื่นเข้าใจ

^{๓๙} วศิน อินทสระ, ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เจริญกิจ, ๒๕๔๕), หน้า ๑๑๑.

^{๔๐} ปิ่น มุทุกันต์, มุมสว่า ง, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๔๓), หน้า ๒๐๕-๒๐๖.

^{๔๑} เสถียร พันธรัณย์, ศาสนาเปรียบเทียบ, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : ผดุงพิทยการพิมพ์, ๒๕๔๖), หน้า ๑๑.

^{๔๒} เฉลิมไฉ่แห่ง-เผ่าทหาร, ผาถวักกับกาลเวลา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ตะวันออก, ๒๕๔๖), หน้า ๕๐.

๔) สันทนาธรรม คือ การพูดจาหรือในหลักธรรม เพื่อนำไปใช้ในการแก้ปัญหาชีวิต โดยยึดหลักทางสายกลาง

๕) การสอนสมถกรรมฐาน หรือวิปัสสนากรรมฐาน คือ การสอนให้นั่งภาวนาเพื่อให้ใจเป็นสมาธิและเข้าใจสภาวะตามความเป็นจริงของสังขารตามหลักไตรลักษณ์

๖) การใช้สื่อและอุปกรณ์ประกอบการสอนธรรมะ เช่น การใช้หนังสือธรรมะการใช้วีดิทัศน์ คอมพิวเตอร์ อินเทอร์เน็ต ม้วนเทป เป็นอุปกรณ์ในการเผยแผ่ศาสนาธรรมโดยอาจจำหน่ายแจกจ่ายในกลุ่มที่ไม่มีเวลาจะได้ศึกษาธรรมะด้วยตนเอง^{๔๓} และกล่าวว่า วัตถุประสงค์สำคัญในการเผยแผ่พระพุทธศาสนามี ๔ ประการ คือ

๑) เพื่อเสริมสร้างความมั่นคงและความอยู่รอดปลอดภัยของประเทศชาติศาสนา และพระมหากษัตริย์

๒) เพื่อส่งเสริมและปลูกฝังศีลธรรม วัฒนธรรม และให้คำแนะนำทางจิตใจแก่ประชาชน

๓) เพื่อส่งเสริมความเข้าใจอันดีและความร่วมมือซึ่งกันและกันระหว่าง ข้าราชการประชาชน พระสงฆ์และผู้นำทางศาสนาในการพัฒนาประเทศและความเป็นอยู่ของประชาชน

๔) เพื่อให้พระสงฆ์ในพระพุทธศาสนาได้มีโอกาสบำเพ็ญสาธารณประโยชน์แก่ประเทศชาติและพระศาสนาตามสมควรแก่สมณวิสัย^{๔๔} การเผยแผ่พระพุทธศาสนา ว่า พระพุทธเจ้าทรงใช้กระบวนการพัฒนาปัญญาเป็นสื่อในการถ่ายทอด และกระบวนการพัฒนาทางปัญญานั้นจะเกิดขึ้นได้ต้องอาศัยองค์ประกอบทั้งสามส่วน ได้แก่ ปัจจยภายนอก หรือปรโตโมหะ คือการกระตุ้นการแนะนำ การสั่งสอน, ปัจจยภายใน หรือโยนิโสมนสิการ คือกระบวนการคิดที่ถูกต้อง และการฝึกอบรมตามมรรควิธี คือ การฝึกอบรมกาย อบรมจิต ตามแนวไตรสิกขา^{๔๕}

ตารางที่ ๒.๔ แสดงสาระสำคัญของแนวคิดการพัฒนาตามหลักพระพุทธศาสนา

นักวิชาการ/แหล่งข้อมูล	แนวคิดหลัก
กรมการศาสนา, (๒๕๔๐, หน้า ๙).	เน้นให้ประชาชนได้มีความรู้ความเข้าใจในหลักธรรมการเผยแผ่ธรรม หรือต้องการให้ประชาชนได้เข้าวัด มุ่งเน้นการสืบสานวัฒนธรรมไทย การเผยแผ่ธรรมทางพระพุทธศาสนาทั้งในวัดและนอกวัด
สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, (๒๕๕๑, หน้า ๑).	ประสิทธิภาพเกิดประโยชน์คือความผาสุกแก่ประชาชน จัดให้มีศูนย์การเผยแผ่พระพุทธศาสนาประจำจังหวัด

^{๔๓}บุญศรี พานะจิตต์, ความสำเร็จในการปฏิบัติภารกิจของวัด : ศึกษาเฉพาะกรณีวัดชลประทานรังสฤษฎ์ อำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕) หน้า ๒๒.

^{๔๔}บุญศรี พานะจิตต์, ความสำเร็จในการปฏิบัติภารกิจของวัด : ศึกษาเฉพาะกรณีวัดสวนแก้ว อำเภอบางใหญ่ จังหวัดนนทบุรี, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๒๕.

^{๔๕}วนิช สุธารัตน์, ความคิดและความคิดสร้างสรรค์, (กรุงเทพมหานคร : สุวีริยาสาส์น, ๒๕๔๗), หน้า ๑๔๗.

	ศูนย์กลางรวบรวมเทคโนโลยีสารสนเทศบุคลากร การเผยแผ่พระพุทธศาสนาและกองทุนเพื่อการเผยแผ่ พระพุทธศาสนาเป็นที่แลกเปลี่ยนเรียนรู้ประสบการณ์ เป็นสถาบันพัฒนาบุคลากรการเผยแผ่พระพุทธศาสนา
--	---

ตารางที่ ๒.๔ แสดงสาระสำคัญของแนวคิดการพัฒนาตามหลักพระพุทธศาสนา (ต่อ)

นักวิชาการ/แหล่งข้อมูล	แนวคิดหลัก
สมเด็จพระมหาธีรราชมงคลจารย์ (ช่วง วรปุณโณ), (๒๕๔๐, หน้า ๑๔๔).	การเผยแผ่ศาสนาของตนหน้าที่ในการเผยแผ่หลักธรรม การจัดการเทศนาอบรมสั่งสอนประชาชนให้เกิดศรัทธา เลื่อมใสในพระพุทธศาสนาแล้วตั้งอยู่ในสัมมาปฏิบัติ เพื่อเป็นพลเมืองดีของประเทศชาติ ซึ่งเป็นหน้าที่ของเจ้าอาวาส จะต้องทำหน้าที่เผยแผ่
พุทธทาสภิกขุ, (๒๕๔๖, หน้า ๑๗).	การเผยแผ่ธรรมะในฐานะระบบการศึกษา การศึกษาเพียงพุทธศึกษากับการให้อาชีพเท่านั้น จะสร้างสันติภาพสันติสุขส่วนบุคคลและส่วนสังคม ควรจะต้องจัดธรรมะให้เป็นระบบการศึกษา การสอนจริยธรรม จะต้องนำหลักคุณธรรมของศาสนา
มูลนิธิภิกขุปัญญานันทะ, (๒๕๔๘, หน้า ๖๙).	มองเห็นพระพุทธศาสนา ยังมีได้เป็นประโยชน์อย่างแท้จริงต่อจิตใจพี่น้องชาวไทย เราต้องแก้ไขความเป็นอยู่ของพุทธบริษัท ธรรมะนั้นเราไม่ต้องแก้ เรียบร้อยอยู่แล้ว ต้องแก้ไขความเชื่อ แก้ไขการกระทำของพุทธบริษัท จะต้องเทศน์กันอย่างตรงไปตรงมา ไม่ต้องเกรงใจใคร
พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), (๒๕๔๐, หน้า ๓๓๘-๓๓๙).	ทรงหันมานับถือพระพุทธศาสนา และทำนุบำรุงพระสงฆ์อย่างมากมาย เป็นเหตุให้เดียรฉัตรและผู้เห็นแก่ลาภสักการะเข้ามาบวช แสดงธรรมวินัยเคลื่อนคลาดแตกแยกออกไปมากมาย พระเจ้าอโศกจึงทรงจัดการชำระการพระศาสนา
พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), (๒๕๔๕, หน้า ๑๑๐).	หลักการและนโยบายในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ทั้งนี้เพื่อประโยชน์สุขแก่มวลมนุษย์ โดยหลักการ ให้เกิดประโยชน์สุขตามพุทธประสงค์ ๓ ประการ คือ ๑) ภูมิธรรมมีกัตถประโยชน์ ประโยชน์ในชาติ ๒) สัมปรายิกัตถประโยชน์ ประโยชน์ในชาติหน้า ๓) ปรมัตถประโยชน์ ประโยชน์อย่างยิ่ง
พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), (๒๕๔๗, หน้า ๑๓-๑๔).	ตามหลักหน้าที่ของพระก็คือ การให้ธรรมแก่ประชาชน เรียกว่า ธรรมทาน แต่การให้ธรรมให้อย่างไร ถ้าพูดให้เขา

	ฟัง เช่น เทศน์ แสดงธรรม บรรยายธรรม
--	------------------------------------

ตารางที่ ๒.๔ แสดงสาระสำคัญของแนวคิดการพัฒนาตามหลักพระพุทธศาสนา (ต่อ)

นักวิชาการ/แหล่งข้อมูล	แนวคิดหลัก
พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), (๒๕๔๗ : ๑๘ – ๒๒).	๑) ตกปลานอกบ้าน ๒) ประสานสิบทิศ ๓) ผูกมิตรทั่วหล้า ๔) บริหารปัญญา ๕) สาลิกาป้อนเหยื่อ
พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ ฐิตธฺมาโณ), (๒๕๔๒, หน้า ๙๖-๙๘).	๑) อุปนิสินนภคา ๒) ธรรมภิกขา ๓) โอวาทภิกขา ๔) อนุศาสนิกภคา ๕) ธรรมสากัจฉา ๖) ปุจฉาวิสัชนาภคา ๗) ธรรมเทศนา
พระสุธีวรญาณ (ณรงค์ จิตฺตโสภโณ), (๒๕๔๑, หน้า ๒๙๐).	ผู้เผยแพร่ขาดความรู้ความแตกฉานในธรรม ผู้เผยแพร่ขาดความรู้ความสามารถในการถ่ายทอดธรรม ผู้เผยแพร่ขาดความพอใจ เต็มใจ และความรักในการสอน เผยแพร่ธรรมมีแต่การตั้งรับ ไม่ค่อยทำแบบเชิงรุก
ประเวศ วะสี, (๒๕๔๐, หน้า ๑๐๘).	ปัญหาในการเผยแพร่พระธรรมคำสอนของคณะสงฆ์ไทย มีสาเหตุมาจากการที่พระสงฆ์และสามเณรส่วนใหญ่ การศึกษาน้อยไม่เข้าใจพระพุทธศาสนาอย่างลึกซึ้ง ไม่เข้าใจสภาพสังคมปัจจุบันจึงสื่อกับประชาชนไม่ได้ เป็นผู้นำจิตวิญญาณไม่ได้ความสัมพันธ์ การที่มีพระสงฆ์เข้าใจพุทธธรรมได้ลึกซึ้ง เข้าใจชีวิต
จำนงค์ ทองประเสริฐ, (๒๕๔๔, หน้า ๒๘๖).	องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามีความเจริญรุ่งเรือง ชมพูทวีปจนหลังจากที่พระพุทธองค์ทรงปรินิพพานแล้ว เหล่าพระสงฆ์สาวกต่างก็ได้ช่วยกันเผยแพร่พระพุทธศาสนา พระองค์ทรงให้การอุปถัมภ์การทำตติยสังคายนา พระพุทธศาสนาจึงได้แพร่หลายออกไปนอกประเทศ
สุชีพ ปุญญานุภาพ, (๒๕๔๙, หน้า ๙).	การปฏิบัติตนที่น่าเลื่อมใส การสนทนา การแนะนำ หลักการเผยแพร่ให้พระสาวกยึดถือเป็นหลักปฏิบัติ

	แสดงธรรมมีเหตุมีผลสัมพันธ์ต่อเนื่องกันไปโดยลำดับ แสดงธรรมด้วยจิตเมตตาอนุเคราะห์มุ่งจะให้ประโยชน์ ไม่แสดงธรรมเพราะเห็นแก่ลาภสักการะ แสดงธรรมไม่ยก ตน ไม่เสียดสีข่มผู้อื่น
--	---

ตารางที่ ๒.๔ แสดงสาระสำคัญของแนวคิดการพัฒนาตามหลักพระพุทธศาสนา (ต่อ)

นักวิชาการ/แหล่งข้อมูล	แนวคิดหลัก
วสิน อินทสระ, (๒๕๔๕, หน้า ๑๑๑).	นับแต่พระพุทธศาสนาเข้าสู่ประเทศไทย การเผยแผ่ของบูรพาจารย์ผู้แตกฉานในพระธรรมวินัย ยุคปัจจุบันมีพระนักเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศไทย พระนักเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่มีบทบาท ผลงานโดดเด่น เทคนิควิธีการเผยแผ่ที่โดดเด่นเป็นเฉพาะตน มีการยก อุปมาอุปไมยแสดงเหตุผลให้ผู้ฟังเข้าใจได้แจ่มชัด
ปิ่น มุทุกันต์, มุมสว่า ง, (๒๕๔๓, หน้า ๒๐๕-๒๐๖).	เพื่อให้เกิดประโยชน์แก่ผู้ปฏิบัติตามสมควรแห่งการปฏิบัติ พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่มุ่งเพื่อประโยชน์สุข การเผยแผ่ในสมัยพุทธกาล พระพุทธเจ้ามีวิธีดำเนินงานในการประสานมนุษย์สัมพันธ์
เสถียร พันธรั้งชี, (๒๕๔๖, หน้า ๑๑).	การเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้เป็นที่แพร่หลายในบุรพกาล พระสงฆ์สาวกนับว่า เป็นผู้มีบทบาทสำคัญยิ่ง เป็นส่วนหนึ่งของพุทธบริษัท ยังถือว่า เป็นองค์ประกอบหนึ่งของหลักการศาสนา
วนิช สุวรัตน์, (๒๕๔๗, หน้า ๑๔๗).	พระพุทธเจ้าทรงใช้กระบวนการพัฒนาปัญญา เป็นสื่อในการถ่ายทอด และกระบวนการพัฒนาทางปัญญา ปัจจัยภายนอก หรือปรโตโมสะ คือการกระตุ้น การ แนะนำ

สรุปได้ว่า การเผยแผ่พระพุทธศาสนานั้นได้ดำเนินการมาตั้งแต่ครั้งพุทธกาลหลังจากที่พระพุทธองค์ได้ตรัสรู้แล้วทรงมีพระมหากรุณาธิคุณโปรดแสดงธรรมที่พระองค์ได้ทรงตรัสรู้แล้วเพื่อให้สัตว์โลก หรือเวไนยสัตว์ผู้มีธุลีคือกิเลสในปัญญาจักขุน้อยซึ่งเป็นผู้สามารถจะรู้ทั่วถึงธรรมที่พระองค์จะแสดงได้ และเมื่อพระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมให้แก่สาวกแล้ว พระพุทธองค์ก็ทรงส่งสาวกไปประกาศพระธรรม เป็นการเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่ต่อเนื่องกันมาเป็นลำดับเป็นระยะเวลายาวนานจนถึงปัจจุบัน ซึ่งรูปแบบในการเผยแผ่พระพุทธศาสนานั้นได้มีการหลายรูปแบบ เช่น กัน เช่น การปฏิบัติตนที่น่าเลื่อมใส การสนทนา การแนะนำ การตอบปัญหาข้อข้องใจและการแสดงธรรมไปตามลำดับ โดยอาศัยพระบูรพาจารย์ผู้แตกฉานในพระธรรมวินัยเป็นกำลังสำคัญ

๒.๓.๑ วิธีการเผยแผ่การเผยแผ่พระพุทธศาสนาในยุคสมัยพุทธกาล

วิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในยุคสมัยพุทธกาลจากการศึกษาพบว่า พระพุทธเจ้าทรงมีทั้งหลักการและหลักปฏิบัติแตกต่างกันไปตามกาลเทศะและบุคคลที่จะทรงสั่งสอนดังนั้นการพิจารณาวิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระองค์จึงเริ่มตั้งแต่คุณสมบัติของผู้สอนลีลาการสอนและหลักการสอน

๑) คุณสมบัติของผู้สอน หรือนักเผยแผ่

พุทธวิธีการสอนนั้นต้องเริ่มต้นจากปรัชญาขั้นพื้นฐานอัน ได้แก่ กัลยาณมิตรและมีสติปัญญาไหวพริบที่ชาญฉลาดเป็นเบื้องต้น จากนั้นต้องประกอบด้วยหลักของนักเผยแผ่กับผู้ฟัง หรือผู้สอนกับผู้เรียนที่มีความสัมพันธ์กันในฐานะเป็นกัลยาณมิตรเป็นอันดับต่อไป เพราะในทางพระพุทธศาสนาถือว่า ผู้เผยแผ่กับผู้ฟัง หรือผู้สอนกับผู้เรียนนั้นต้องประสานสัมพันธ์กัน มีความกรุณาต่อกันโดยเฉพาะในด้านการอบรมสั่งสอนนั้น ย่อมเป็นส่วนประกอบที่สำคัญให้เกิดคุณลักษณะของผู้สอนซึ่งเรียกว่า องค์คุณของกัลยาณมิตร ดังนั้น พระธรรมกถึก หรือนักเผยแผ่พุทธธรรมที่ดีจึงมีลักษณะคุณสมบัติซึ่งเป็นองค์ของกัลยาณมิตร ๗ ประการ ดังนี้

๑. ปิโย เป็นที่รักเป็นที่พอใจ ในฐานะเป็นที่สบายและสนิทสนม ชวนให้อยากเข้าไปปรึกษาได้ถาม

๒. ครุ เป็นที่เคารพ ในฐานะประพฤติดุสสมควรแก่ฐานะ ให้เกิดความรู้สึกอบอุ่นใจ เป็นที่พึ่งได้ และปลอดภัย

๓. ภาวนีโย เป็นที่ยกย่อง ในฐานะทรงคุณคือความรู้และภูมิปัญญาแท้จริง ทั้งเป็นผู้ฝึกอบรมและปรับปรุงตนอยู่เสมอ ควรเอาอย่าง ทำให้ระลึกและเอ๋ยอ้างด้วยซาบซึ้งภูมิใจ

๔. วตฺตา จ เป็นนักพูด รู้จักชี้แจงให้เข้าใจ รู้ว่า เมื่อไรควรพูดอะไรอย่างไร คอยให้คำแนะนำว่า กล่าวตักเตือน เป็นที่ปรึกษาที่ดี

๕. วจนฺทโม เป็นผู้อดทนต่อถ้อยคำ คือพร้อมที่จะรับฟังคำปรึกษา ชักถาม คำเสนอแนะ วิพากษ์วิจารณ์ อดทน ฟังได้ไม่เบื่อ ไม่ฉุนเฉียว

๖. คมภีรยจกถกตฺตา เป็นผู้พูดด้วยถ้อยคำลึกซึ้งได้ สามารถอธิบายเรื่องยุ่งยากซับซ้อน ให้เข้าใจ และให้เรียนรู้เรื่องราวที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้นไป

๗. โน จฏฐาเน นิโยชเย ไม่ชักนำในฐานะ คือไม่แนะนำในเรื่องเหลวไหล หรือชักจูงไปในทางเสื่อมเสีย^{๔๖}

๒) ลีลาการสอน

การสอนของพระพุทธเจ้าแต่ละครั้ง แม้ที่เป็นเพียงธรรมมีกถา หรือการสนทนาทั่วไปซึ่งมิใช่คราวที่มีความมุ่งหมายเฉพาะพิเศษ ก็จะได้ดำเนินไปอย่างสำเร็จผลดีโดยมีองค์ประกอบที่เป็นคุณลักษณะที่เรียกได้ว่า เป็นลีลาในการสอน มี ๔ ประการ คือ

^{๔๖}ม.ม. (บาลี) ๒๓/๓๗/๒๙, ม.ม. (ไทย) ๒๓/๓๗/๕๗, พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทเอส.อาร์.พรินต์แมสโปรดักส์จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๒๐๔.

๑. สันตัสสนาชี้แจงให้เห็นชัดคือจะสอนอะไรก็ชี้แจงจำแนกแยกแยะอธิบายและแสดงเหตุผลให้ชัดเจนจนผู้ฟังเข้าใจแจ่มแจ้งเห็นจริงเห็นจรงดังจูงมือไปดูเห็นกับตา

๒. สมาทปนาชวนใจให้อยากรับเอาไปปฏิบัติคือสิ่งใดควรปฏิบัติ หรือหัดทำก็แนะนำหรือบรรยายให้ซาบซึ้งในคุณค่ามองเห็นความสำคัญที่จะต้องฝึกฝนบำเพ็ญจนใจยอมรับอยากลงมือทำหรือนำไปปฏิบัติ

๓. สมุตเตชนาเร้าใจให้อาจหาญแกล้าวกล้าคือปลุกเร้าใจให้กระตือรือร้นเกิดความอุตสาหะมีกำลังใจแข็งขันมั่นใจที่จะทำให้สำเร็จจนได้สู่งานไม่หวั่นระย่อไม่กลัวเหน็ดเหนื่อยไม่กลัวยาก

๔. สัมปหังสนาปลอบจิตใจให้สดชื่นร่าเริงคือบำรุงจิตให้ชุ่มชื้นเบิกบานโดยชี้ให้เห็นผลดี หรือคุณประโยชน์ที่จะได้รับและทางที่จะก้าวหน้าบรรลุผลสำเร็จยิ่งขึ้นไปทำให้ผู้ฟังมีความหวังและร่าเริงเบิกบานใจ^{๔๗}

๓) หลักการสอน

พระพุทธองค์ได้ตรัสองค์แห่งธรรมกถึก ๕ ประการ คือ

๑. อนุพุพพิถิ กล่าวความไปตามลำดับ คือแสดงหลักธรรม หรือเนื้อหาวิชาตามลำดับความง่ายยากลุ่มลึก มีเหตุผลสัมพันธ์ต่อเนื่องกันไปโดยลำดับ

๒. ปริยายทสสาวิ ชี้แจงยกเหตุผลมาแสดงให้เข้าใจ คือชี้แจงให้เข้าใจชัดในแต่ละแง่แต่ละประเด็น โดยอธิบายขยายความ ยกเยื้องไปต่าง ๆ ตามแนวเหตุผล

๓. อนุทยตปิฎิจจ แสดงธรรมด้วยอาศัยเมตตา คือสอนเขาด้วยจิตเมตตา มุ่งจะให้ เป็นประโยชน์แก่เขา

๔. น อามิสนตโร ไม่แสดงธรรมด้วยเห็นแก่อามิส คือสอนเขาไม่ใช่เพราะมุ่งที่ตนจะได้ลาภ หรือผลประโยชน์ตอบแทน

๕. อุตตานญจปรณจอนุพหจจ แสดงธรรมไม่กระทบตนและผู้อื่น คือสอนตามหลักตามเนื้อหา มุ่งแสดงอรรถ แสดงธรรม ไม่ยกตน ไม่เสียดสีข่มขู่ผู้อื่น^{๔๘}

หลังจากที่พระพุทธองค์ทรงตรัสรู้พระสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว เมื่อทรงพระดำริที่จะประกาศเผยแผ่พระพุทธศาสนาพระองค์จึงทรงระลึกถึงพระปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ จึงเสด็จไปที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน พระองค์ได้แสดงปฐมเทศนาเป็นครั้งแรกในโลกคือพระธัมมจักกัปปวัตตนสูตรจนท่านอัญญาโกณฑัญญะได้ดวงตาเห็นธรรมเป็นคนแรก และได้ขอบรรพชาอุปสมบทเป็นพระภิกษุ พระองค์ทรงประทานอนุญาตให้การอุปสมบท ถือว่า ท่านเป็นพระภิกษุรูปแรกในพระพุทธศาสนา ต่อมาพระองค์ทรงแสดงพระธรรมเทศนาอนัตตลักขณสูตรแก่พระปัญจวัคคีย์ที่เหลือ จนได้บรรลุเป็นพระอรหันต์หมดทุกรูป และได้ทรงแสดงธรรมแก่สกุลบุตรพร้อมเพื่อนอีก ๕๔ คน จนบรรลุอรหัตผล ในกาลต่อมา จึงมีพระอรหันต์เกิดขึ้นในขณะนั้น ๖๐ รูปรวมทั้งพระพุทธองค์ด้วย ดังนั้นพระองค์ทรงส่งพระภิกษุสงฆ์ทั้ง ๖๐ รูปออกไปประกาศเผยแผ่พระพุทธศาสนาโดยให้แยกกันไปในทิศทางต่างๆ ให้ไปรูปเดียว ส่วนพระองค์เองเลือกไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่ตำบลอุรุเวลาเสนานิคม^{๔๙}

^{๔๗}ที.สี. (บาลี) ๙/๓๒๒/๑๒๖, ที.สี. (ไทย) ๙/๓๒๒/๑๒๔.

^{๔๘}อง.ปญจก. (บาลี) ๒๒/๑๕๙/๑๗๔-๑๗๕, อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๕๙/๒๖๓, พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๖๔.

^{๔๙}วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๒ - ๔๗/๑๒ - ๔๑, วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๒ - ๔๗/๑๘ - ๔๘.

การประกาศเผยแผ่พระพุทธศาสนาแบบเชิงรุกของพระพุทธเจ้าได้เริ่มขึ้นแล้วผู้วิจัยจะได้กล่าวถึงรูปแบบวิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสมัยพุทธกาล โดยสรุปเป็นภาพรวมได้ ๑๐ วิธีคือ

๑. วิธีการเข้าหาผู้นำทางศาสนา การเมืองและทางเศรษฐกิจ

ภายหลังจากพระพุทธเจ้าตรัสรู้ได้ออกประกาศพระพุทธศาสนาโดยเริ่มต้นที่ผู้นำศาสนา ด้วยการเสด็จไปโปรดพราหมณ์ปัญจวัคคีย์ ผู้คงแก่เรียนมีจิตใจที่มุ่งมั่นเต็มเปี่ยมด้วยความปรารถนาว่า จักได้บรรลุธรรมตามพระพุทธองค์จนกระทั่งประสบผลสำเร็จ หลังจากนั้นเสด็จไปโปรดชฎิล ๓ พี่น้องซึ่งมีบริวาร ๑,๐๐๐ คน โดยชฎิล ๓ พี่น้องนี้เป็นเจ้าลัทธิใหญ่ที่นิยมการบูชาไฟและเป็นที่เคารพนับถือของพระเจ้าพิมพิสารและประชาชนชาวแคว้นมคธเป็นอย่างมาก พระองค์ทรงแสดงธรรมเทศนาอาทิตตปริยายสูตรและแสดงปาฏิหาริย์เพื่อให้ชฎิลกลุ่มนี้เข้ามานับถือพระพุทธศาสนาจนประสบความสำเร็จได้บรรลุธรรม และอุปสมบทเป็นภิกษุทั้งหมด ต่อจากนั้นพระองค์เสด็จไปหาผู้นำทางการเมือง คือพระเจ้าพิมพิสารผู้เป็นพระราชอาแห่งแคว้นมคธและข้าทาสบริวารพระเจ้าพิมพิสาร และข้าราชบริพารพอเห็นว่า ชฎิลสามพี่น้องที่ตนนับถือได้ประกาศตนเป็นสาวกของพระพุทธองค์แล้ว ก็คลายทิฐิมานะและน้อมใจฟังพระธรรมเทศนาด้วยความเคารพ ในที่สุดก็ได้ดวงตาเห็นธรรมและหันมานับถือพระพุทธศาสนา ต่อมาพระเจ้าพิมพิสารได้ถวายวัดเวฬุวันแด่พระสงฆ์โดยมีพระพุทธองค์ทรงเป็นประมุข^{๕๐}

นอกจากนี้พระองค์ยังทรงแสดงธรรมเทศนาสั่งสอนเหล่าผู้นำทางเศรษฐกิจ ซึ่งเป็นบุคคลที่มีอิทธิพลต่อสังคมและประเทศชาติด้วยพระองค์เอง ผู้นำทางเศรษฐกิจที่พระองค์เสด็จไปโปรดคือยสกุลบุตรพร้อมบิดามารดา ภรรยาและมิตรสหายรวม ๕๔ คน^{๕๑}

วิธีการเผยแผ่ธรรมะโดยการเข้าหาหัวหน้าผู้เป็นผู้นำทางสังคม การเมืองและเศรษฐกิจ เช่น นี้นับเป็นวิธีการที่มีความชาญฉลาดและแยบยลในตัวอย่างมาก เหมือนกับยิงปืนนัดเดียวได้นกทั้งฝูง เพราะคนเหล่านี้ต่างมีบทบาทและอิทธิพลต่อสังคมอย่างยิ่งทั้งเป็นผู้ที่มีพวกพ้องและบริวารมาก เมื่อคนเหล่านี้ นับถือศาสนาใดผู้คนในสังคมนั้นก็มักจะหันมานับถือตามไปด้วย จะเห็นได้ว่า ในช่วงแรกของการเผยแผ่ธรรมะนั้นพระองค์ทรงใช้วิธีการนี้มาโดยตลอดทำให้พระพุทธศาสนาเป็นที่รู้จักมีประชาชนให้ความเลื่อมใสศรัทธาเข้ามานับถืออย่างมากมายนับได้ว่า เป็นพระปรีชาสามารถของพระพุทธองค์และพระสาวกทั้งหลายด้วย ผู้นำศาสนานั้นบางทีอาจจะมีความสำคัญ หรือทรงอิทธิพลต่อจิตใจของประชาชนมากกว่า นักปกครอง เพราะนักปกครองมักควบคุมประชาชนด้วยอาวุธ หรือด้วยอำนาจ ส่วนผู้นำทางศาสนานั้นควบคุมประชาชนด้วยธรรมะ ฉะนั้นประชาชนจึงมีความมั่นคงเลื่อมใสต่อพระและนักบวช นอกจากความเลื่อมใสศรัทธาแล้ว ยังช่วยอำนวยความสะดวก ในด้านการทำนุบำรุง

^{๕๐}วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๒ - ๕๔/๔๖ - ๕๐, วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๒ - ๕๔/ ๑๘ - ๖๕.

^{๕๑}วิ.ม. (บาลี) ๔/๒๕ - ๓๑/๒๐ - ๒๗, วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๕-๓๑/๓๑ - ๔๐.

พระสงฆ์ และพระพุทธรูปศาสนาย่างดีด้วยการสร้างสิ่งที่เป็นสาธารณประโยชน์ และสร้างวัดวาอารามต่างๆ

๒. วิธีการปฏิบัติหลักคำสอนและหลักความเชื่อบางประการของลัทธิศาสนาตั้งเดิม

พระพุทธรูปเจ้าทรงปฏิวัติทางสังคมชั้นที่ชาวชมพูทวีปยึดถือมานาน เช่น ศาสนาพราหมณ์มีข้อบัญญัติทางสังคมหลายด้าน เช่น เรื่องวรรณะ ที่กำหนดให้แต่ละวรรณะมีความแตกต่างกันอย่างเด่นชัด มีการกำหนดให้แต่ละวรรณะยึดถือและปฏิบัติอยู่ในวรรณะของตนเองมิให้สมาคมกับวรรณะอื่นๆ โดยเฉพาะวรรณะศูทรที่ไม่สามารถมีสิทธิ์ในสังคม กำหนดให้วรรณะพราหมณ์เป็นวรรณะประเสริฐสูงสุด อันถือได้ว่า เป็นการลิดรอนสิทธิ์ของวรรณะอื่นๆ พระองค์ตรัสปฏิเสธแนวคิดดังกล่าวอย่างสิ้นเชิง และทรงสอนว่า

“บุคคลเป็นพราหมณ์เพราะชาติตระกูลก็หาไม่
หรือไม่เป็นพราหมณ์เพราะชาติตระกูลก็หาไม่
บุคคลเป็นพราหมณ์ก็เพราะกรรม
หรือไม่เป็นพราหมณ์ก็เพราะกรรม”^{๕๒}

หมายความว่า คนดี หรือชั่วมิใช่ชาติตระกูลแต่ขึ้นอยู่กับกรกระทำของผู้คนนั้นหากทำดีก็เป็นคนดีและหากทำชั่วก็เป็นคนชั่ว

นอกจากนั้นพระองค์ยังทรงปฏิเสธทางสุดโต่ง ๒ ทางคือ กามสุขัลลิกานุโยค คือ การหมกมุ่นในกาม สุขกับอัตตกลีลาญโยค คือ การทรมานตนเองพระองค์ทรงเคยปฏิบัติ เช่น นั้นมาก่อนแล้วทรงยืนยันว่า เป็นหนทางที่ผิดไม่ใช่หนทางที่จะนำสัตว์โลกไปสู่ทางบรรลธรรมได้ทรงแนะนำให้ดำเนินในทางสายกลางอัน ได้แก่ มรรคมิถุน ๘ หรือมัชฌิมาปฏิปทาเป็นทางปฏิบัติที่ไม่เข้มงวดและไม่หละหลวมเกินไปทรงถือว่า เป็นแนวทางที่ถูกต้อง และเหมาะสมที่สุด^{๕๓}

๓. วิธีการปฏิรูป

พระพุทธรูปศาสนาเกิดขึ้นมาท่ามกลางกระแสวัฒนธรรมและลัทธิต่างๆ โดยเฉพาะศาสนาพราหมณ์จึงทำให้พระพุทธรูปเจ้าต้องมีความเกี่ยวข้องกับถ้อยคำทางศาสนา ด้วยมีความมุ่งมั่นที่จะประกาศพระพุทธรูปศาสนาให้มีความมั่นคงอย่างรวดเร็ว จึงไม่ทรงหักล้างคำสอน หรือถ้อยคำของศาสนาอื่นอย่างทันที แต่พยายามให้กลมกลืนกันไปเรื่อยๆ จนกลายเป็นการเปลี่ยนแปลงไปอย่างไม่รู้ตัว หรือบางทีก็ใช้วิธีการโอนอ่อนผ่อนตาม คำสอนใดถูกต้องดีงามพระองค์ก็ทรงรับรองว่า ถูกต้องดีงามเป็นของสากลโดยธรรมชาติ คำสอนของศาสนาพราหมณ์มีอยู่อย่างไร พระองค์ไม่ทรงหักล้าง แต่จะทรงปฏิรูปใหม่มาใช้ในทางพระพุทธรูปศาสนา เช่น คำว่า พรหม ทางศาสนาพราหมณ์ หมายถึงผู้สร้างโลก แต่พระองค์ทรงเอามาใช้ในความหมายใหม่ หมายถึง มารดาบิดา^{๕๔} คำสอนใดที่มีความขัดแย้งกับพุทธรูปศาสนาทรงชี้แจงแถลงให้เห็นว่า การปฏิบัติ เช่น นั้นไม่ใช่แก่นสารพร้อมทั้งแนะนำแนวทางปฏิบัติที่ถูกต้องให้ เช่น การบูชาสัตว ในคำสอนเดิม หมายถึง การฆ่าสัตว์บูชาสัตว แต่พระองค์ทรงสอนในความหมายใหม่ หมายถึง การบูชามารดาบิดา สมณพราหมณ์ เป็นต้น^{๕๕}

^{๕๒}ม.ม. (บาลี) ๑๓/๔๖๐/๔๕๒, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๖๐/๕๘๑.

^{๕๓}วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๓/๑๓-๑๖, วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๓/๒๐ - ๒๕.

^{๕๔}อง.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๖๓/๘๐, อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๓/๑๐๗ - ๑๐๘.

^{๕๕}อง.สตตก. (บาลี) ๒๓/๔๗/๓๖ - ๔๐, อง.สตตก. (ไทย) ๒๓/๔๗/๗๐ - ๗๔.

๔. วิธีการเสนอหลักคำสอนที่เป็นแก่นแท้ของพระพุทธศาสนา

วิธีการนี้เป็นวิธีที่สืบเนื่องมาจากวิธีการดังกล่าวแล้วข้างต้นนั้น กล่าวคือ เมื่อทรงอธิบายชี้แจงถึงส่วนดีส่วนบกพร่องของศาสนาพราหมณ์แล้ว ได้เสนอหลักการใหม่ที่เป็นหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาแล้ว ขึ้นแทนที่และเผยแผ่หลักคำสอนที่เป็นแก่นแท้ของพระพุทธศาสนาแก่ประชาชนเพื่อให้เข้าใจถึงธรรมชาติแท้จริงของมนุษย์และสรรพสิ่ง หลักธรรมที่เป็นแก่นแท้ของพระพุทธศาสนา ได้แก่ ไตรลักษณ์ หรือสามัญลักษณ์ คือความเป็นของไม่เที่ยงความเป็นทุกข์ และความเป็นของไม่ใช่ตัวตน ความไม่คงที่แน่นอนของสรรพสิ่งเกิดขึ้นตั้งอยู่และดับไปตามเหตุปัจจัยที่อาศัยกันเกิดขึ้นและเสื่อมสลายไปตามกาลเวลาที่ผ่านไป^{๕๖}

และหลักอริยสัจ ๔ ถือได้ว่า เป็นหลักหัวใจสำคัญของพระพุทธศาสนา เป็นหลักธรรมที่สำคัญครอบคลุมคำสอนทั้งหมดในพระพุทธศาสนา กุศลธรรมทั้งหมดในพระพุทธศาสนารวมอยู่ในอริยสัจทั้งสิ้น พระพุทธองค์ทรงบรรจุธรรมก็ด้วยหลักธรรมข้อนี้ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการเกิดขึ้นและดับไปอย่างมีเหตุปัจจัย เป็นหลักธรรมที่พระพุทธองค์ทรงนำมาแสดงเพื่อโปรดสัตว์มากที่สุด^{๕๗}

๕. วิธีการปฏิบัติเชิงรุก หรือเยี่ยมเยียนตามบ้าน

เป็นวิธีที่พระพุทธเจ้าทรงใช้ตลอดการเผยแผ่ธรรมะ ทรงแผ่ข่ายคือพระญาณของพระองค์เพื่อสำรวจดูเวไนยสัตว์ที่มีอุปนิสัยแก่กล้าพอที่จะบรรจุธรรมแล้วเสด็จไปเทศนาโปรดถึงบ้านอันเป็นพระภคินีกิจประจำวันของพระองค์ก็อีกประการหนึ่งด้วย เช่น กัน ผู้ที่ได้รับการเทศนาโปรด เช่น นี้มักจะได้บรรจุธรรมอยู่เสมอ เรียกว่า พุทธกิจ ๕ ประการของพระพุทธเจ้า ได้แก่ เวลาเช้าเสด็จบิณฑบาต เวลาสายทรงแสดงธรรม เวลาค่ำประทานโอวาท กลางคืนตอบปัญหาเทวดา และเวลาจวนสว่จตรวดดูสรรพสัตว์ผู้สมควรและยังไม่สมควรตรัสรู้^{๕๘}

๖. วิธีการบริการชุมชน

วิธีการนี้เป็นการเผยแผ่เชิงรุกซึ่งได้ผลมากที่สุดอีกวิธีหนึ่ง พระพุทธเจ้าและพระสาวกทั้งหลายจะเข้าไปมีส่วนร่วมกับสังคมอยู่เนืองๆ เพื่อให้เกิดความคุ้นเคยและความเข้าใจอันดีระหว่างชาวบ้านและพระสงฆ์ เช่น การเข้าไปสงเคราะห์ประชาชนในภูมิต้นตู่ตรพระองค์ได้ทรงเข้าไปช่วยเหลือชาวบ้านโดยวิธีแก้ปัญหาโดยการจัดระบบเศรษฐกิจให้ประชาชนอยู่ดีกินดีมีความสุขในสังคม^{๕๙}

๗. วิธีการใช้ปาฏิหาริย์ต่างๆ

เป็นวิธีการเผยแผ่ที่ใช้ความสามารถพิเศษเข้ามาช่วยโดยมีจุดประสงค์เพื่อปราบปรามคนที่แสดงอาการกระด้างกระเดื่องไม่ยอมรับนับถือ หรืออยากลองดีให้สิ้นพยศ การแสดงปาฏิหาริย์นี้ไม่นิยมใช้นักเพราะทรงเล็งเห็นว่า การแสดงฤทธิ์นั้นมีทั้งแง่ดีและไม่ดีในตัวเอง คือผู้ที่มิศรัทธาเลื่อมใสก็ยิ่งยกย่องส่งเสริมมากขึ้น ส่วนผู้ที่ไม่เลื่อมใสอาจจะดูหมิ่นว่า การแสดงปาฏิหาริย์แบบนี้ไม่เห็นแปลก

^{๕๖}อง.ติก. (บาลี) ๒๐/๑๓๗/๒๗๘ – ๒๗๙, อง.ติก. (ไทย) ๒๐/๑๓๗/๓๘๕.

^{๕๗}วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๓/๑๓ – ๑๖, วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๓/๒๐ – ๒๕.

^{๕๘}ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๖๑/๔๐, พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธวิธีการสอน**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๑), หน้า ๒๘ – ๒๙.

^{๕๙}ที.สี. (บาลี) ๙/๓๒๓ – ๓๕๘/๑๒๗ – ๑๕๐, ที.สี. (ไทย) ๙/๓๒๓ – ๓๕๘/๑๒๓ – ๑๕๐.

อะไรเพราะคนที่เรียนวิชา “คันธารี”^{๖๐} ก็ สามารถทำได้ เช่นเดียวกัน และตรัสว่า “เราเล็งเห็นโทษในอิทธิปาฏิหาริย์อย่างนี้ จึงอิตถระอาเกลียดการแสดงอิทธิปาฏิหาริย์”^{๖๑} แต่วิธีการที่ทรงโปรดและใช้อยู่เสมอคือ อนุสาสนีปาฏิหาริย์คือการสอนอย่างธรรมดา อธิบาย ชี้แจงโต้ตอบกันไปมาโดยไม่ต้องมีการใช้ฤทธิ์เดชเข้ามาช่วย เป็นวิธีที่ทำให้คนเข้าถึงสัจธรรมได้ตามพุทธประสงค์และมีความมั่นคงยืนยาวมาถึงปัจจุบัน^{๖๒}

๘. วิธีการปรับตัวให้เข้ากับวัฒนธรรมท้องถิ่น

เป็นวิธีการปรับตัวให้เข้ากับวัฒนธรรมท้องถิ่นเพื่อเป็นการเผยแผ่ให้ง่ายมากขึ้นทำให้ผู้ฟังเกิดความรู้สึกว่า ผู้เผยแผ่เป็นเสมือนญาติของตนเองจึงเกิดความเต็มใจที่จะรับฟังพระธรรมเทศนาแต่พระพุทธเจ้าทรงห้ามยกพุทธพจน์ขึ้นเป็นภาษาสันสกฤต และทรงปรับอาบัติทุกกฎแก่พระภิกษุผู้แสดงพุทธพจน์เป็นภาษาสันสกฤต^{๖๓}ทรงอนุญาตในการแสดงธรรมด้วยภาษาของตนเอง เพราะเป็นภาษาสามัญที่ประชาชนจำนวนมากสามารถเข้าใจได้ เป็นการเปิดโอกาสให้มวลชนทุกระดับชั้นได้มีโอกาสเข้ามาเลื่อมใสศรัทธา พระพุทธศาสนาจึงแพร่หลายไปสู่มวลชนอย่างรวดเร็วทั้งเป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนทุกระดับชั้นได้รับการศึกษาอย่างทั่วถึงกัน ตรงกันข้ามกับศาสนาพราหมณ์ที่จำกัดสิทธิการศึกษาทั้งยังใช้ภาษาสันสกฤตซึ่งถือได้ว่า เป็นภาษาต้องห้ามสำหรับคนบาง

ว ร ร ญ ะ

เช่น วรรณะศูทรในการสั่งสอนอีกด้วย

๙. วิธีการเผยแผ่ด้วยบุคลิกภาพ

บุคลิกภาพที่ดึ้นบได้ว่า เป็นองค์ประกอบที่สำคัญประการหนึ่งของนักเผยแผ่ นอกเหนือจากคุณสมบัติด้านคุณธรรมเพราะบุคลิกภาพที่สง่างามน่ามองน่าเลื่อมใสย่อมเป็นเหตุนำมาซึ่งความเลื่อมใสแก่ผู้พบเห็นได้พระพุทธองค์ทรงมีพระวรกายที่สง่างามประกอบด้วยลักษณะมหาบุรุษดังมีจังกิพราหมณ์ชมว่า “พระสมณโคดมมีพระรูปร่างน่าดูน่าเลื่อมใสมีพระฉวีวรรณผุดผ่องยิ่งนักดุจพรมมีพระวรกายดุจพรมโอกาสที่จะพบเห็นยากนัก”^{๖๔}การเผยแผ่พระพุทธศานานอกจากมีความรู้ความสามารถในการเผยแผ่แล้วคุณสมบัติของนักเผยแผ่ก็เป็นสิ่งหนึ่งที่สร้างความศรัทธาให้เกิดขึ้นได้เพราะนักเผยแผ่ที่ดึ้นบนั้นแม้จะไม่ออกปากพูดก็สามารถเผยแผ่พุทธธรรมได้บุคลิกลักษณะที่ดีงามก็ยั้งความผ่องใสแห่งจิตใจให้เกิดศรัทธาแก่ผู้ที่พบเห็น

๑๐. วิธีการสนทนา การบรรยายและตอบปัญหา

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต)ได้ยกวิธีสอนของพระพุทธเจ้าไว้ มีหลายแบบหลายอย่างซึ่งผู้วิจัยจะยกมาเพียง ๓ หัวข้อ ที่น่าสังเกต หรือพบบ่อย คงจะ ได้แก่ วิธีต่อไปนี้

๑. แบบสากัจฉา หรือสนทนา วิธีนี้น่าจะเป็นวิธีที่ทรงใช้บ่อยไม่น้อยกว่า วิธีใดๆ โดยเฉพาะในเมื่อผู้มาเฝ้า หรือทรงพบนั้น ยังไม่ได้เลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา ยังไม่รู้ ไม่เข้าใจหลักธรรม ในการสนทนาพระพุทธเจ้ามักจะทรงเป็นฝ่ายถามนำคู่สนทนาเข้าสู่ความเข้าใจธรรมและ

^{๖๐}วิชาเกี่ยวกับการแสดงฤทธิ์ หรือปาฏิหาริย์ต่างๆ แสดงโดยฤษีคันธาระ

^{๖๑}ที.สี. (บาลี) ๙/๔๘๔/๒๑๗, ที.สี. (ไทย) ๙/๔๘๔/๒๑๕.

^{๖๒}ที.สี. (บาลี) ๙/๔๘๖/๒๑๘, ที.สี. (ไทย) ๙/๔๘๖/๒๑๖.

^{๖๓}วิ.จู. (บาลี) ๗/๒๘๕/๔๖, วิ.จู. (ไทย) ๗/๒๘๕/๗๑.

^{๖๔}ม.ม. (บาลี) ๑๓/๔๒๕/๔๑๔, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๒๕/๕๓๔.

ความเลื่อมใสศรัทธาในที่สุด แม้ในหมู่พระสาวก พระองค์ก็ทรงใช้วิธีนี้ไม่น้อย และทรงส่งเสริมให้สาวก สนทนากัน อย่างในมกคสูตรว่า “กาลเน ชมมสากัจฉา เอตมมจกมุตตม การสนทนาธรรม ตามกาล เป็นมกคอันอุดม” ดังนี้

๒. แบบบรรยาย วิธีสอนแบบนี้ น่าจะทรงใช้ในที่ประชุมใหญ่ในการแสดงธรรม ประจำวันซึ่งมีประชาชน หรือพระสงฆ์จำนวนมาก และส่วนมากเป็นผู้มีพื้นฐานความรู้ความเข้าใจ กับมีความเลื่อมใสศรัทธาอยู่แล้ว มาฟังเพื่อหาความรู้ความเข้าใจเพิ่มเติม และหาความสงบสุขทางจิตใจนับได้ว่า เป็นคนประเภทและระดับใกล้เคียงกันพอที่จะใช้วิธีบรรยายอันเป็นแบบกว้างๆ ได้ลักษณะพิเศษของพุทธวิธีสอนแบบนี้ที่พบในคัมภีร์บอกว่า ทุกคนที่ฟังพระองค์แสดงธรรมอยู่ในที่ประชุม นั้น แต่ละคนจะรู้สึกว่ พระพุทธเจ้าตรัสอยู่กับตัวเองโดยเฉพาะซึ่งนับว่า เป็นความสามารถอัศจรรย์อีกอย่างหนึ่ง

๓. แบบตอบปัญหา ผู้ที่มากถามปัญหานั้น นอกจากผู้ที่มีความสงสัยข้องใจในข้อธรรมต่างๆ แล้ว โดยมากเป็นผู้มีนิสัยถือลัทธิศาสนาอื่น บ้างก็มากถามเพื่อต้องการรู้คำสอนทางฝ่ายพระพุทธศาสนา หรือเทียบเคียงกับคำสอนในลัทธิของตน บ้างก็มากถามเพื่อลองภูมิ บ้างก็เตรียมมากถามเพื่อข่มปราบให้จน หรือให้ได้รับความอับอาย ในการตอบพระพุทธร้องค์ทรงสอนให้พิจารณาคุณลักษณะของปัญหาและใช้วิธีตอบให้เหมาะสม ในสังคิสิสูตร ท่านแยกประเภทปัญหาไว้ตามลักษณะวิธีตอบเป็น ๔ อย่างคือ

๑) เอกังสพยากรณ์ปัญหา ปัญหาที่ฟังตอบตรงไปตรงมาตายตัว พระอรรรถกถาจารย์ยกตัวอย่าง เช่น ถามว่า “จักขุเป็นอนิจจัง หรือ” ฟังตอบตรงไปได้ทีเดียวว่า “ถูกแล้ว”

๒) ปฏิปุจฉาพยากรณ์ปัญหา ปัญหาที่ฟังย้อนถามแล้วจึงแก้ พระอรรรถกถาจารย์ยกตัวอย่าง เช่น เขาถามว่า “โสตะก็เหมือนจักขุ หรือ” ฟังย้อนถามก่อนว่า “ที่ถามนั้น หมายถึงอะไร” ถ้าเขาว่า “ในแง่เป็นเครื่องมองเห็น” ฟังตอบว่า “ไม่เหมือน” ถ้าเขาว่า “ในแง่เป็นอนิจจัง” จึงควรตอบรับว่า “เหมือน”

๓) วิทักขพยากรณ์ปัญหา ปัญหาที่จะต้องแยกความตอบ เช่น เมื่อเขาถามว่า “สิ่งที่เป็นอนิจจัง ได้แก่ จักขุใช้ไหม” ฟังแยกความออกตอบว่า “ไม่เฉพาะจักขุเท่านั้น ถึงโสตะ ฆานะก็เป็นอนิจจัง” หรือปัญหาว่า “พระตถาคตตรัสว่าซึ่งไม่เป็นที่รักที่ชอบใจของคนอื่นไหม” ก็ต้องแยกตอบตามหลักการตรัสว่า ๖ หรือปัญหาว่า พระพุทธเจ้าทรงดิเตียนตบะทั้งหมดจริง หรือ ก็ต้องแยกตอบว่า ชนิดใดดิเตียน ชนิดใดไม่ดิเตียน ดังนี้ เป็นต้น

๔) ฐปณียปัญหา ปัญหาที่ฟังยับยั้งเสีย ได้แก่ ปัญหาที่ถามนอกเรื่อง ไร้ประโยชน์ อันจักเป็นเหตุให้เขว ยึดเยื้อ สิ้นเปลืองเวลาเปล่า ฟังยับยั้งเสีย แล้วชักนำผู้ถามกลับเข้าสู่แนวเรื่องที่ประสงค์ต่อไป ท่านยกตัวอย่างเมื่อถามว่า “ชีวะอันใด สรรพก็อันนั้น หรือ” อย่างนี้เป็นคำถามประเภทเกินความจริง ซึ่งถึงอธิบายอย่างไรผู้ถามก็ไม่อาจเข้าใจ เพราะไม่อยู่ในฐานะที่เขาจะเข้าใจได้ พิสูจน์ไม่ได้ ทั้งไม่เกิดประโยชน์อะไรแก่เขาด้วย^{๒๕}

๒.๓.๒ วิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในยุคหลังพุทธกาล

^{๒๕}พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธวิธีในการสอน, หน้า ๔๖ – ๔๘, ดูเพิ่มเติมใน จำนวนคําทอง ประเสริฐ, แผนการกู้สภาพของเจ้าชายสิทธัตถะ, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิกจำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๒๑๙ – ๒๕๔.

วิธีการเผยแพร่พระพุทธศาสนาสมัยหลังพุทธกาลนั้นได้รับการสืบเนื่องจากพุทธบริษัททั้ง ๔ กล่าวคือภิกษุภิกษุณีอุบาสกและอุบาสิกาได้มีบทบาทในการนำพระพุทธศาสนาไปเผยแพร่ยังสถานที่ต่างๆ^{๖๖} เพื่อสืบทอดเจตนารมณ์ของพระพุทธเจ้าตามกำลังความสามารถของแต่ละคนแม้พระองค์จะให้สิทธิ์เสรีแก่พุทธบริษัททั้ง ๔ ในการเผยแพร่หลักธรรมก็ตามแต่จากข้อเท็จจริงตลอดจนความเหมาะสมแห่งสถานภาพและบุคลิภาพแล้วสังคมส่วนใหญ่ยังยกย่องพระสงฆ์ให้เป็นผู้ที่ได้รับเกียรติและเป็นผู้ดำเนินการเผยแผ่ธรรมะเป็นหลัก

สมัยหลังพุทธกาลนั้นจะเห็นได้ว่า ศาสนากับการเมือง หรือผู้มีอำนาจทางด้านการปกครองนั้น อำนาจต่างๆ ยังอิงกับธรรมะ ผู้มีอำนาจจะไม่ใช้อำนาจไปด้วยเหตุผลส่วนตัว หรือโดยยึดถือผลประโยชน์ของผู้ปกครอง หลักการทางศาสนากียอมรับความชอบธรรมของผู้มีอำนาจ หรือกษัตริย์ในการปกครองประเทศ ส่วนกษัตริย์ก็มีหน้าที่ในการอุปถัมภ์บำรุงและคุ้มครองศาสนา ดังนั้นศาสนจักรและอาณาจักรจึงไม่มีการแยกกัน แต่ละส่วนก็เป็นเอกเทศของกันและกัน

โดยเหตุที่ความสัมพันธ์ระหว่าง พระพุทธศาสนากับพระมหากษัตริย์ได้ดำเนินมาอย่างแน่นแฟ้นมาโดยตลอด แม้ภายหลังพุทธกาลความสัมพันธ์ดังกล่าวก็ยังคงมีอยู่ ดังจะเห็นได้จากหลักฐานในการสังคายนาพระธรรมวินัยแทบทุกครั้งจะต้องมีกษัตริย์ทรงถวายการอุปถัมภ์ ความสัมพันธ์ดังกล่าวได้มีความเด่นชัดยิ่งขึ้นในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช

การเผยแพร่พระพุทธศาสนาในสมัยพุทธกาลจนถึงสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชก็ยังคงใช้รูปแบบดั้งเดิมอยู่คืออาศัยพระสงฆ์เป็นผู้เผยแพร่ธรรมะ แต่ครั้งมาถึงยุคพระพุทธศาสนาได้แยกออกเป็นหลายนิกาย โดยเฉพาะที่เด่นชัดที่สุดหลังพุทธกาล พระพุทธศาสนาได้แตกแยกออกเป็น ๒ นิกายใหญ่ๆ คือเถรวาทกับอากิริยวาท หลังจากการทำสังคายนาครั้งที่ ๒ ล่วงมาได้ ๑๐๐ ปี^{๖๗}

จุดเด่นของการเผยแพร่พระพุทธศาสนาในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช คือพระเจ้าอโศกมหาราชได้หันมานับถือพระพุทธศาสนาจนสามารถนำเอาหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนาไปใช้ในการบริหารประเทศ และเปลี่ยนการขยายอำนาจด้วยศาสตราวุธมาเป็นธรรมาวุธโดยอาศัยพระราชอำนาจของพระองค์ในการใช้นโยบายหลักธรรมวินัยในการบริหารประเทศ เช่น

๑. ทรงปกครองบ้านเมืองโดยระบบธรรมาธิปไตย คือใช้หลักพระธรรมวินัยบริหารบ้านเมือง

๒. ทรงอุทิศพระองค์เป็นธรรมทาส โดยทรงหวังผลทั้งในภพนี้และภพหน้า นำประชาชนให้งดเว้นจากมิถยาชีพ ดำรงชีวิตโดยหลักสัมมาอาชีวะ

๓. เสด็จประพาสเพื่อธรรม คือเที่ยวนมัสการปูชนียสถานในพระพุทธศาสนาและแนะนำสั่งสอนประชาชนให้รู้และปฏิบัติธรรม

^{๖๖}ปรีดา จันทรแจ่มศรี, “ศึกษาเปรียบเทียบวิธีการเผยแพร่พระพุทธศาสนากับคริสต์ศาสนาในสังคมไทยสมัยปัจจุบัน : ศึกษาเฉพาะกรณีการเผยแพร่ของวัดชลประทานรังสฤษฎ์ อำเภอบางเกร็ง จังหวัดนนทบุรี และโบสถ์คริสต์จักรแสงสว่าง ง เขตธนบุรี กรุงเทพมหานคร”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๖).

^{๖๗}สิริวัฒน์ คำวันสา, ประวัติพระพุทธศาสนาในประเทศไทย, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท จรัสนิทวงศ์การพิมพ์ จำกัด, ๒๕๔๒), หน้า ๑๐.

๔. ทรงปฏิวัติสังคมโดยธรรม คือยกเลิกพิธีกรรมต่างๆ ที่มีการเบียดเบียนทำลายล้าง ห้ามการฆ่าสัตว์บูชายัญ ด้วยกฎ “มา ฆาต” คือห้ามฆ่า แม้ภายในพระราชวังเองก็ห้ามฆ่าสัตว์

๕. ทรงใช้ระบบรัฐสวัสดิการ ด้วยการสร้างโรงพยาบาลขึ้นรักษาคคน และโรงพยาบาลรักษาสัตว์ ปุถุชนไพร่ไว้ในส่วนต่างๆ ของประเทศ ขุดบ่อน้ำ สระน้ำ สร้างถนนคูคลอง เพื่ออำนวยความสะดวกแก่ประชาชน

๖. ให้เลิกพิธีกรรมทุกชนิดที่ไม่เป็นธรรม และได้นำเอาหลักของมงคลสูตร สังคาลสูตรให้คนปฏิบัติต่อกันตามสมควรแก่ฐานะหน้าที่ เน้นให้ประชาชนรู้จักคุณค่าของธรรมทาน เห็นคุณค่าของการแนะนำ การรับการแนะนำสั่งสอนกันด้วยเมตตา กรุณา

๗. ทรงตั้งข้าหลวงแทนพระองค์เพื่อส่งเสริมการปฏิบัติธรรม โดยให้ข้าหลวงเหล่านั้นสร้างความรู้สึกต่อประชาชนว่า เป็นเหมือนลูกหลานของตน ให้พยายามสอดส่องดูแลสุขทุกข์ของเขา ดุจบิดาเอาใจใส่ดูแลบุตรธิดาของตนการกระทำทุกอย่างทรงเน้นหนักไปที่ผลประโยชน์อันผู้กระทำถึงได้ในภพนี้และภพหน้าผลจากการปกครองโดยระบบธรรมาธิปไตยทำให้เพื่อนบ้านใกล้เคียงมีสัมพันธ์ไมตรีกับพระองค์ มีเมืองเป็นอันมากที่ยอมเป็นข้าขอบขัณฑสีมา เพราะความเคารพศรัทธาต่อพระเจ้าอโศกมหาราช ความสงบสุขจึงได้บังเกิดขึ้น^{๒๔}

หลังจากการทำสังคายนาครั้งที่ ๓ แล้ว พระเจ้าอโศกมหาราช และพระโมคคัลลิตบุตรทรงพิจารณาเห็นว่า พระพุทธศาสนาอาจจะดำรงอยู่ไม่ยั่งยืนในประเทศอินเดียจึงสมควรส่งสมณทูตออกประกาศเผยแผ่พระพุทธศาสนาในนานาประเทศเมื่อว่า เมื่อเสด็จจากประเทศอินเดียแล้ว พระพุทธศาสนาอันเป็นประโยชน์แก่โลกก็ยังมีปรากฏอยู่ในประเทศอื่น ๆ จึงส่งสมณทูตออกเป็น ๙ สาย ดังนี้

๑. พระมหาเทวเถรไปยังมหิสมณฑล (คือแคว้นแคว้นข้างใต้ลำน้ำโคทาวารีอันเป็นประเทศไมสอร์บัดนี้) แห่ง ๑

๒. ให้พระรักขิตเถรไปยังวันวาสิประเทศ (คือแคว้นแคว้นกะนะระเหนืออันเป็นเขตเมืองบอมเบย์บัดนี้) แห่ง ๑

๓. ให้พระธรรมรักขิตเถรไปยังปรัณฑประเทศ (คือแคว้นแคว้นตอนชายทะเลข้างเหนือเมืองบอมเบย์บัดนี้) แห่ง ๑

๔. ให้พระมหาธรรมรักขิตเถรไปยังมหารัฐประเทศ (คือแคว้นแคว้นข้างยอดลำน้ำโคทาวารี) แห่ง ๑

๕. ให้พระมัชฌันติกเถรไปยังกษมิระและคันธาระประเทศ (คือที่เรียกว่า ประเทศแคชเมียร์และอาฟกานิสถานบัดนี้) แห่ง ๑

๖. ให้พระมัชฌันเถรไปยังหิมวันตประเทศ (คือมณฑลที่ตั้งอยู่เชิงเขาหิมาลัย มีเนปาลราชู เป็นต้น) แห่ง ๑

๗. ให้พระมหารักขิตเถรไปยังโยนโลกประเทศ (คือเหล่าเมืองที่พวกโยนกได้มาเป็นใหญ่อยู่ในแดนประเทศเปอร์เซียบัดนี้) แห่ง ๑

๘. ให้พระมหินทรเถร อันเป็นราชบุตรของพระเจ้าอโศกไปยังลังกาทวีป แห่ง ๑

^{๒๔}พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ วิฑูยาโณ), ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๑๕๕ – ๑๕๖.

๙. ให้พระโสมพะมิตร กับพระอัครเถร ไปยังสุวรรณภูมิประเทศ แห่ง ๑^{๖๙}

การที่พระสมณทูต คือพระโสมพะมิตรกับพระอัครเถรนำพระพุทธศาสนาเข้ามาสู่ประเทศไทยนั้น ตามเส้นทางของชาวอินเดียซึ่งเข้ามาสู่สุวรรณภูมิมีหลายทางด้วยกัน ทางใดทางหนึ่งคือ

๑. มาทางบก โดยผ่านเบงกอล ข้ามเทือกเขาปาดไก้เข้าสู่พม่าตอนบน

๒. ลงเรือข้ามอ่าวเบงกอลขึ้นที่อ่าวมะละเกาะ หรือมาขึ้นที่ฝั่งมะริด ทวาย ตะนาวศรี แล้วเดินบกเข้าสู่ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา โดยผ่านจังหวัดกาญจนบุรี

๓. ลงเรือข้ามมหาสมุทรเข้าสู่ช่องแคบมะละกา มาขึ้นบกบนแหลมมลายู หรืออาจจะอ้อมไปเลยเข้าอ่าวญวนไปกัมพูชาและจามปา

การอพยพครั้งใหญ่ๆ ของอินเดียมาสู่สุวรรณภูมิเกิดขึ้นในรัชสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช กล่าวกันว่า ชาวแคว้นกิลกะ (แคว้นโอริสาปัจจุบัน) หนีภัยสงครามลงเรือจำนวนหลายร้อยลำมาสู่สุวรรณภูมิและหมู่เกาะอินโดนีเซีย จึงไม่ต้องสงสัยเลยว่า ชาวอินเดียเหล่านี้จะต้องมีนักปราชญ์ราชบัณฑิตตามมาด้วยเป็นจำนวนมาก ดังนั้นตำนานพื้นเมืองของชนชาติต่างๆ ในสุวรรณภูมิที่ชาวอินเดียได้มาสอนความเจริญให้มักจะเล่าถึงปฐมวงศ์ของตนว่า เป็นชาติติยะมาจากอินเดีย ดังนั้นเมื่อพระโสมพะมิตรและพระอัครเถรซึ่งนำพระพุทธศาสนาไปเผยแผ่เป็นครั้งแรก อาจเป็นทางเรือ หรือไม่กี่ทางบก โดยผ่านเบงกอลข้ามเทือกเขาปาดไก้เข้าสู่พม่าตอนบน แล้วผ่านเข้ามาทางจังหวัดกาญจนบุรี มาสู่ นครปฐมอันเป็นเมืองหลวง ซึ่งเรียกชื่อในสมัยนั้นว่า "ทวารวดี" พระโสมพะมิตรและพระอัครเถรจึงได้แสดงธรรมเทศนาแก่ชาวสุวรรณภูมิ เพราะอย่างน้อยก็มีชาวอินเดียที่อาศัยอยู่ในถิ่นนี้รู้เรื่องแล้ว จึงช่วยกันเผยแผ่ออกไปถึงชาวพื้นเมือง นั่นก็คือพวกมนุษยมอญโบราณ และละว้าซึ่งเป็นพวกแรกในสุวรรณภูมิที่นับถือพระพุทธศาสนาในยุคนั้น ดังนั้นชาวไทยจึงได้ยอมรับนับถือพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาของตนและนับถือตลอดมาจนกระทั่งบัดนี้^{๗๐}

การเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระเจ้าอโศกมหาราชดังที่กล่าวมานี้ได้รับการพัฒนาจนกลายมาเป็นรูปแบบการเผยแผ่ในปัจจุบันความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กันของพระเจ้าอโศกมหาราชกับพระพุทธศาสนาก็เป็นแม่แบบของประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนา กล่าวคือ ศาสนจักรและอาณาจักรต้องมีความสัมพันธ์กลมเกลียวกันอย่างแยกกันไม่ได้ นับได้ว่า วิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระเจ้าอโศกมหาราช มีบทบาทต่อนักเผยแผ่ในรุ่นต่อมาอย่างแท้จริง จนพระพุทธศาสนาได้ดำรงมั่นอยู่ในประเทศไทยพระมหากษัตริย์ของไทยทุกพระองค์ต่างก็ได้รับอิทธิพลนั้นแล้วเจริญรอยตามแบบอย่างดังกล่าวมาโดยลำดับจนกลายเป็นวัฒนธรรมประเพณีที่ฝังงอของไทยไป

๒.๓.๓ วิธีการสอนในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

จากการทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นหาทฤษฎีและวิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนา พบว่า วิธีการสอนเป็นกระบวนการขั้นตอนแรกสุดสำหรับการเผยแผ่ เมื่อการสอนมีประสิทธิภาพและได้ผลสัมฤทธิ์ที่ดีเป็นประสิทธิผลแล้ว ย่อมทำให้การเผยแผ่

^{๖๙} สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, *ตำนานพระพุทธเจดีย์*, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๕), หน้า ๕๐.

^{๗๐} กรมการศาสนา, *ประวัติพระพุทธศาสนาแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี ภาค ๒*, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๕), หน้า ๒๐๓.

พระพุทธศาสนาดำเนินการได้อย่างดี และดำรงมั่นคงได้นาน มีนักวิชาการนำเสนอวิธีการสอนในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาไว้ดังนี้การสอนศีลธรรมนั้นควรจะเป็น ๓ วิธี คือ ๑) สอนให้เกิดความเข้าใจ ๒) ทำให้ดูเพื่อให้เกิดความเลื่อมใส ๓) มีตัวอย่างความสุขให้เห็น ทำให้เกิดความไว้วางใจอยากทำงาน^{๗๑}

การแสดงธรรมของพระพุทธเจ้าทุกครั้ง ทรงใช้พุทธวิธีการสอนซึ่งมีรูปแบบและวิธีการแตกต่างกันไป ขึ้นอยู่กับสภาพสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นในขณะปัจจุบันทรงเตรียมแผนการสอน ศึกษาสภาพแวดล้อม วิเคราะห์ผู้ฟัง ทรงมีข้อมูลไว้อย่างพร้อมมูลตั้งแต่ต้นจนจบ ทรงใช้รูปแบบในการสอนครบทั้ง ๔ ประการ คือ

- ๑) สันทติสนา อธิบายให้เห็นชัดเจนแจ่มแจ้ง เหมือนจูงมือไปเห็นกับตา
- ๒) สมาทปนา ชักจูงให้เห็นจริง ชวนให้คล้อยตาม ยอมรับและนำไปปฏิบัติ
- ๓) สมุตเตชนา เร้าใจให้แก่ว้าว้าว บังเกิดกำลังใจ ปลุกให้มีอุตสาหะแข่งขัน มั่นใจว่าจะทำได้ ไม่หวั่นต่อความเหนื่อยยาก

๔) สัมปหังสนา ชโลมใจให้แช่มชื่น ร่าเริง เบิกบาน ฟังไม่เบื่อและเปี่ยมด้วยความหวัง เพราะมองเห็นคุณประโยชน์ที่ตนจะได้รับจากการปฏิบัติ

อาจผูกเป็นคำสั้น ๆ ว่า แจ่มแจ้ง จูงใจ หาญกล้า ร่าเริง หรือ ชี้ชัด เชิญชวน คึกคัก และเบิกบาน^{๗๒}วิธีสอนของพระพุทธเจ้า มีหลายแบบหลายอย่าง ที่น่าสังเกต หรือพบบ่อย คงจะได้แก่วิธีดังต่อไปนี้^{๗๓}

๑) แบบสากัจฉา หรือสนทนา วิธีนี้น่าจะเป็นวิธีที่ทรงใช้บ่อยไม่น้อยกว่า วิธีใดๆ โดยเฉพาะในเมื่อผู้มาเฝ้า หรือทรงพบนั้น ยังไม่ได้เลื่อมใสศรัทธาในพระศาสนา ยังไม่รู้ ไม่เข้าใจหลักธรรม ในการสนทนา พระพุทธเจ้ามักจะทรงเป็นฝ่ายถาม นำคู่สนทนาเข้าสู่ความเข้าใจธรรมและความเลื่อมใสศรัทธาในที่สุด แม้ในหมู่พระสาวก พระองค์ก็ทรงใช้วิธีนี้ไม่น้อย และทรงส่งเสริมให้สาวกสนทนาธรรมกัน

๒) แบบบรรยาย วิธีสอนแบบนี้ น่าจะทรงใช้ในที่ประชุมใหญ่ ในการแสดงธรรมประจำวัน ซึ่งมีประชาชน หรือพระสงฆ์จำนวนมาก และส่วนมากเป็นผู้มีพื้นความรู้ความเข้าใจกับมีความเลื่อมใสศรัทธาอยู่แล้ว มาฟังเพื่อหาความรู้ความเข้าใจเพิ่มเติมและหาความสงบสุขทางจิตใจ นับได้ว่า เป็นคนประเภทและระดับใกล้เคียงกัน พอจะใช้วิธีบรรยายอันเป็นแบบกว้างๆ ได้

๓) แบบตอบปัญหา ผู้ที่มาถามปัญหานั้น นอกจากผู้ที่มีความสงสัยข้องใจในข้อธรรมต่างๆ แล้ว โดยมากเป็นผู้ที่นับถือลัทธิศาสนาอื่น บ้างก็มาถามเพื่อต้องการรู้คำสอนทางฝ่ายพระพุทธศาสนา หรือเทียบเคียงกับคำสอนในลัทธิของตน บ้างก็มาถามเพื่อลองภูมิ บ้างก็เตรียมมา

^{๗๑}พุทธทาสภิกขุ, “ท่านพุทธทาสภิกขุกับการศึกษา”, วารสารครุศาสตร์, ปีที่ ๑๑ เล่มที่ ๔๒ (เมษายน-มิถุนายน ๒๕๐๕) : ๓๐.

^{๗๒}พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธวิธีในการสอน, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๗), หน้า ๔๖.

^{๗๓}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๗-๕๑.

ถามเพื่อข่มปราบให้จน หรือให้ได้รับความอับอายในสังคีตสูตร^{๗๔} ท่านแยกประเภทปัญหาไว้ตามลักษณะวิธีตอบเป็น ๔ อย่าง คือ

- ๑) เอกังสพยากรณ์ปัญหา ปัญหาที่พึงตอบตรงไปตรงมาตายตัว
- ๒) ปฏิปุจฉาพยากรณ์ปัญหา ปัญหาที่พึงย้อนถามแล้วจึงแก้
- ๓) วิทักขพยากรณ์ปัญหา ปัญหาที่จะต้องแยกแยะตอบ
- ๔) ฐปณียปัญหา ปัญหาที่พึงยับยั้งเสีย ได้แก่ ปัญหาที่ถามนอกเรื่องไร้ประโยชน์ อันเป็นเหตุให้ยึดเยื้อ พึงยับยั้งเสีย แล้วชักนำผู้ถามกลับเข้าสู่แนว หรือเรื่องที่ประสงค์ต่อไป
- ๕) แบบวางกฎข้อบังคับ เมื่อเกิดเรื่องมีภิกษุกระทำความผิดอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้น เป็นครั้งแรก พระสงฆ์ หรือประชาชนเล่าลือโพชนาติเตยนกัน มีผู้นำความมาราบทูลพระพุทธเจ้า พระองค์ก็จะทรงเรียกประชุมสงฆ์ สอบถามพระภิกษุผู้กระทำความผิดแล้ว ก็ทรงบัญญัติสิกขาบทข้อนั้นๆ ไว้ โดยความเห็นชอบพร้อมกันของสงฆ์ ไม่ทรงบังคับเอาโดยพลการ^{๗๕}

การเผยแผ่พระพุทธศาสนานั้น หากขาดอุปายในการสอนที่ดึงดูดให้ผู้เรียนมีความสนใจ ได้การสอนนั้นก็จะไม่ประสบความสำเร็จ หรือเรียกว่า ขาดเทคนิคในการสอน ฉะนั้น พระพุทธเจ้า ทรงแสดงให้เห็นถึงความเป็นเลิศในการใช้กลวิธี หรือเทคนิคการสอนเป็นอย่างยิ่ง ๑๐ วิธีด้วยกัน คือ

๑) การยกอุทาหรณ์ และการเล่านิทานประกอบ เป็นการยกตัวอย่างประกอบ คำอธิบาย และการเล่านิทานประกอบการสอน ช่วยให้เข้าใจความได้ง่ายและชัดเจน ช่วยให้จำแม่น เห็นจริง และเกิดความเพลิดเพลิน ทำให้การเรียนการสอนมีรสยิ่งขึ้น

๒) การเปรียบเทียบด้วยข้ออุปมา คือ คำอุปมาช่วยให้เรื่องที่ลึกซึ้งเข้าใจยาก ปรากฏความหมายเด่นชัดออกมา และเข้าใจง่ายขึ้น โดยเฉพาะมักใช้ในการอธิบายสิ่งที่เป็นามธรรม เปรียบให้เห็นชัดด้วยสิ่งที่เป็รูปธรรม

๓) การใช้อุปกรณ์การสอน ในสมัยพุทธกาล ย่อมไม่มีอุปกรณ์การสอนชนิดต่างๆ ที่จัดทำขึ้นไว้เพื่อการสอนโดยเฉพาะเหมือนสมัยปัจจุบัน เพราะยังไม่มีการจัดการศึกษาเป็นระบบ ขึ้นมาอย่างแพร่หลายกว้างขวาง หากจะใช้อุปกรณ์บ้าง ก็คงต้องอาศัยวัตถุสิ่งของที่มีในธรรมชาติ หรือเครื่องใช้ต่างๆ ที่ผู้คนใช้กันอยู่

๔) การทำเป็นตัวอย่าง วิธีสอนที่ดีที่สุดอย่างหนึ่ง โดยเฉพาะในทางจริยธรรม คือการทำเป็นตัวอย่าง ซึ่งเป็นการสอนแบบไม่ต้องกล่าวสอน เป็นทำนองการสาธิตให้ดู แต่ที่พระองค์ ทรงกระทำนั้นเป็นไปในลักษณะที่ทรงเป็นผู้นำที่ดี

๕) การเล่นเกม เล่นคำ และใช้คำในความหมายใหม่ การเล่นเกมและเล่นคำ เป็นเรื่องของความสามารถในการใช้ภาษาผสมกับปฏิภาณ

๖) อุปายเลือกคน และการปฏิบัติรายบุคคล การเลือกคนเป็นอุปายสำคัญในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ในการประกาศธรรมของพระพุทธเจ้า เริ่มแต่ระยะแรกประดิษฐาน พระพุทธศาสนาจะเห็นได้ว่า พระพุทธเจ้าทรงดำเนินพุทธกิจด้วยพุทโธบายอย่างที่ว่า การวางแผนที่ได้ผลยิ่ง

^{๗๔}ดูรายละเอียดใน ที.ปา.อ. (ไทย) ๑๖/๑๙๑.

^{๗๕}ดูรายละเอียดใน วิ.ม.อ. (ไทย) ๑/๓๙๓.

๗) การรู้จักจังหวะและโอกาส ผู้สอนต้องรู้จักใช้จังหวะและโอกาสให้เป็นประโยชน์ เมื่อถึงจังหวะ หรือเป็นโอกาส ก็ต้องมีความฉวไวที่จะจับมาใช้ให้เป็นประโยชน์ไม่ปล่อยให้ผ่านเลยไปเสียเปล่า

๘) ความยืดหยุ่นในการใช้วิธีการ ถ้าผู้สอนสอนอย่างไม่มีอึดตาย ตัดค้นหา มานะ ทิฎฐิเสียได้ ก็จะมีม่งไปยงผลสำเร็จในการเรียนรู้เป็นสำคัญ สุดแต่จะใช้กลวิธีใดให้การสอนได้ผลดีที่สุด ก็จะทำในทางนั้น

๙) การลงโทษและให้รางวัล การลงโทษในที่นี้ คือ การลงโทษซึ่งมีทั้งในทางธรรม และวินัย มีบทบัญญัติความประพฤติอยู่แล้ว การให้รางวัลคือการแสดงธรรมไม่ว่าบทกระทั้งไม่ รุกรานใคร แต่เป็นการกล่าวสรรเสริญในการกระทำที่ถูกต้อง และถือว่า เป็นตัวอย่างแก่ผู้อื่นด้วย

๑๐) กลวิธีแก้ปัญหาเฉพาะหน้า ปัญหาเฉพาะหน้าที่เกิดขึ้นต่างคร้งต่างคราว ย่อมมี ลักษณะแตกต่างกันไปไม่มีที่สุด การแก้ปัญหาเฉพาะหน้าย่อมอาศัยปฏิภาณ คือ ความสามารถในการ ประยุกต์หลัก วิธีการ และกลวิธีต่างๆ มาใช้ให้เหมาะสม^{๗๖}

จุดมุ่งหมายในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา สามารถสรุปได้จากการสอนของพระพุทธเจ้า ๓ ประการ ที่เรียกว่า อากาที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน ๓ อย่าง คือ

๑) อภิญญาธัมมเทศนา คือ ทรงแสดงธรรมด้วยความรู้ยง ทรงรู้ยงเห็นจริงเองแล้ว จึงทรงสอนผู้อื่น เพื่อให้รู้ยงเห็นจริงตามในธรรมที่ควรรู้ยงเห็นจริง

๒) สนิทานธัมมเทศนา คือ ทรงแสดงธรรมมีเหตุผล ทรงสั่งสอนชี้แจงให้เห็นเหตุผล ไม่เลื่อนลอย

๓) สปปากุฬาริยธัมมเทศนา ทรงแสดงธรรมให้เห็นจริงได้ผลเป็นอัสจรรยทรงสั่งสอนให้ม่งเห็นชัดเจนสมจริงจนต้องยอมรับ และนำไปปฏิบัติได้ผลจริงเป็นอัสจรรย^{๗๗}พระพุทธองค์ ทรงสรุปผลการเผยแผ่พระพุทธศาสนาไว้ ๓ ประการ คือ (๑) ช่วยสอนให้เขารู้จักหักใจ ละเลิก สลัด ทั้ง หลีกหนีไปให้ไกลจากสิ่งเลวทรามให้ได้ (๒) ช่วยสอนให้เขารู้จักและเลือกทำแต่สิ่งดีๆ รักดี ลงมือ ทำสิ่งที่ดี ปิดช่องทางที่จะไปทำชั่วให้ได้ (๓) ช่วยสอนให้เขามีกำลังใจได้สติมีความเบิกบาน แจ่มใส บริสุทธ์ให้ได้

นอกจากนี้พระเทพโสภณ ยังกล่าวถึง พุทธวิธีในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาไว้ ดังนี้ คือ

- ๑) ใช้ความอดทนเป็นวิธีรุกเจียบ
- ๒) มีเป้าหมายการทำงานชัดเจน
- ๓) ระวังอย่าทำตัวให้เสียความนิยม
- ๔) อย่าสร้างศัตรู จะทำให้อยู่ลำบาก
- ๕) สร้างความนิยมให้มากขึ้น

^{๗๖}พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธวิธีในการสอน**, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๗), หน้า ๕๒-๖๔.

^{๗๗}พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอส.อาร์.พรินต์ติ้งแมสโปรดักส์จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๑๑๐.

๖) เพิ่มพลังใจ รักษาจิตใจให้มั่นคง^{๗๘}วิธีการสอนพระพุทธศาสนาแก่เยาวชนเพื่อให้เกิดผลสัมฤทธิ์ไว้ ดังนี้

๑) เลือกวิธีการสอนให้เหมาะสมกับเรื่องที่สอน ไม่ควรใช้วิธีบรรยายในทุกๆ เรื่อง บางครั้งควรใช้วิธีอธิบายเหตุผล ใช้ตรรกะ ใช้การสร้างจุดสะท้อนใจ ใช้การอุปมาอุปไมย เป็นต้น

๒) ควรมีนิทาน ขำว หรือเรื่องตัวอย่างประกอบ เพื่อชี้ให้เห็นสิ่งที่ต้องการสอนได้ชัดเจนขึ้น

๓) ครูต้องเป็นแบบอย่างที่ดี เพื่อให้เด็กเกิดความมั่นใจและอยากทำตามที่ครูสอน หากจะมีแบบอย่างอื่นๆ ให้เด็กยึดถือแบบอย่างนั้นต้องชัดเจนไม่คลุมเครือ

๔) ใช้วิธีการสอนสมัยใหม่ ให้เด็กมีส่วนร่วมในการเรียนการสอน ให้มีประสบการณ์ในการคิดและแก้ปัญหา

๕) ใช้สื่อการสอน

๖) เน้นการสอนและฝึกฝนเป็นรายบุคคล ต้องดูความแตกต่างของนักเรียนในเรื่องความพร้อมและสติปัญญาด้วย

สิ่งที่สำคัญที่สุดสำหรับการปลูกฝัง หรือการสอนเรื่องจริยธรรมและศาสนานั้น เราไม่ได้ต้องการเพียงแคให้เด็กรู้ แต่เราต้องการให้เป็นด้วย ให้เป็นศาสนา ให้เป็นจริยธรรม หมายถึง ว่า ให้ปลูกฝังจนกลายเป็นบุคลิก เป็นคุณสมบัติประจำตัว สามารถประพฤติปฏิบัติได้โดยอัตโนมัติ^{๗๙} เทคนิคในการสอนของพระพุทธเจ้ามี ๘ ประการ ดังนี้ คือ

๑) ต้องรู้จักบุคคลที่จะสอนก่อน

๒) ต้องเลือกสิ่งที่จะสอนให้เหมาะสมกับบุคคล

๓) สอนจากรูปธรรมไปหานามธรรม

๔) สอนจากสิ่งที่เห็นได้ง่ายไปสู่สิ่งที่เห็นได้ยาก

๕) สอนจากสิ่งที่รู้แล้วไปหาสิ่งที่ยังไม่รู้

๖) สอนด้วยอุปมาอุปไมย หรือเปรียบเทียบ

๗) สอนโดยใช้อุปกรณ์การสอน ซึ่งแยกเป็น ๓ อย่าง คือ

ก) ใช้เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเป็นอุปกรณ์

ข) ใช้ภาพนิมิตเหมือนภาพยนตร์

ค) ใช้วิธีการทดลองด้วยตนเอง

^{๗๘}พระเทพโสภณ (ประยูร ธมมจิตโต), พระธรรมทูตสายต่างประเทศ รุ่นที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๖๘-๑๗๐.

^{๗๙}กระทรวงศึกษาธิการ, หัวใจของการศึกษาศาสนาต้องเป็นรากฐาน, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิมพ์, ๒๕๔๘), หน้า ๙๗.

๘) สอนโดยการสาธิตให้ดู หรือทำตัวอย่างให้ดู^{๘๐} กิจการเผยแผ่ของพระสงฆ์ วัดและคณะสงฆ์ในปัจจุบัน มีทั้งแบบพิธี แบบปรับปรุงให้เหมาะสมกับสภาพสังคมปัจจุบันและแบบที่จัดเป็นคณะ หรือหน่วยงานเฉพาะขึ้นดำเนินการ มีการดำเนินการดังนี้

๑) การเผยแผ่ตามประเพณีคณะสงฆ์และตามประเพณีไทย ได้แก่ การเทศนาอบรมสั่งสอนประชาชนที่วัด ที่บ้านผู้อารธนาและที่อื่นๆ ในโอกาสต่างๆ ทั้งแบบเทศน์ธรรมดา คือเทศน์รูปเดียว หรือเทศน์ปุจฉาวิสัชนา ๒ รูปขึ้นไปและได้มีการปรับปรุงการเทศน์ทางวิทยุกระจายเสียงวิทยุโทรทัศน์ หรือบันทึกเสียง แผ่นเสียง หรือแถบบันทึกเสียง นำไปเผยแผ่ในที่ต่างๆ และโอกาสต่างๆ

๒) การเผยแผ่แบบปรับปรุงให้เหมาะสมกับสภาพสังคมปัจจุบัน ได้แก่ การบรรยายธรรม การสนทนา การปาฐกถาธรรม ในที่ประชุมที่วัด หรือที่อื่นๆ ในโอกาสต่างๆ หรือโดยทางวิทยุกระจายเสียง วิทยุโทรทัศน์ บันทึกเสียง แผ่นเสียง หรือแถบบันทึกเสียงไปเผยแผ่ในที่อื่นๆ ในโอกาสต่างๆ รวมตลอดถึงการพิมพ์หนังสือเทศน์ หนังสือธรรมะออกเผยแผ่ หรือลงในหนังสือพิมพ์เผยแผ่

๓) การเผยแผ่แบบจัดเป็นคณะ หรือหน่วยงานเผยแผ่ หรือเป็นสถานศึกษาเป็นที่ประจำ หรือครั้งคราว หรือจัดเป็นกิจกรรมพิเศษภายในวัด หรือในหมู่บ้านใกล้เคียง เช่น งานพระธรรมทูต งานพระธรรมจาริก งานอบรมประชาชนประจำตำบล (อ.ป.ต.) หน่วยสงเคราะห์พุทธมามกาผู้เยาว์ โรงเรียนพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ ฯลฯ

ส่วนการเผยแผ่พระพุทธศาสนาทางด้านคุณุศล มีการตั้งเป็นสมาคมเพื่อเผยแผ่พระพุทธศาสนา เช่น พุทธสมาคมแห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์ ญาณพุทธิกสมาคมประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์ สมาคมส่งเสริมพระพุทธศาสนาต่างๆ การบรรยายธรรมในที่ประชุมและทางสื่อมวลชนต่างๆ การตั้งชมรมพุทธศาสน์ในมหาวิทยาลัยและโรงเรียนต่างๆ ตลอดจนการศึกษาพระพุทธศาสนาในสถานศึกษาและในที่สาธารณะต่างๆ รวมถึงการจัดกิจกรรมเนื่องในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนาต่างๆ บางวัดจัดให้มีปาฐกถาเป็นประจำทุกสัปดาห์ หรือจัดกิจกรรมหลายประการ เช่น การหล่อเทียนพรรษาอาจมีการประกวดวันสงกรานต์จัดให้มีพิธีสงฆ์น้ำพระ การแห่พระ การขนทรายเข้าวัด การก่อเจดีย์ทราย^{๘๑}

สรุปได้ว่า วิธีการสอนในการเผยแผ่พระพุทธศาสนานั้น คือ วิธีการสอนของพระพุทธเจ้า ที่ทรงใช้ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาตั้งแต่แรกเริ่มในการส่งพระสาวกไปประกาศพระศาสนา ได้ตั้งอุดมการณ์ หลักการและวิธีการไว้เป็นแบบ โดยได้รวบรวมจากการสังเกต หรือพบบ่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนานั้นเป็นการออกประกาศคำสั่งสอนที่ถูกต้องเป็นธรรม ทำให้ผู้ฟังและผู้สนใจได้รับสิ่งที่เป็นประโยชน์ที่สุดสำหรับตนเอง ฉะนั้น กลยุทธ์วิธีในการสอนจึงเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่งในการเผยแผ่ เพราะเป็นสิ่งที่ต้องใช้ในเมื่อเจอสถานการณ์ที่แตกต่างกันไป วิธีการสอนนั้นมี

^{๘๐}ประสาร ทองภักดี, ศีลศาสตร์ตามแนวพุทธศาสตร์, (กรุงเทพมหานคร : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, ๒๕๔๒), หน้า ๔๒.

^{๘๑}มานพ พลไพรินทร์, การบริหารกิจการคณะสงฆ์, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัดชุดิมาการพิมพ์, ม.ป.ป), หน้า ๒๗๓.

หลากหลายรูปแบบ แต่สิ่งที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งก็คือ ต้องเลือกรูปแบบการสอนที่ตรงกับบุคคลที่ตนจะสอน ด้วยหวังจะก่อให้เกิดความสำเร็จในการเผยแผ่ หรือประโยชน์สูงสุดในอนาคต

๒.๓.๔ การเผยแผ่พระพุทธศาสนาเชิงรุกในประเทศไทย

พระพุทธศาสนาเป็นสถาบันที่มีบทบาทและความสำคัญยิ่งต่อวิถีชีวิตของคนไทยมาเป็นเวลาหลายศตวรรษ นับตั้งแต่พระพุทธศาสนาเริ่มเข้าสู่ประเทศไทย ความสัมพันธ์ระหว่าง พระสงฆ์ และประชาชนเป็นไปอย่างใกล้ชิดและมั่นคงตลอดมา หน้าที่ของพระสงฆ์ คือการศึกษาเล่าเรียนและประพฤติปฏิบัติตามหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนา บทบาทที่สำคัญที่สุดอีกอย่างหนึ่งของพระสงฆ์ คือการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขของพุทธศาสนิกชน พระสงฆ์จึงเป็นผู้นำทางจิตใจของประชาชน การเผยแผ่พระพุทธศาสนาตั้งแต่อดีตมาอยู่ในลักษณะเชิงรับ คือการเผยแผ่ในรูปของการจัดกิจกรรมต่างๆ ภายในวัดของตน เช่น การแสดงพระธรรมเทศนาในวันพระ ส่วนใหญ่จะเป็นการรอให้พุทธศาสนิกชนเข้ามาทำบุญที่วัดใช้การเผยแผ่เชิงรุกน้อย แต่เมื่อปัจจุบันสังคมเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว เป็นสังคมยุคโลกาภิวัตน์ เป็นยุคที่สังคมก้าวหน้าด้วยข้อมูลข่าวสาร สามารถรับรู้เรื่องราวต่างๆ ได้พร้อมกันทั่วโลกอย่างรวดเร็วฉับไว การที่พระพุทธศาสนาจะเข้าถึงประชาชนได้ดีก็ต้องปรับใช้วิธีการเผยแผ่ให้ทันสมัยกับเหตุการณ์ไปในสังคมแต่ละยุคแล้วมีผลกระทบต่อพระพุทธศาสนาทั้งสิ้น การเผยแผ่เชิงรุกจะทำให้พระพุทธศาสนาตามไม่ทันศาสนาอื่น จนอาจจะสูญเสียพุทธศาสนิกชนให้ศาสนาอื่นไป ในเรื่องนี้พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) ได้ให้แง่คิดที่น่าสนใจว่า “ต่อไปนี้เราต้องเผยแผ่เชิงรุก เช่น รุกเข้าไปในโรงเรียนทำค่ายพุทธบุตร ทำหลักสูตรวิชาพระพุทธศาสนา ทำสื่ออุปกรณ์การสอนพระพุทธศาสนา จัดรายการวิทยุ โทรทัศน์ เราต้องรุกเข้าไป เพราะเรามีคู่แข่งที่เป็นประเภทที่ ๑ (ศาสนาอิสลาม) กับประเภทที่ ๒ (ศาสนาคริสต์) ที่เผยแผ่เชิงรุกอยู่ทุกวัน เราอยู่แบบตั้งรับต่อไปไม่ได้แล้วคณะสงฆ์จึงต้องมีการเผยแผ่เชิงรุกในโรงเรียน กับส่งพระไปสอนในโรงเรียนวิถิพุทธ นี่คือนักข่าวบ้านเปิดประตูโรงเรียนต้อนรับพวกเรา”^{๘๒}

ในปัจจุบันคณะสงฆ์ก็มีนโยบายในการเผยแผ่แบบเชิงรุกเหมือนกัน ได้แก่ การศึกษา สงเคราะห์ ๑ การสาธารณสงเคราะห์ ๑ กำหนดไว้พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ มาตรา ๑๕ ตรี (๓) แต่เป็นการทำงานแบบคณะสงฆ์คือไปเรื่อยๆ ขาดการประชาสัมพันธ์ คนส่วนใหญ่ไม่ค่อยทราบกิจกรรมของคณะสงฆ์ แต่การทำงานลักษณะ เช่น นี้ถือว่า คณะสงฆ์ก็เผยแผ่แบบเชิงรุกอยู่เหมือนกัน^{๘๓}

การศึกษาสงเคราะห์ หมายถึง การจัดการศึกษาเพื่อช่วยเหลือเกื้อกูลการช่วยเหลือเกื้อกูลการศึกษาสถาบันการศึกษาอื่นนอกจากการศาสนศึกษา หรือบุคคลผู้กำลังศึกษาการศึกษา สงเคราะห์เป็นกิจการอันหนึ่งของคณะสงฆ์ว่า โดยลักษณะและรูปแบบพอแยกได้เป็น ๒ ลักษณะคือ

๑.การศึกษาที่พระสงฆ์จัดเองเพื่อการช่วยเหลือเกื้อกูล ได้แก่ การที่พระสงฆ์ หรือวัด เป็นภาระจัดการศึกษาอื่นจากการศาสนศึกษาเพื่อสงเคราะห์อนุเคราะห์แก่ประชาชน หรือรวมถึง

^{๘๒}พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), การเผยแผ่เชิงรุก, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๑๔.

^{๘๓}คณาจารย์, พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ ๒) พ.ศ. ๒๕๐๕ – ๒๕๓๕, (กรุงเทพมหานคร : เลียงเชียงจงเจริญ, ม.ป.ป.), หน้า ๗.

พระภิกษุสามเณรการศึกษาที่พระสงฆ์ดำเนินอยู่ในลักษณะและรูปแบบดังกล่าวจัดได้ถึง ๕ ประเภท คือ

๑) โรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษาเป็นโรงเรียนที่จัดตั้งขึ้นตามระเบียบกระทรวงศึกษาธิการว่า ด้วยโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา พ.ศ. ๒๕๓๗ อยู่ในสังกัดกรมการศาสนาจัดตั้งขึ้นเพื่อให้พระภิกษุสามเณรได้ศึกษาเล่าเรียนตามหลักสูตรของกระทรวงศึกษาธิการโดยหลักสูตรวิชาสามัญศึกษาเป็นจุดยืนวิชาพระปริยัติธรรมหมวดภาษาบาลีหมวดพระธรรมวินัยและศาสนปฏิบัติอีกส่วนหนึ่งขณะนี้วัดต่างๆ จัดตั้งมากขึ้นเพราะมุ่งการสงเคราะห์พระภิกษุสามเณรเป็นหลักแม้จะมีวิชาทางศาสนาอยู่พอควรก็ตามในทางปฏิบัติทั้งผู้สอนและผู้เรียนเน้นหนักทางวิชาสามัญศึกษาแทบทั้งสิ้น

๒) โรงเรียนการกุศลของวัดในพระพุทธศาสนา โรงเรียนประเภทนี้เดิมคือ โรงเรียนราษฎร์ของวัด วัด หรือมูลนิธิของวัดจัดตั้งขึ้นเพื่อช่วยเหลือเกื้อกูลแก่ประชาชนเป็นหลัก บางแห่งมีเฉพาะนักเรียนชาย - หญิง บางแห่งมีพระภิกษุสามเณรรวมอยู่ด้วย แต่แยกห้องเรียนได้โอนมาเป็นโรงเรียนการกุศลของวัดในพระพุทธศาสนา พ.ศ. ๒๕๓๒ มีทั้งระดับอนุบาล ประถม และมัธยมขณะนี้ มี ๕๒ โรงและอยู่ในสังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาเอกชน

๓) โรงเรียนสงเคราะห์เด็กยากจนตามพระราชประสงค์เป็นโรงเรียนอยู่ในสังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาเอกชนจัดตั้งตามพระราชประสงค์ และอยู่ในพระบรมราชานุเคราะห์ ขณะนี้ที่ทราบชัดมีวัดดำเนินการอยู่ ๒ แห่งคือ โรงเรียนวัดศรีจันทร์ จังหวัดสมุทรปราการ และโรงเรียนวัดบึงเหล็ก จังหวัดนครพนม

๔) ศูนย์ศึกษาพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ วัดจัดตั้งขึ้นเพื่อให้การศึกษาอบรมปลูกฝังศีลธรรมวัฒนธรรมและประเพณีอันดีงามแก่เด็กและเยาวชน สอนเฉพาะวันอาทิตย์จัดตั้งตามระเบียบกรมการศาสนาว่า ด้วยศูนย์ศึกษาพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ พ.ศ. ๒๕๓๔ และอยู่ในสังกัดกรมการศาสนามีวัดต่างๆ จัดตั้งศูนย์อบรมพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์จำนวนมาก

๕) ศูนย์อบรมเด็กก่อนเกณฑ์ในวัด จัดตั้งขึ้นเพื่ออบรมเด็กเล็กก่อนวัยเรียนนักเรียนมีทั้งชาย - หญิงวัดจัดตั้งขึ้นตามระเบียบกรมการศาสนาว่า ด้วยการจัดตั้งศูนย์อบรมเด็กก่อนเกณฑ์ในวัด พ.ศ. ๒๕๓๗ และอยู่ในสังกัดกรมการศาสนามีวัดต่างๆ จัดตั้งศูนย์อบรมเด็กก่อนเกณฑ์ในวัดจำนวนมากอนึ่งศูนย์อบรมเด็กก่อนเกณฑ์ในวัดยังมีจัดในนามกรมการพัฒนาชุมชนและกระทรวงสาธารณสุขอีกส่วนหนึ่งด้วย

๒. จัดเฉพาะช่วยเหลือเกื้อกูล หมายถึง การที่วัด หรือคณะสงฆ์ หรือพระภิกษุช่วยเหลือเกื้อกูลแก่การศึกษาอื่น นอกจากการศาสนศึกษา หรือช่วยเหลือเกื้อกูลแก่สถาบันการศึกษา หรือบุคคลผู้กำลังศึกษาโดยประการที่ไม่ขัดต่อพระธรรมวินัยและเป็นไปโดยชอบและเหมาะสมซึ่งพอแยกได้เป็น ๓ ลักษณะคือ

- ๑) การช่วยพัฒนาสถาบันการศึกษา
- ๒) การช่วยเหลือในส่วนอุปกรณ์การศึกษา
- ๓) การช่วยเหลือเฉพาะบุคคลผู้กำลังศึกษา

ในการช่วยเหลือทั้ง ๓ ลักษณะนี้ อาจจัดหาทุนช่วยเหลือเป็นครั้งคราว หรือช่วยรวมแรงงานช่วยเหลือ หรืออาจจัดตั้งกองทุน หรือมูลนิธิเพื่อการนี้ก็ได้^{๔๔}

การศึกษาสงเคราะห์ที่พระสงฆ์ทำไว้มาก แต่คนส่วนใหญ่ไม่ค่อยทราบ รู้แค่เฉพาะกลุ่มผู้ที่ได้รับการสงเคราะห์เท่านั้นพระเถระหลายๆ รูปที่ท่านได้อุทิศชีวิตช่วยเหลือเพื่อการศึกษาจำนวนมาก ในที่นี้ผู้วิจัยจะได้ยกตัวอย่างมาสัก ๒ ท่าน คือ พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (ปัญญา อินทปญโญ) วัดไร่ขิง อำเภอสามพรานจังหวัดนครปฐมท่านได้สนับสนุนการศึกษาโดยการให้ทุนการศึกษาภายในประเทศและต่างประเทศ นอกจากนั้นท่านอนุญาตให้ใช้ที่ดินของวัดแก่ทางราชการสร้างศูนย์การศึกษา เช่น สถาบันพัฒนาครูคณาจารย์และบุคลากรทางการศึกษาศูนย์การศึกษาพิเศษเขตการศึกษา ๑ วิทยาลัยอาชีวชนครปฐม (วัดไร่ขิง) สำนักงานประถมศึกษา อำเภอสามพราน เป็นต้น^{๔๕} พระธรรมญาณมุนี (พระพุทธรญาณ) วัดกวีศาราม อำเภอเมือง จังหวัดลพบุรี ท่านได้ตั้งโรงเรียนการศึกษาเพื่อการกุศลสงเคราะห์เด็กนักเรียนยากจน ชื่อโรงเรียนวินิตศึกษา แม้แต่สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ ก็เคยเสด็จไปดูงานการเรียนการสอนของโรงเรียน และรับโรงเรียนวินิตศึกษาไว้ในพระอุปถัมภ์ของพระองค์ท่าน ท่านได้ถวายพระพรแด่สมเด็จพระเทพฯ ถึงปณิธานในการสร้างโรงเรียน ๔ ข้อ คือ (๑) เพื่อยับยั้งความเข้าใจ และการกระทำในทำนองที่ว่า เรื่องการศึกษากับเรื่องศาสนาไม่มีความเกี่ยวข้องกันซึ่งเป็นเรื่องอันตรายยิ่งนัก (๒) เพื่อนำหลักสำคัญของพระพุทธศาสนา คือกรรมกับสังสารวัฏ เข้ามาเป็นเป้าหมายแรกของการศึกษา (๓) เพื่อให้เกิดความปรากฏว่า การศาสนาจำเป็นต้องอาศัยวิธีการทางการศึกษา จึงจะสามารถดำเนินการไปได้ด้วยดี (๔) เพื่อบริหารโรงเรียนนี้ให้เป็นสมบัติของพุทธบริษัททั้งหลาย จะได้ใช้เป็นสถานดำเนินงานพระพุทธศาสนาในด้านเผยแผ่ต่อไป เมื่อถึงเวลาอันควร^{๔๖}

การสาธารณสงเคราะห์ หมายถึง การจัดกิจการอันเป็นสาธารณประโยชน์ คือการเกื้อกูลกิจการอันเป็นสาธารณประโยชน์ การเกื้อกูลสาธารณสมบัติ และการเกื้อกูลประชาชน หรือสรรพสัตว์

ลักษณะการสาธารณสงเคราะห์ ว่า โดยลักษณะของการสาธารณสงเคราะห์ ที่พระสงฆ์หรือวัดวาอารามต่างๆ จัดทำอยู่ในปัจจุบัน แยกได้เป็น ๔ คือ การดำเนินกิจการเอง การเกื้อกูลกิจการของผู้อื่น การเกื้อกูลสิ่งที่เป็นสาธารณสมบัติ และการเกื้อกูลประชาชนและสรรพสัตว์

๑. การดำเนินกิจการเอง ได้แก่ การที่วัด หรือคณะสงฆ์ หรือพระภิกษุดำเนินการเอง ซึ่งกิจการอย่างใดอย่างหนึ่งที่มิวัตถุประสงค์ให้ผลงานเป็นสาธารณประโยชน์ สาธารณสมบัติเป็นประโยชน์แก่บุคคลทั่วไป หรือสรรพสัตว์ เช่น กิจการหน่วยอบรมประชาชนประจำตำบล (หน่วยอ.ป.ต.) กิจการห้องสมุดเพื่อประชาชน การตั้งกองทุนสาธารณสงเคราะห์ การตั้งมูลนิธิเพื่อคนยากจน

^{๔๔}พระธรรมปริยัติโสภณ (วรวิทย์ คงคปญโญ), การคณะสงฆ์และการพระศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๓๕ – ๓๗.

^{๔๕}พระอุบาลีคุณูปมาจารย์, ตำนานวัดไร่ขิง, (กรุงเทพมหานคร : หจก. สามลดา, ๒๕๔๙), หน้า ๔๙ – ๕๕.

^{๔๖}กมล ฉายาวัฒน์,รศ., พระธรรมญาณมุนี ๘๓, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๐), หน้า ๒๗ – ๓๓.

หรือช่วยคราวประสบภัยพิบัติ การกำหนดเขตอภัยทาน และกิจการอื่นๆ ที่เป็นเจ้าของเองลักษณะนี้ มุ่งเอากิจการที่ทำเอง หรือโครงการที่กำหนดขึ้นเอง ทั้งที่เป็นกิจการประจำ หรือกิจการชั่วคราว

๒. การเกื้อกูลกิจการของผู้อื่น ได้แก่ การช่วยเหลือส่งเสริมกิจการของรัฐ หรือของเอกชน หรือของผู้ใดผู้หนึ่งที่ดำเนินการเพื่อสาธารณประโยชน์ กล่าวคือคนอื่นเป็นหลักส่วนวัด หรือพระสงฆ์เข้าไปช่วยไม่เน้นดูตาย เช่น การพัฒนาหมู่บ้านการพัฒนาตำบลการจัดหาทุนเพื่อการสงเคราะห์และการอื่นการนี้มุ่งเอาเฉพาะการส่งเสริมผู้อื่นทั้งที่เป็นกิจการประจำ หรือกิจการชั่วคราว แม้การช่วยป้องกันยาเสพติดให้โทษ เช่น ยาบ้า หรือการช่วยป้องกันการติดโรคเอดส์ก็นับเข้าในข้อนี้ด้วย

๓. การเกื้อกูลสาธารณสมบัติ ได้แก่ การช่วยเหลือเกื้อกูลสถานที่อันเป็นสาธารณสมบัติ เช่น การสร้างถนนหนทาง การขุดลอกคูคลอง การสร้างฌาปนสถาน การสร้างประปา การสร้างเครื่องกำเนิดไฟฟ้า การช่วยพิทักษ์รักษาสัตว์ที่เป็นสาธารณสมบัติและการอื่นๆ ข้อนี้มุ่งเอาเฉพาะการช่วยเหลือเกื้อกูลสถานที่อันเป็นสาธารณสมบัติของแผ่นดิน

๔. การเกื้อกูลประชาชนและสรรพสัตว์ ได้แก่ การช่วยเหลือประชาชนในกาลที่ควรช่วยเหลือ เช่น กาลประสบภัยพิบัติ กาลประสบอุบัติเหตุ กาลประสบภัยธรรมชาติ หรือแม้ในยามปกติ ก็ให้การสงเคราะห์ตามโอกาส เช่น สงเคราะห์คนชรา สงเคราะห์คนพิการ การจัดเขตอภัยทานในวัด หรือสงเคราะห์โดยประการอื่นข้อนี้มุ่งเอาเฉพาะการช่วยเหลือเกื้อกูลบุคคล หรือสรรพสัตว์ทั้งที่เป็น การประจำ หรือเป็นการชั่วคราว

การเผยแผ่เชิงรุกทางด้านสาธารณสงเคราะห์ พระสงฆ์ก็ได้ช่วยเหลือประชาชนอย่างมากมาย แต่เนื่องจากพระสงฆ์ทำกันเองในหมู่ลักษณะปิดทองหลังพระ ประชาชนทั่วๆ ไปไม่ค่อยทราบ ในที่นี้ผู้วิจัยขอยกตัวอย่างพระเถระ ๒ รูป คือ หลวงพ่อคุณ ปริสุทฺโธ (พระเทพวิทยาคม) วัดบ้านไร่ อำเภอด่านขุนทด จังหวัดนครราชสีมา ซึ่งได้รับการขนานนามจากศิษยานุศิษย์ว่า เป็นเทพเจ้าแห่งด่านขุนทด เป็นเกจิอาจารย์ที่มีคนนับถือมาก เมื่อท่านได้รับบริจาคจากประชาชนแล้ว ท่านก็คืนให้ประชาชนโดยการสร้างพุทธศาสนสถาน โรงพยาบาล ส่งเสริมสุขภาพอนามัย เครื่องมือทางการแพทย์ บริจาคช่วยค่ารักษาพยาบาล ค่าจัดงานศพ เป็นต้น เป็นจำนวนเงินหลายร้อยล้านบาท^{๘๗} และพระเถระอีกรูปหนึ่งคือ พระอาจารย์สุบิน ปณีโต วัดไผ่ล้อม อำเภอมือง จังหวัดตราด ท่านได้เริ่มก่อตั้งกลุ่มสัจจะออมทรัพย์ขึ้นที่บ้านเกาะขาม จังหวัดตราด ในปี พ.ศ. ๒๕๓๓ เพื่อแก้ปัญหาความยากจน และสานความสัมพันธ์ของชุมชนเข้าด้วยกันโดยอาศัยหลักเรื่องการออมทรัพย์บวกกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ซึ่งปรากฏว่า เป็นประโยชน์แก่ชุมชนบ้านเกาะขาม นอกจากจะมีเงินสะสมใช้จ่ายแล้ว ชุมชนก็มีความสามัคคีกันด้วย อันที่จริงพระเถระส่วนใหญ่ท่านก็ทำทั้งสองด้านคือ ศึกษาสงเคราะห์ และสาธารณสงเคราะห์ แต่ที่ผู้วิจัยได้ยกมานั้นยกเฉพาะส่วนงานที่ปรากฏโดดเด่นของท่านเกี่ยวกับผลงานทั้งสองด้านที่ท่านได้บำเพ็ญประโยชน์ให้แก่ชุมชน ซึ่งในเรื่องดังกล่าวนี้ พระ

^{๘๗}พระมหาบุญเลิศ ธรรมทสสี (โอฐสุ), “ศึกษาวิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระราชาวิทยาคม (หลวงพ่อคุณ ปริสุทฺโธ)”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓).

สุธีวรรณ ได้เขียนบทความเรื่องพระพุทธศาสนากับการพัฒนา โดยได้บรรยายผลงานทางการศึกษา สงเคราะห์และสาธารณสงเคราะห์ได้รายละเอียดและเนื้อหาสาระดีมาก^{๘๘}

๒.๓.๕ คุณสมบัติของผู้เผยแผ่พระพุทธศาสนา

ผู้วิจัยได้ศึกษาคุณสมบัติของผู้เผยแผ่พระพุทธศาสนา โดยมีนักวิชาการได้ให้ความหมาย ของคุณสมบัติของผู้เผยแผ่พระพุทธศาสนาได้นักวิชาการทางสังคมศาสตร์ได้ให้แนวคิดไว้ดังนี้ในที่นี้ จะแสดงตามแนวพุทธคุณและเห็นควรแยกเป็น ๒ ส่วนคือเป็นคุณสมบัติที่ปรากฏออกมาภายนอกอัน ได้แก่ บุคลิกภาพอย่างหนึ่งและคุณสมบัติภายในอัน ได้แก่ คุณธรรมต่างๆ อย่างหนึ่ง

ก. บุคลิกภาพ

ในด้านบุคลิกภาพจะเห็นว่า พระพุทธเจ้าทรงมีพระลักษณะทั้งทางด้านความสง่างาม แห่งพระวรกาย พระสุรเสียง ที่ไพเราะน่าฟัง และพระบุคลิกลักษณะอันควรแก่ศรัทธาปสาทะทุก ประการดังจะเห็นจากตัวอย่างที่ ทราบกันทั่วไปและที่บันทึกไว้ในคัมภีร์ต่างๆ เช่น

๑. ทรงมีพระมหาบุรุษลักษณะ ๓๒ ประการและอนุพยัญชนะ ๘๐ ประการมีพระวรกาย สง่างามอย่างที่มีผู้ชมว่า “พระสมณโคตมมีพระรูปร่างน่าดูน่าเลื่อมใสมีพระฉวีวรรณผุดผ่องยิ่งนัก วรรณและพระสรีระดุจดังพรหมน่าดูน่าชมนักหนา”^{๘๙}

๒. ทรงมีพระสุรเสียงไพเราะและตรัสพระวาจาสุภาพสละสลวยอย่างคำชมของจังกิ พราหมณ์ที่ว่า “พระสมณโคตมมีพระวาจาไพเราะรู้จักตรัสถ้อยคำไฉ่ดังงามมีพระวาจาสุภาพ สละสลวยไม่มีโทษยังผู้ฟังให้เข้าใจเนื้อความได้ชัดแจ้ง”^{๙๐} และคำของอุตรมาณพที่ว่า “พระสุรเสียงที่ เปล่งก้องจากพระโอษฐ์นั้นประกอบด้วยคุณลักษณะ ๘ ประการ คือ แจ่มใส ๑ ชัดเจน ๑ นุ่มนวล ๑ ขวนฟัง ๑ กลมกล่อม ๑ ไม่พร่า ๑ ซึ่ง ๑ กังวาน ๑”^{๙๑} หรือตามมหาบุรุษลักษณะข้อที่ ๒๙ ว่า “มีพระสุรเสียงดุจพรหมตรัสมีสำเนียงใสไพเราะดุจนกการเวก”^{๙๒}

๓. ทรงมีพระอากัปกิริยา มารยาททุกอย่างที่งดงามน่าเลื่อมใส เริ่มแต่สมบัติผู้ดีและ มารยาทอันเป็นที่ยอมรับของสังคมตลอดจนพระบุคลิกลักษณะที่เป็นเสน่ห์ทุกประการ พร้อมไปด้วย ความมองอาจความสง่างามความสงบเยือกเย็นการแสดงธรรมของพระองค์ นอกจากแจ่มแจ้งด้วยสัจ ธรรมแล้วยังก่อให้เกิดความรู้สึกละเอียดพิสดารสุขใจชวนให้อยากฟังอยากใกล้ชิดพระองค์อยู่ไม่วายอย่าง คำชมของบุคคลต่างๆ เช่น “นี่ท่านปิงคิยานิมองเห็นสารประโยชน์อันใดจึงเลื่อมใสในพระสมณโค ตมถึงเพียงนี้” “ท่านผู้เจริญเปรียบเหมือนบุรุษผู้เฒ่าในรสอันเลิศแล้วยอมไม่ปรารถนารสอื่นๆ ที่เลวฉนั้นใดบุคคลพึงธรรมของพระสมณโคตมพระองค์นั้นโดยลักษณะใดๆ จะโดยสุตตะโดยเคยะ

^{๘๘} ญูทพงษ์ แสงโสภา, “บทบาทพระสงฆ์กับการแก้ปัญหาสังคมไทย ศึกษาเฉพาะกรณีกลุ่มสัจจะ สะสมทรัพย์ จังหวัดจันทบุรี”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๔).

^{๘๙} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๖๕๐/๓๘.

^{๙๐} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๖๕๑/๓๙.

^{๙๑} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๕๘๙, ที.ม. ๑๐/๑๙๘.

^{๙๒} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๙.

โดยไวยากรณ์ หรือโดยอัปภูตธรรมก็ดีย่อมไม่ปรารภนาวาทะของสมณะเป็นอันมากเหล่าอื่นโดยลักษณะนั้นๆ เลยฉนั้น

เปรียบเหมือนบุรุษผู้หิวและอ่อนเพลียมาได้รวงผึ้งก็พึงลืมนรสย่อมได้รสแท้แสนชุ่มชื่นฉนั้น
ใบบุคคลฟังธรรมของท่านพระโคตมพระองค์นั้น ย่อมได้รับความดีใจปลาบปลื้มใจฉนั้น

เปรียบเหมือนบุรุษได้ไม้จันทน์เป็นจันทน์เหลือง หรือจันทน์แดงจะสุกกลิ่นตรงที่ใดจะเป็นรากลำต้น หรือที่ยอดก็ย่อมได้กลิ่นหอมสนิทเป็นกลิ่นแท้ฉนั้นใบบุคคลฟังธรรมของท่านพระโคตมพระองค์นั้นก็ย่อมได้ปราโมทย์ได้ความโสมนัสฉนั้น

เปรียบเหมือนบุรุษอาพาธเจ็บปวดเป็นไข้หนักนายแพทย์ผู้ฉลาดพึงบำบัดอาพาธเขาได้ฉนั้นใบบุคคลฟังธรรมของท่านพระโคตมพระองค์นั้นแล้วความโศกเศร้าปริเทวนาการความทุกข์โทมนัสและความคับแค้นใจของเขาย่อมหมดไปฉนั้น

เปรียบเหมือนสระใหญ่มีน้ำใสเย็นจิตสนิทน่าเจริญใจมีท่าราบเรียบน่ารื่นรมย์บุรุษผู้ร้อนด้วยแสงแดดถูกแดดแผดเผาเหน็ดเหนื่อยหิวกระหายเดินมาถึงเขาลงไปอาบตมในสระน้ำนั้นพึงระงับความกระวนกระวายความเหน็ดเหนื่อยและความเร่าร้อนทั้งปวงได้ฉนั้นใบบุคคลฟังธรรมของท่านพระโคตมพระองค์นั้นแล้ว ความกระวนกระวายความเหน็ดเหนื่อยและความเร่าร้อนของเขาก็ย่อมระงับไปได้หมดฉนั้น^{๙๓}

“ชนทั้งหลายที่ท่านพระโคตมทรงชี้แจงให้เห็นแจ้งให้สมาทานให้อาหาญให้ร่าเริงด้วยธรรมิกถาแล้วเมื่อลุกไปจากที่นั่งก็ยังเสียวหลังกลับมาองด้วยไม่อยากจะละจากไป”^{๙๔}

ข. คุณธรรม

พระพุทธคุณในแง่คุณธรรมมีมากไม่อาจแสดงได้ครบทุกนัยจึงขอเลือกแสดงตามแนวพระคุณ๓คือ

๑. พระปัญญาคุณพระปัญญาคุณที่เกี่ยวกับงานสอนขอยกมาแสดง๒อย่างคือทศพลญาณและปฏิสัมภิทา

๑) **ทศพลญาณ** คือ พระญาณอันเป็นกำลังของพระตถาคตที่ทำให้พระองค์สามารถบันลือสีหนาทประกาศพระศาสนาได้มั่นคงจะแสดงความหมายที่เป็นพุทธคุณแท้กับความหมายที่ผู้สอนทั่วไปพึงนำมาใช้ได้

๒) **ปฏิสัมภิทา** คือ ปัญญาแตกฉานในด้านต่างๆ ซึ่งมีทั่วไปแก่พระมหาสาวกทั้งหลายด้วยดังนี้

๑. อรรถปฏิสัมภิทาความเข้าใจแจ่มแจ้งในความหมายของถ้อยคำข้อความ หรือข้อธรรมต่างๆ สามารถขยายความแยกแยะออกไปได้โดยพิสดารแม่นยำเห็นเหตุใดๆ ก็สามารถคิดเชื่อมโยงแยกแยะกระจายความคิดออกไปล่วงรู้ถึงผลต่างๆ ที่จะเกิดขึ้นได้แปลสั้นๆ ว่า ปัญญาแตกฉานในอรรถ

๒. ธรรมปฏิสัมภิทาความเข้าใจแจ่มแจ้งในหลัก หรือข้อธรรมต่างๆ สามารถจับใจความของคำอธิบายที่กว้างขวางพิสดารมาตั้งเป็นกระทู้ หรือหัวข้อได้เมื่อมองเห็นผลต่างๆ ที่ปรากฏก็สามารถสืบสาวกลับไปหาเหตุได้แปลสั้นๆ ว่า ปัญญาแตกฉานในธรรม

^{๙๓}อง.ปณจก. (ไทย) ๒๒/๑๙๓.

^{๙๔}ม.ม. (ไทย)๑๓/๕๘๙.

๓. นิรุติบัญญัติสัมภิตาความรู้แตกฉานในภาษารัฐภาษาต่างๆ และรู้จักใช้ถ้อยคำชี้แจงแสดง อรรถและธรรมให้คนอื่นเข้าใจและเห็นตามได้แปลสั้นๆ ว่า ปัญญาแตกฉานในนิรุติ

๔. ปฏิภาณปฏิสัมภิตาความมีไหวพริบสามารถเข้าใจคิดเหตุผลได้เหมาะสมทันการและ มีความรู้ความเข้าใจชัดในความรู้ต่างๆ ว่า มีแหล่งที่มามีประโยชน์อย่างไรสามารถเชื่อมโยงความรู้ ทั้งหลายเข้าด้วยกันสร้างความคิดและเหตุผลขึ้นใหม่ได้แปลสั้นๆ ว่า ปัญญาแตกฉานในปฏิภาณ

๒. พระวิสุทธิคุณ ความบริสุทธิ์เป็นพระคุณสำคัญยิ่ง เช่น กันที่จะทำให้ประชาชน เชื่อถือและเลื่อมใสในพระพุทธเจ้าความบริสุทธิ์นี้อาจมองได้จากลักษณะต่างๆ ดังนี้

ก. พระองค์เองเป็นผู้บริสุทธิ์หลุดพ้นจากอาสวกิเลสทั้งปวงไม่กระทำความชั่วทั้งทางกาย ทางวาจาและทางใจไม่มีเหตุที่ใครจะยกขึ้นตำหนิได้

ข. ทรงทำได้อย่างที่สอนคือสอนเขาอย่างไรพระองค์เองก็ทรงประพฤติปฏิบัติอย่างนั้น ด้วยอย่างพุทธพจน์ที่ว่า ตถาคตพูดอย่างใดทำอย่างนั้นจึงเป็นตัวอย่างที่ ดีและให้ประชาชนเกิดความ เชื่อมั่นในคุณค่าของคำสอนได้

ค. ทรงมีความบริสุทธิ์พระทัยในการสอนทรงสอนผู้อื่นด้วยมุ่งหวังประโยชน์แก่เขาอย่าง เดียวไม่มีพระทัยเคลือบแฝงด้วยความหวังผลประโยชน์ส่วนตน หรืออามิสตอบแทนใดๆ

พระวิสุทธิคุณเหล่านี้จะเห็นได้จากคำสรรเสริญของบุคคลต่างๆ ในสมัยพุทธกาล เช่น

“ดูกรนาคิตะขออย่าให้เราต้องข้องเกี่ยวกับยศเลยและขออย่าให้ยศมาข้องเกี่ยวกับเรา ด้วยบุคคลผู้ใดไม่ได้โดยง่ายซึ่งความสุขอันเกิดจากเนกขัมมะความสุขอันเกิดจากวิเวกความสุขอันเกิด จากความสงบความสุขอันเกิดจากความตรัสรู้เหมือนอย่างที่เราได้บุคคลผู้นั้นจึงจะยินดีความสุขแบบ อาจมความสุขที่เกิดจากการหลับและความสุขที่เกิดจากลาภสักการะสรรเสริญ”^{๙๕} จากคำกล่าวของ พระสารีบุตรว่า

“ท่านทั้งหลายพระตถาคตมีกายสมาจารวจีสมาจารมโนสมาจารบริสุทธิ์พระตถาคตมิได้ มีความประพฤติชั่วทางกายทางวาจาทางใจที่พระองค์จะต้องปกปิดรักษาไว้โดยตั้งพระทัยว่า ขอคน อื่นๆ อย่าได้รู้ถึงความประพฤติชั่วทางกายทางวาจาทางใจของเราเลย”^{๙๖}

“ดูกรโมคคัลลานะเราเป็นผู้มีศีลบริสุทธิ์จึงปฏิญาณได้ว่า เป็นผู้มีศีลบริสุทธิ์ศีลของเรา บริสุทธิ์ผ่องแผ้วไม่เศร้าหมองบรรดาสาวกไม่ต้องคอยรักษาเราโดยศีลและเราก็ไม่ต้องคิดหวังให้สาวก ช่วยรักษาเราโดยศีลเรามีอาชีวะบริสุทธิ์มีธรรมเทศนาบริสุทธิ์มีไวยากรณ์บริสุทธิ์มีญาณทัสนะบริสุทธิ์ ไม่ต้องคิดหวังให้สาวกช่วยรักษา (คือช่วยระมัดระวังปกปิดความเสียหายในเรื่องเหล่านั้น)”^{๙๗}

ภิกษุทั้งหลายเคยแสดงความรู้สึกรักของตนต่อพระผู้มีพระภาคในเรื่องการทรงสั่งสอน ธรรมว่า

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญพวกข้าพระองค์ไม่มีความด่าในพระผู้มีพระภาคเลย ว่า พระ สมณโคตมทรงแสดงธรรมเพราะเหตุ (ปรารภ) จีวรบิณฑบาตเสนาสนะ หรือเพราะเหตุหวังสุขใน การได้เป็นอย่างนั้นอย่างนี้”

^{๙๕} ๑. ๑๑๑. (ไทย) ๒๒/๓๑๓.

^{๙๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๒๘.

^{๙๗} ๑. ๑๑๑. (ไทย) ๒๒/๑๐๐.

“พวกข้าพระองค์มีความดำริในพระผู้มีพระภาคอย่างนี้ว่า พระผู้มีพระภาคผู้ทรงอนุเคราะห์ทรงปรารถนาประโยชน์เกื้อกูลอาศัยความกรุณาจึงทรงแสดงธรรม”

พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

“ภิกษุทั้งหลายเพราะการที่เธอทั้งหลายมีความดำริต่อเราอย่างนี้ฉะนั้นธรรมเหล่านี้ที่เราแสดงแล้วแก่เธอทั้งหลายเพื่อความรู้ยิ่ง เธอทั้งปวงพึงพร้อมเพรียงกันบันเทิงใจไม่วิเวกศึกษาอยู่ในธรรมเหล่านั้นเถิด”^{๔๘}

ในอุทุมพริกสูตรพระพุทธเจ้าตรัสว่า “พระผู้มีพระภาคนั้นเป็นพุทธะ (คือตรัสรู้) เองแล้วจึงทรงแสดงธรรมเพื่อความตรัสรู้, พระองค์เป็นผู้ฝึกเองแล้วจึงทรงแสดงธรรมเพื่อความฝึก, พระองค์เป็นผู้สงบระงับแล้วจึงทรงแสดงธรรมเพื่อความสงบ, พระองค์เป็นผู้ข้ามพ้นไปได้แล้วจึงทรงแสดงธรรมเพื่อความข้ามพ้น, ทรงเป็นผู้ดับเย็นแล้วจึงทรงแสดงธรรมเพื่อความดับเย็น”

“เรากล่าวดังนี้ว่า บุรุษผู้เป็นวิญญูชนไม่โอ้อวดไม่มีมารยาเป็นคนที่ตรงจนมาเกิดเราจะสั่งสอนเราจะแสดงธรรมเขาปฏิบัติอย่างที่ได้รับคำสั่งสอนแล้วจักกระทำให้สำเร็จซึ่งประโยชน์อันยอดเยี่ยมอันเป็นที่ปรารถนาของกุลบุตรผู้ออกบวชอันเป็นจุดหมายแห่งพรหมจรรย์ได้ด้วยปัญญาอันยิ่งด้วยตนเองในปัจจุบันชาตินี้เองโดยใช้เวลา ๗ ปี ๖ ปี ๕ ปี ๔ ปี ๓ ปี ๒ ปี ปีเดียว ๗ เดือน ๖ เดือน ๕ เดือน -๔ -๓ -๒ -๑ เดือน กึ่งเดือน ๗ วันเท่านั้น”

“บางทีท่านอาจคิดว่า พระสมณโคดมตรัสอย่างนี้เพราะใคร่ได้ศิษย์ชื่อนั้นท่านไม่พึงเห็นอย่างนั้นอาจารย์ผู้ใดของท่านเป็นอย่างนี้ขอให้ผู้นั้นแหละคงเป็นอาจารย์ของท่าน เรากล่าวอย่างนี้เพราะใคร่ได้ศิษย์ก็หาไม่ต้องการให้ท่านถอนตัวจากอุเทศของตนก็หาไม่ต้องการให้ท่านถอนตัวจากอาชีวะของท่านก็หาไม่ต้องการให้ท่านเข้าไปติดอยู่ในธรรมที่จัดว่า เป็นอกุศลตามลัทธิฝ่ายอาจารย์ของตนก็หาไม่ต้องการให้ท่านเคลื่อนคลาดไปจากธรรมที่จัดว่า เป็นกุศลตามลัทธิฝ่ายอาจารย์ของตนก็หาไม่

“หากแต่ว่า อกุศลธรรมที่ทำให้เกิดความเศร้าหมองที่สร้างชาติสร้างภพมีแต่ความร้าวร้อนกระวนกระวายให้ผลเป็นทุกข์ชักนำชาติขรามรณะมาให้เรื่อยไปซึ่งท่านยังละไม่ได้นั้นมีอยู่เราแสดงธรรมก็เพื่อให้กำจัดอกุศลเหล่านี้ได้เมื่อท่านปฏิบัติตามสิ่งที่ป็นเหตุก่อความเสื่อมเสียทั้งหลายก็จะถูกกำจัดหมดไปและสิ่งที่เสริมสร้างความถูกต้องผ่องแผ้วก็จะพัฒนายิ่งๆ ขึ้นท่านก็จักได้รู้ยิ่งเห็นจริงได้บรรลุความบริสุทธิ์แห่งปัญญาและความไพบูลย์ด้วยตนเองตั้งแต่ในปัจจุบันนี้ทีเดียว”^{๔๙}

เมื่อครั้งท่านสีหะเสนาบดีแห่งแคว้นเวสาลีผู้เป็นศิษย์นิครนถนาภบุตรมาเฝ้าทูลถามปัญหาพระพุทธเจ้าและบังเกิดความเลื่อมใสกล่าวคำปฏิญาณตนเป็นอุบาสกพระพุทธเจ้าได้ตรัสเตือนว่า

“ท่านจงใคร่ครวญให้ดีเสียก่อนการใคร่ครวญเสียก่อนแล้วจึงทำเป็นความดีสำหรับคนผู้มีชื่อเสียงอย่างท่าน”

ครั้นท่านเสนาบดียืนยันว่า เขาเลื่อมใสขอเป็นอุบาสกแน่นอนแล้วพระองค์ได้ตรัสอีกว่า

^{๔๘}ม.ญ. (ไทย) ๑๔/๔๒-๔๔.

^{๔๙}ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐-๓๑.

“ท่านสี่หะตระกูลของท่านเป็นเสมือนบ่อน้ำของนิครนถ์ทั้งหลายมาช้านาน (ต่อไปนี้) เมื่อนิครนถ์มาหาท่านก็พึงใส่ใจในเรื่องที่จะถวายเป็นบิณฑบาตด้วย”^{๑๐๐}

เหตุการณ์คล้ายคลึงกันนี้ได้เกิดแก่อุบาสกฤหบดีผู้เป็นศิษย์นิครนถนาฏบุตร เช่นเดียวกัน^{๑๐๑}

อีกแห่งหนึ่งว่า “ภิกษุทั้งหลายถ้าหากว่า บุคคลเหล่านี้จะด่าบริภาษโกรธเปียดเบียน กระทบกระเทียบตาคตในการประกาศจตุราริยสังขันธ์นั้นตาคตก็ไม่มี ความอาฆาตไม่มี ความโทมนัสไม่มี จิตยีนร้าย; ถ้าหากว่า ชนเหล่านี้จะสักการะเคารพนับถือบูชาตาคตในการประกาศจตุราริยสังขันธ์นั้นตาคตก็ไม่ดีใจไม่เกิดโสมนัสไม่มีใจเย่อหยิ่งในสักการะ เป็นต้น เหล่านี้”^{๑๐๒}

นอกจากทรงพระคุณนี้เองแล้วยังทรงสอนภิกษุสาวกไว้ด้วยว่า “ภิกษุทั้งหลาย ธรรมเทศนาของภิกษุ เช่น ไรไม่บริสุทธิ์ ธรรมเทศนาของภิกษุ เช่น ไรบริสุทธิ์

“ภิกษุรูปใดมีความคิดว่า ‘ขอให้ชนทั้งหลายฟังธรรมของเราครั้งฟังแล้วฟังเลื่อมใส ธรรมขอให้คนทั้งหลายที่เลื่อมใสแล้วแสดงอาการของผู้เลื่อมใสแก่เรา’ ธรรมเทศนาของภิกษุ เช่น นี้ไม่บริสุทธิ์;

“ส่วนภิกษุรูปใดมีความคิดว่า ‘พระธรรมนี้เป็นของตรัสไว้ดีแล้วเป็นสันติภูมิฐานะเป็นอภิลิเกเป็นโอปนียกะวิญญูชนพึงรู้ประจักษ์จำเพาะตนขอให้ชนทั้งหลายฟังธรรมของเราครั้งฟังแล้วขอให้เขาเข้าใจธรรมครั้งเข้าใจชัดแล้วขอให้ปฏิบัติให้ได้อย่างนั้น’ ดังนี้แล้วแสดงธรรมแก่คนอื่นโดยเหตุที่ธรรมนั้นเป็นของดีของถูกต้องโดยเหตุที่มีความการุณย์โดยเหตุที่มีความเอื้อเอ็นดู แสดงด้วยอาศัยความอนุเคราะห์ธรรมเทศนาของภิกษุทั้งหลาย เช่น นี้ชื่อว่า บริสุทธิ์”^{๑๐๓}

๓. พระกรุณาคุณ อาศัยพระมหากรุณาธิคุณพระพุทธานุเจ้าจึงได้เสด็จออกประกาศพระศาสนาโปรดสรรพสัตว์ทำให้พระคุณ ๒ อย่างแรกคือพระปัญญาคุณและพระวิสุทธิคุณเป็นที่ปรากฏ และเป็นประโยชน์แก่ชาวโลกอย่างแท้จริงเสด็จไปช่วยเหลือแนะนำสั่งสอนมนุษย์ทั้งที่เป็นกลุ่มชนและที่เป็นรายบุคคลโดยไม่เห็นแก่ความเหนื่อยยากลำบากของพระองค์เองพระมหากรุณาธิคุณเหล่านี้พึงเห็นตามคำสรรเสริญและคุณธรรมอื่นๆ ที่แสดงออก เช่น

“(พระสมณโคตม) ไม่ทรงดำริเพื่อเบียดเบียนพระองค์เองไม่ทรงดำริเพื่อเบียดเบียนผู้อื่น ไม่ทรงดำริเพื่อเบียดเบียนทั้งสองฝ่ายทรงดำริแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์แก่พระองค์สิ่งที่ เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่นสิ่งที่ เป็นประโยชน์ทั้งสองฝ่ายและสิ่งที่ เป็นประโยชน์แก่ชาวโลกทั้งปวง”^{๑๐๔}

“พึงทราบการวางสติประการที่พระอริยเจ้าปฏิบัติซึ่งเมื่อปฏิบัติแล้วจึงควรเป็นศาสดาสั่งสอนหมู่ชน

๑. ภิกษุทั้งหลายศาสดาเป็นผู้อนุเคราะห์แสวงประโยชน์เกื้อกูลอาศัยเมตตาจึงแสดงธรรมแก่สาวกทั้งหลายว่า สิ่งนี้จะให้ประโยชน์เกื้อกูลแก่พวกเธอสิ่งนี้จะมีความสุขแก่พวกเธอแต่เหล่า

^{๑๐๐}วินย. (ไทย) ๕/๗๘, อง. อนุฎฐก. (บาลี) ๒๓/๑๐๒.

^{๑๐๑}ม.ม. (ไทย) ๑๓/๗๒-๗๓.

^{๑๐๒}ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๘๖.

^{๑๐๓}ส.น. (ไทย) ๑๖/๔๗๒-๓.

^{๑๐๔}ม.ม. (ไทย) ๑๓/๕๘๙.

สาวกของศาสดานั้นย่อมไม่ตั้งใจฟังไม่เงี่ยโสตลงสดับไม่ตั้งจิตรับรู้และประพฤติกเล็ดเลียงคำสอนของศาสดาในภพนั้นนัตถาคตจะได้อะไรความยินดีก็หาไม่จะได้บังเกิดความพึงพอใจก็หาไม่ทั้งจะได้ขัดเคืองขุนมัวก็หาไม่ย่อมมีสติสัมปชัญญะดำรงอยู่

๒. อีกประการหนึ่ง เหล่าสาวกของศาสดานั้นบางพวกก็ไม่ตั้งใจฟัง บางพวกย่อมตั้งใจฟังเงี่ยโสตลงสดับตั้งจิตรับรู้ไม่ประพฤติกเล็ดเลียงคลาดจากคำสอนของศาสดาในภพนั้นนัตถาคตจะได้อะไรความยินดีก็หาไม่จะได้บังเกิดความพึงพอใจก็หาไม่จะได้มีความไม่พอใจก็หาไม่จะได้บังเกิดความไม่พอใจก็หาไม่ตัดได้ทั้งความพอใจและความไม่พอใจทั้งสองอย่างเป็นผู้อุเบกขาคงมีสติสัมปชัญญะอยู่

๓. อีกประการหนึ่ง เหล่าสาวกของศาสดานั้น(ทั้งหมด) ย่อมตั้งใจฟังเงี่ยโสตลงสดับตั้งจิตรับรู้ไม่ประพฤติกเล็ดเลียงคลาดจากคำสอนของศาสดาในภพนั้นนัตถาคตย่อมเป็นผู้ชื่นชมบังเกิดความพึงพอใจแต่ก็หากระหึ่มเหิมใจไม่ยังคงมีสติสัมปชัญญะดำรงอยู่”^{๑๐๕}

จากข้อความตอนนี้พึงสังเกตด้วยว่า ความกรุณาที่แสดงออกอย่างได้ผลดีนั้นต้องอาศัยมีอุเบกขาและสติสัมปชัญญะเข้าประกอบด้วยในภพต่างๆ และในภพนั้นๆ จะต้องเข้าใจความหมายของอุเบกขาให้ถูกต้องด้วย

นอกจากนี้ความกรุณาที่แสดงออกในการอบรมสั่งสอนย่อมเป็นส่วนประกอบสำคัญให้เกิดคุณลักษณะของผู้สอนอย่างที่เรียกว่า องค์คุณของกัลยาณมิตรซึ่งมี๗ประการดังต่อไปนี้

๑. ปิโย - น่ารัก (ในฐานะเป็นที่วางใจและรู้สึกสนิทสนม)

๒. ครุ - น่าเคารพ (ในฐานะให้เกิดความรู้สึกรับรองใจเป็นที่พึ่งได้และปลอดภัย)

๓. ภาวนีโย - น่ายกย่อง (ในฐานะทรงคุณคือความรู้และภูมิปัญญาแท้จริง)

๔. วตฺตา - รู้จักพูด (คอยให้คำแนะนำว่า กล่าวตกเตือนเป็นที่ปรึกษาที่ดี)

๕. วจนฺทโม - อดทนต่อถ้อยคำ (พร้อมที่จะรับฟังคำซักถามต่างๆ อยู่เสมอและสามารถรับฟังได้ด้วยอารมณ์ไม่เบื่อง)

๖. คมภีรยจกถกตฺตา - (กล่าวชี้แจงแถลงเรื่องต่างๆ ที่ลึกซึ้งได้)

๗. โนจฺฐาเนนียชเย - (ไม่ชักจูงไปในทางที่เสื่อมเสีย)^{๑๐๖}

พึงสังเกตไว้ ณ ที่นี้ด้วยว่า พระพุทธศาสนาถือว่า ความสัมพันธ์ของผู้สอนที่มีต่อผู้เรียนนั้นอยู่ในฐานะเป็นกัลยาณมิตรคือเป็นผู้ช่วยเหลือแนะนำผู้เรียนให้ดำเนินก้าวหน้าไปในมรรคาแห่งการฝึกอบรม^{๑๐๗}

องค์คุณทั้ง ๗ นี้เป็นคุณลักษณะที่ผู้สอน หรือครูผู้มีความกรุณาโดยทั่วไปจะมีได้ไม่จำกัดเฉพาะพระพุทธเจ้าเท่านั้น

พระมหากรุณาธิคุณของพระพุทธเจ้าที่พระองค์ทรงอนุเคราะห์ชาวโลกนั้นแสดงออกในพุทธกิจประจำวัน หรือกิจวัตรประจำวันของพระองค์ซึ่งเห็นได้ชัดว่า วันเวลาที่ผ่านไปแต่ละวันเป็นไปเพื่อประโยชน์ของคนอื่นๆ ทั้งนั้นและให้เห็นการรู้จักทำงานเป็นเวลาของพระมหาบุรุษพุทธกิจประจำวันนั้นแบ่งเป็น ๕ ดังนี้

^{๑๐๕}ม.อ. (ไทย) ๑๔/๖๓๖.

^{๑๐๖}อ.ส.ต.ต. (ไทย) ๒๓/๓๔.

^{๑๐๗}พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๐, ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๐๑.

๑. ปุเรกัตตกิจพุทธกิจภาคเช้า หรือภาคก่อนอาหาร ได้แก่ ทรงตื่นบรรทมแต่เช้าเสด็จออกบิณฑบาตเสวยแล้วทรงแสดงธรรมโปรดประชาชนในที่นั้นๆ เสด็จกลับพระวิหารรอให้พระสงฆ์ฉันเสร็จแล้วเสด็จเข้าพระคันธกุฏี

๒. ปิจฉาภัตตกิจพุทธกิจภาคบ่าย หรือหลังอาหารระยะที่๑เสด็จออกจากพระคันธกุฏี ทรงโอวาทภิกษุสงฆ์เสร็จแล้วพระสงฆ์แยกย้ายกันไปปฏิบัติธรรมในที่ต่างๆ พระองค์เสด็จเข้าพระคันธกุฏีอาจทรงบรรทมเล็กน้อยแล้วถึงระยะที่๒ทรงพิจารณาตรวจดูความเป็นไปของชาวโลกระยะที่๓ประชาชนในถิ่นนั้นมาประชุมในธรรมสภาทรงแสดงธรรมโปรด

๓. ปุริมยามกิจพุทธกิจยามที่ ๑ (ของราตรี) หลังจากพุทธกิจภาคกลางวันแล้วอาจทรงสนานแล้วปลีกพระองค์อยู่เงียบๆ พักหนึ่งจากนั้นพระภิกษุสงฆ์มาเฝ้าทูลถามปัญหาบางของกรรมฐานบ้างขอให้ทรงแสดงธรรมบ้างทรงใช้เวลาตลอดยามแรกนี้สนองความประสงค์ของพระสงฆ์

๔. มัชฌิมยามกิจพุทธกิจในมัชฌิมยามเมื่อพระสงฆ์แยกย้ายไปแล้วทรงใช้เวลายามที่สองตอบปัญหาพวกเทพทั้งหลายที่มาเฝ้า

๕. ปัจฉิมยามกิจพุทธกิจในปัจฉิมยามทรงแบ่งเป็น๓ระยะระยะแรกเสด็จดำเนินจงกรมเพื่อให้พระวรกายได้ผ่อนคลายระยะที่๒เสด็จเข้าพระคันธกุฏีทรงพระบรรทมสัปปายะสน้อยอย่างมีพระสติสัมปชัญญะระยะที่๓เสด็จประทับนั่งพิจารณาสอดส่องเลือกสรรว่า ในวันต่อไปมีบุคคลผู้ใดที่ควรเสด็จไปโปรดโดยเฉพาะเป็นพิเศษเมื่อทรงกำหนดพระทัยไว้แล้วก็จะเสด็จไปโปรดในภาคพุทธกิจที่ ๑ คือ ปุเรกัตตกิจ^{๑๐๘}

การทรงให้ความสนพระทัยช่วยเหลือโปรดบุคคลผู้สมควรเป็นส่วนเฉพาะบุคคลๆ เช่น นี้ผู้ได้รับการโปรดอาจเป็นคนชั้นสูงชั้นต่ำเป็นเด็กเป็นผู้ใหญ่ก็ได้ทั้งสิ้น เช่น เสด็จไปโปรดสิงคาลกมาณพผู้โหด^{๑๐๙} เสด็จไปโปรดเด็กชายมีภูษณทนต์ที่กำลังนอนเจ็บหนัก^{๑๑๐} เป็นต้น

นอกจากนี้ยังทรงเอาพระทัยใส่ในความเป็นอยู่ทุกข์สุขของพระภิกษุสงฆ์ทั่วไป เช่น เสด็จไปเยี่ยมภิกษุป่วย^{๑๑๑}และพยาบาลภิกษุป่วยไข้ที่ไม่มีคนพยาบาลด้วยพระองค์เอง^{๑๑๒}

ความกรุณา เช่น นี้เป็นเหตุนำความเลื่อมใสศรัทธาเป็นประโยชน์ในการสอนทรงสอนคนได้โดยไม่ต้องใช้อำนาจบังคับไม่ต้องใช้การลงโทษและทรงได้รับความเคารพบูชาสูงสุดด้วยความจริงใจยกตัวอย่างให้เห็นได้ชัดจากคำรัสของพระเจ้าปเสนทิโกศลกษัตริย์แห่งแคว้นโกศลที่เสด็จมาเฝ้าแสดงความเลื่อมใสศรัทธาอย่างสูงสุดในพระพุทธรูปเจ้าและทูลไฉนมีความตอนหนึ่งว่า

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญอีกประการหนึ่งหม่อมฉันเป็นชาติดิยราชได้รับมูรธาภิเษกแล้วย่อมสามารถสั่งฆ่าคนที่ควรฆ่าได้จะให้รับคนที่ควรรับได้จะให้เนรเทศคนที่ควรเนรเทศก็ได้เมื่อหม่อมฉันนั่งอยู่ในที่วินิจฉัยความก็ยังมีคนพูดสอดขึ้นในระหว่า งบ้าง

“แต่หม่อมฉันได้เห็นภิกษุทั้งหลายในธรรมวินัยนี้ในสมัยใดพระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมแก่ที่ประชุมคนหลายร้อยในที่ประชุมนั้นสาวกของพระผู้มีพระภาคไม่มีเสียงโอเสียงจามเลย

^{๑๐๘}ที่.อ. (ไทย) ๑/๖๑, ส.อ. (ไทย) ๑/๒๘๕, อ.อ. (ไทย) ๑/๖๖, สุตต.อ. (ไทย) ๑/๑๖๖.

^{๑๐๙}ที่.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๗๒-๒๐๖

^{๑๑๐}ธัมมปทัฏฐกถา ภาค ๑

^{๑๑๑}ส.ข. (ไทย) ๑๗/๒๑๕-๒๑๘, ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๘๘, ๙๐, อ.อ.นกก. (ไทย) ๒๒/๓๒๗.

^{๑๑๒}วินย. (ไทย) ๕/๑๖๖.

“หม่อมฉันเกิดความคิดขึ้นมาว่า น้าอัสจรรยจริงไม่เคยมีมาก่อนพระผู้มีพระภาคทรงฝึกอบรมชุมชนได้ดีถึงเพียงนี้โดยไม่ต้องใช้อาชาญา (อำนาจบังคับและการลงโทษ) โดยไม่ต้องใช้ศาสตราหม่อมฉันไม่เคยเห็นชุมชนอื่นที่ฝึกได้ดีอย่างนั้นนอกจากธรรมวินัยนี้แม้ข้อนี้ก็เพื่อความเลื่อมใสในธรรมในพระผู้มีพระภาคของหม่อมฉัน “

“อีกประการหนึ่งช่างไม้๒คนคนหนึ่งชื่ออสิทันตะคนหนึ่งชื่อปุราณะกินอยู่ของหม่อมฉันใช้เวลายานของหม่อมฉันหม่อมฉันให้เครื่องเลี้ยงชีพแก่เขาให้ยศแก่เขาแต่ถึงกระนั้นเขาจะได้แสดงความเคารพนบในหม่อมฉันเหมือนในพระผู้มีพระภาคก็หาไม่

“เรื่องเคยมีคราวเมื่อหม่อมฉันยกกองทัพออกไปคิดจะทดลองช่างไม้ชื่ออสิทันตะและช่างไม้ปุราณะนี้ดูจึงเข้าพักอยู่ในที่พักอาศัยอันคับแคบแห่งหนึ่งโอ้ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญคราวนั้นนายช่างเหล่านี้ใช้เวลากล่าวธรรมกันจนดึกได้ทราบว่ พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่ศิไลเขากัณนิสีระะไปทางทิศนั้นนอนเหยียดเท้ามาทางหม่อมฉัน

“หม่อมฉันมีความคิดว่า น้าอัสจรรยแท้ไม่เคยมีมาก่อนเลยนายช่างเหล่านี้กินอยู่ของเราถึงกระนั้นเขาจะได้มีความเคารพนบในเราเหมือนในพระผู้มีพระภาคก็หาไม่คนทั้งสองนี้คงจะรู้สิ่งที่เป็คุณความดีพิเศษยิ่งกว่า เดิมในศาสนาของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นเป็นแน่แม้ข้อนี้ก็เพื่อความเลื่อมใสในธรรมในพระผู้มีพระภาคของหม่อมฉัน”^{๑๓๓}

สรุปได้ว่า คุณสมบัติที่ควรสังเกตไว้ดังนี้ ๑. ทรงสอนสิ่งที่จริงและเป็นประโยชน์แก่ผู้ฟัง ๒. ทรงรู้เข้าใจสิ่งที่สอนอย่างถ่องแท้สมบูรณ์ ๓. ทรงสอนด้วยเมตตามุ่งประโยชน์แก่ผู้รับคำสอนเป็นที่ตั้งไม่หวังผลตอบแทน ๔. ทรงทำได้จริงอย่างที่สอนเป็นตัวอย่างที่ดี ๕. ทรงมีบุคลิกภาพโน้มน้าวจิตใจให้เข้าใจลัทธิศาสนิตนุสรมและพึงพอใจได้ความสุข ๖. ทรงมีหลักการสอนและวิธีสอนยอดเยี่ยมดังจะกล่าวต่อไปพระพุทธเจ้าตรัสว่า ”พระผู้มีพระภาคนั้น เป็นพุทธะ (คือตรัสรู้) เองแล้ว จึงทรงแสดงธรรมเพื่อความตรัสรู้, พระองค์เป็นผู้ฝึกเองแล้ว จึงทรงแสดงธรรมเพื่อความฝึก, พระองค์เป็นผู้สงบระงับแล้ว จึงทรงแสดงธรรมเพื่อความสงบ, พระองค์เป็นผู้ข้ามพ้นไปได้แล้ว จึงทรงแสดงธรรมเพื่อความข้ามพ้น, ทรงเป็นผู้ดับเย็นแล้ว จึงทรงแสดงธรรมเพื่อความดับเย็น” ความกรุณาที่แสดงออกอย่างได้ผลดีนั้น ต้องอาศัยมีอุเบกขา และสติสัมปชัญญะเข้าประกอบด้วย ในกรณีต่างๆ และในกรณีนั้นๆ จะต้องเข้าใจความหมายของอุเบกขาให้ถูกต้องด้วย

๒.๓.๖ หลักการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

หลักการสำหรับนักเผยแผ่ที่ควรทราบ ได้แก่ เนื้อหาสาระที่จะนำไปแสดงผู้รับสาร หรือบุคคลผู้ฟังธรรมและหลักการสำหรับตนเองมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๑) หลักการเกี่ยวกับเนื้อหาเรื่องที่เผยแผ่

สำหรับหลักปฏิบัติเกี่ยวกับเนื้อหาสาระที่นำไปเผยแผ่นั้นควรพิจารณาอยู่ ๗ ประการดังต่อไปนี้

๑. สอนจากรูปธรรมไปหานามธรรมสอนจากสิ่งที่รู้เห็นได้ง่ายเข้าใจกันอยู่แล้วไปยังสิ่งที่รู้เห็นได้ยาก หรือยังไม่เข้าใจ เช่น สอนหลักอริยสัจ ๔ ทรงนำเอาทุกข์อันเป็นตัวปัญหาขึ้นแสดงก่อน

^{๑๓๓}ม.ม. ๑๓/๕๖๕, ๕๖๘.

เพราะเห็นได้ง่ายเข้าใจง่าย (ตัวอย่าง เช่น เกิดเป็นทุกข์แก่เป็นทุกข์ เป็นต้น) จากนั้นก็สืบสาวไปหาเหตุของทุกข์แล้วโยงให้เข้าใจถึงการดับทุกข์พร้อมบอกหนทางว่า จะดับทุกข์ที่เกิดขึ้นนั้นได้อย่างไร^{๑๑๔}

๒. สอนลุ่มลึกลงตามลำดับการสอนเรื่องจริงที่เคยรู้ไปสู่เรื่องจริงที่ผู้ฟังไม่เคยรู้มาก่อน ได้แก่ สอนแบบอนุพุทฺธิกาไตรสิกขา ๓ เป็นต้น โดยท่านเปรียบเทียบเหมือนการเดินทางสู่ทะเล^{๑๑๕}

๓. สอนด้วยอุปกรณ์เสริมยกเรื่องที่มาแสดงให้ดูให้ผู้ฟังเห็นด้วยตาฟังด้วยหูเลยที่เดียว เช่น สอนพระนันทะโดยการทรงนาไปชมนางฟ้าอัปสรที่สวยงามเนื่องจากท่านเป็นคนรักสวยรักงาม เป็นต้น

๔. สอนตรงจุดตรงประเด็นไม่วอกไปวนมา หรือสอนนอกนอกเรื่อง

๕. สอนมีเหตุผลผู้ฟังตรองเห็นจริงตามได้

๖. สอนแต่พอดีเท่าที่จำเป็นสิ่งที่เขาอยากรู้ไม่ได้สอนทุกเรื่อง เช่น สอนใบไม้กำมือเดียว

๗. สอนสิ่งที่มีความหมายเป็นประโยชน์สาระแก่ผู้ฟัง^{๑๑๖}

๒) เกี่ยวกับตัวผู้ฟังเทศนา (หรือผู้เรียน)

เมื่อจะแสดงธรรมแก่บุคคลนั้นนักเผยแผ่พึงคำนึงถึงตัวผู้ฟังเป็นหลักโดยพิจารณาจากเกณฑ์ดังต่อไปนี้

๑. ความแตกต่างระหว่าง บุคคลโดยจริตนิสัยบุคคลย่อมมีพฤติกรรมที่แตกต่างกัน เนื่องจากสาเหตุภายในคือจริตนิสัยมี ๖ ได้แก่ บางคนชอบสวยงาม (ราคะจริต) บางคนก็ชอบใช้อารมณ์ หุนหันพลันแล่นมักโกรธ (โทสะจริต) บางคนก็มีปกติลุ่มหลงเร็ว (โมหะจริต) บางคนก็มีความเชื่อศรัทธา โดยขาดปัญญา (ศรัทธาจริต) บางคนก็มีปกติใช้วิจารณ์ญาณก่อนรับฟัง (พหุธิจริต) บางคนก็จัดอยู่พวกคิดมากกังวลมากหาข้อยุติในจิตใจได้ยาก^{๑๑๗}

อย่างไรก็ตามเหตุผลที่ผู้แสดงธรรมจะต้องพิจารณาจริตนิสัยประกอบการสอนนั้น เนื่องจากว่า เวไนยสัตว์บางคนก็พอมีอุปนิสัยอยู่บ้างเมื่อได้เหตุปัจจัยแรงกระตุ้นที่ดีย่อมสามารถจะบรรลุธรรมได้เลยส่วนพวกที่สอนยากก็ต้องปล่อยไปตามกรรมเหมือนดอกบัวที่อยู่ใต้น้ำรอคอยแสงอาทิตย์ส่องไปถึงก็พร้อมจะบานในวันถัดไปได้เลย เช่น กัน^{๑๑๘}

๒. ความแตกต่างของบุคคล ๔ ประเภท หมายถึง บุคคลที่จะฟังธรรมและได้รับผลดีจากการฟังนั้นพระองค์ทรงยกเอาบัว ๔ ระดับขึ้นแสดงและนามาเปรียบกับบุคคล ๔ กลุ่ม ได้แก่

(๑) บุคคลผู้รู้เข้าใจได้รวดเร็วฉับพลันเมื่อยกหัวข้อขึ้นแสดงเหมือนบัวพื้หน้าแต่พอรับสัมผัสศรีศมีตะวันในวันพุ่มนี้ (อุมคติตัญญู)

(๒) บุคคลผู้สามารถเข้าใจเมื่อได้ฟังเหตุผลประกอบหัวข้อนั้นแล้ว (วิปจิตัญญู) เหมือนบัวปริ่มน้ำซึ่งจักบานในวันรุ่ง

^{๑๑๔} พุ.อ. (บาลี) ๗/๗.

^{๑๑๕} พระปลัดสมชาย กนตสีโล, “คู่มือฝึกเผยแผ่”, (ขอนแก่น : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยวิทยาเขตขอนแก่น, ๒๕๔๕), หน้า ๑๒๕.

^{๑๑๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๕- ๑๒๖.

^{๑๑๗} พุ.ม. (บาลี) ๒๙/๑๒๗/๔๓๕.

^{๑๑๘} วิ.ม. (ไทย) ๔/๙/๑๔- ๑๕.

(๓) บุคคลที่ต้องคอยให้ความช่วยเหลือทั้งการสอนและสาธิตให้ดูนาปฏิบัติด้วย (เนยยะ) เหมือนบัวใต้น้ำที่รอแสงตะวันและจะบานในวันต่อไป

(๔) บุคคลผู้แก้ปัญหา หรือมีปัญหาแต่ไม่ศรัทธาหลักพุทธธรรม (ปทปรมะ) เช่น พวกสัณยชัยเสฏฐบุตรเจ้าลัทธิสมัยพุทธกาลก็ถือว่า เป็นบุคคลประเภทนี้ด้วย หรือแม้กระทั่งพระเวทที่ตดักส์สอนไม่ได้ก็อยู่ในกลุ่มนี้ เช่น กันทานเปรียบเหมือนบัวใต้น้ำคอยเป็นรักษาเต่าปลา เป็นต้น ^{๑๑๙}

๒.๙.๓ คุณสมบัติภายนอก (ทางกายภาพ) ของผู้เผยแผ่

คุณสมบัติของผู้สอนเป็นสิ่งที่ทำให้ผู้ฟังเกิดศรัทธาและยอมปฏิบัติตามในศาสนอนอย่างน่าอัศจรรย์โดยผู้สอนพึงมีคุณสมบัติที่ปรากฏภายนอกและคุณสมบัติภายใน ได้แก่ ด้านบุคลิกภาพ หมายถึง รูปร่างหน้าตา เช่น มหาปุริสลักษณะ ๓๒ ประการของพระพุทธองค์ เช่น ในจังกีสสูตรได้แสดงไว้ถึงพระสรีระแห่งพระพุทธองค์ว่า “พระสมณโคตมมีพระรูปงามนำดูน่าเลื่อมใสมีพระฉวีวรรณผุดผ่องยิ่งนักวรรณะและพระสรีระดุจพรหมนำดูน่าชมหนักหนา”^{๑๒๐}

ส่วนในด้านเสียงที่ทรงเปล่งออกมาด้วยก็มีความสำคัญยิ่งต่อการแสดงธรรมดังคำที่พราหมณ์กล่าวสรรเสริญพระพุทธองค์ต่อไปอีกว่า เป็นผู้ที่มีพระวาจาไพเราะตรัสถ้อยคำได้งดงามโดยพระสุระเสียงที่เปล่งออกจากพระโอษฐ์นั้นมีลักษณะพิเศษถึง๘อย่างคือแจ่มแจ้งชัดเจนนุ่มนวลชวนฟังกลมกล่อมไม่พร่าซึ่งกังวาน^{๑๒๑}

แม้ในด้านอากัปกิริยาคือการแสดงออกทางการเคลื่อนไหวเป็นมารยาททั้งงดงามสงคมยอมรับมีความเป็นเสน่ห์ผู้กมัตใจคนผู้ได้ดูด้วยตามิที่ท่าสง่าผ่าเผยองอาจสงบเยือกเย็นจึงเป็นเหตุให้ผู้ฟังเกิดศรัทธายิ่งขึ้น (พวกที่ถือรูปเป็นประมาณ) ดังคำสรรเสริญของพราหมณ์ในพรหมายสูตรว่า “ชนทั้งหลายที่ท่านพระสมณโคตมทรงชี้แจงให้เห็นแจ้งสมาทานให้อาจหาญให้ร่าเริงด้วยธรรมิกถาแล้วเมื่อลุกไปจากที่นั่งแล้วยังเหลียวหลังกลับมาองด้วยไม่อยากจะละจากไป”^{๑๒๒}

๔) คุณสมบัติภายในของผู้เผยแผ่

คุณสมบัติภายในคุณธรรมที่ผู้เผยแผ่พึงปฏิบัติและเพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจในหลักพุทธธรรมเพื่อจะได้สอนให้ถูกประเด็นทั้งภาคทฤษฎี (พระปริยัติสัทธรรม) และภาคปฏิบัติ (ปฏิบัติสัทธรรม) โดยมีจุดมุ่งหมายคือปฏิเวธสัทธรรม ได้แก่ สุขความเจริญต่อผู้ฟังเป็นที่ตั้งและมีจิตประกอบด้วยเมตตาเป็นหลักด้วยคุณธรรมบุคคลผู้จะเผยแผ่ หรือประกาศหลักพุทธธรรมในพระพุทธศาสนาได้นั้นพึงตั้งอยู่ในคุณสมบัติที่เกื้อกูลต่อชาวโลกหลายประการตัวอย่าง เช่น พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ทรงเป็น “พระบรมครู” คือครูที่สอนให้คนอื่นเข้าใจและรับทราบข้อมูลได้เป็นอย่างดีเนื่องจากพระองค์ทรงเป็นยอดของครูจนได้ขนานพระนามอย่างนั้นและทรงคุณลักษณะ๘อย่าง หรือที่เราเรียกกันว่า “พระนพคุณ๙” คือเป็นผู้บริสุทธิ์เป็นผู้รู้แจ้งอริยสัจธรรมด้วยพระองค์เองเป็นผู้มีความรู้ดีและความประพฤติดีเป็นผู้เสด็จไปแล้วด้วยดีเพื่อประโยชน์เกื้อกูลต่อปวงประชามีความรู้แจ้ง

^{๑๑๙} ๐.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๑๓๓/๑๘๓.

^{๑๒๐} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๒๕/๕๓๓.

^{๑๒๑} เรื่องเดียวกัน, ข้อที่๔๒๕หน้า ๕๓๔.

^{๑๒๒} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๘๗/๔๗๘ – ๔๗๙.

โลกมนุษย์และเทวโลกเป็นครูฝึกฝนพัฒนาคณอย่างยอดเยี่ยมไม่มีใครยิ่งกว่า ทรงเป็นครูสอนของ เทวดาและมวลมนุษย์เป็นผู้รู้ผู้ตื่นผู้เบิกบานด้วยธรรมเป็นผู้มีความเข้าใจจักจำแนกแยกแยะสั่งสอน สรรพสัตว์ให้เหมาะสมตามภูมิขั้นสติปัญญาของเขาเหล่านั้นและเป็นผู้มีโชค^{๑๒๓}นอกจากนั้นแล้วพระ พุทธองค์ก็ยังทรงแตกฉานในทศพลญาณ๑๐ประการ ได้แก่^{๑๒๔}

(๑) ฐานาฐานญาณคือญาณที่หยั่งรู้ฐานะฐานะรู้กฎธรรมชาติเกี่ยวกับขอบเขตและ วิสัยทัศน์ของบุคคลที่แตกต่างกัน

(๒) กัมมวิปากญาณคือญาณที่หยั่งรู้ผลของกรรมดีผลกรรมชั่ว

(๓) สัพพัตถคามินีปฏิบัติญาณคือญาณที่หยั่งรู้ข้อปฏิบัติที่จะนำไปสู่สุดติ

(๔) นานาธาตุญาณคือญาณที่หยั่งรู้ภาวะของโลกตามธรรมดาที่ประกอบด้วยธาตุ เช่น
ขั้น๕อายุตนะ๑๒ เป็นต้น

(๕) นานาฉิมุตติกญาณคือญาณที่หยั่งรู้ หรือความสนใจของสัตว์นั้น

(๖) อินทริยปโรปริยัตติญาณคือญาณที่หยั่งรู้ความยิ่งและหย่อนแห่งอินทริย์ของสัตว์
ทั้งหลายในการตรัสรู้ธรรม๗

(๗) ฌานที่สังกิเลสาทิญาณคือญาณที่หยั่งรู้เหตุที่จะทำให้ญาณวิโมกข์สมบัติเสื่อม หรือ
เจริญคล่องแล้วชัดเจน หรือก้าวหน้าขึ้น

(๘) ปุพเพนิวาสานุสติญาณคือญาณที่หยั่งรู้ชาติภาพแต่หนหลังได้

(๙) จุตูปปาตญาณคือญาณที่หยั่งรู้จุดและอุบัติของสรรพสัตว์อันเป็นไปตามกรรม

(๑๐) อาสวักขยญาณคือญาณที่หยั่งรู้ความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย

ดังนั้นผู้จะเผยแผ่พุทธธรรมพึงดำรงตนอยู่ในองค์คุณของนักเผยแผ่ที่ดีด้วย เช่น กันเพื่อ
ยังศรัทธาความเลื่อมใสและให้การเผยแผ่มีประสิทธิภาพสูงสุดดังต่อไปนี้

๑. ปรณิธานในการแสดงธรรมต่อผู้ฟังนักเผยแผ่พึงตั้งใจไว้ในใจของตนก่อนแสดงว่า จัก
กล่าวชี้แจงไปตามลำดับเหตุการณ์พร้อมยกเหตุผลให้สมจริงมาประกอบแสดงด้วยเมตตาจิตหวัง
อนุเคราะห์มิใช่เพื่อหวังลาภสักการะและไม่แสดงธรรมไปกระทบต่อใครให้เสียหาย หรือตาดำตรงๆ
ทำให้ผู้ฟังคนนั้นเกิดความไม่พอใจ^{๑๒๕}

๒. ปฏิสัมภิทาความเข้าใจปัญหาที่แตกฉานในอรรถ (เนื้อหาสาระ) เข้าใจในธรรม
(อธิบายย่อ หรือพิสดารได้) เข้าใจในหลักนิรุกติ (การซ้ำของในภาษา) และเข้าใจในหลักปฏิภาณคือ
ไหวพริบในการแก้ปัญหาเฉพาะหน้า^{๑๒๖}

๓. พหูสูตรการคงแก่เรียนการได้ฟังมากจำได้คล่องปากเพ่งพินิจให้ขึ้นในใจของตนและ
สามารถขบคิดได้ด้วยทฤษฎีคือเห็นตามได้ด้วยเหตุผลที่เป็นจริง^{๑๒๗}

๔. การรู้จักแสดงธรรมไปตามขั้นตอนการแสดงธรรมไปโดยคำนึงถึงภาวะของผู้ฟังเป็น
หลักโดยเริ่มจากสิ่งที่มองเห็นด้วยตาไปจนถึงพิจารณาเห็นด้วยปัญญาภายในของตน ได้แก่ เล่าเรื่อง

^{๑๒๓}ม.ม. (บาลี) ๑๒/๙๕/๖๗.

^{๑๒๔}ม.ม. (บาลี) ๑๒/๑๖๖/๑๔๐.

^{๑๒๕}อง.ปญจก. (บาลี) ๒๒/๑๕๙/๒๐๕.

^{๑๒๖}อง.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๑๗๒/๒๑๖.

^{๑๒๗}อง.ปญจก. (บาลี) ๒๒/๘๗/๑๒๙.

ทานกถาให้ฟังก่อน (การให้ทาน) ชี้แจงผลดีของการเป็นคนมีศีลมีความประพฤติที่เรียบร้อยดีงาม จากนั้นก็เล่าเรื่องสวรรค์คือความสุขใจให้ฟังถัดมาและโยงไปเรื่องโทษของกามที่ทำให้มนุษย์ต้องทุกข์กายทุกข์ใจอยู่นี้ข้อสุดท้ายก็ชี้แจงทางออกจากกาม หรือทางออกจากทุกข์นั้นโดยวิธีการสลัดทิ้งกาม^{๑๒๘}

๒.๓.๗ ลีลาการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

ลีลาการเผยแผ่ลีลาการเผยแผ่ หรือพุทธลีลานั้นเพื่อช่วยให้ผู้ฟังธรรมเทศนาของพระพุทธองค์เกิดความเลื่อมใสและเข้าใจต่ออรรถและธรรมที่ประกาศไปแล้วนั้นโดยมีหลัก ๔ อย่างดังนี้

๑. การชี้แจงให้เห็นชัด (สันทสนา) คือจะสอนอะไรก็ชี้แจงจำแนกแยกแยะอธิบายและแสดงเหตุผลให้ชัดเจนจนผู้ฟังเข้าใจและแจ่มแจ้งเห็นจริงเห็นแจ้งเหมือนกับว่า จูงมือไปดูเห็นกับตา

๒. พุดชักชวนให้อยากจะนำไปปฏิบัติตาม (สมาทปนา) คือสิ่งใดควรปฏิบัติ หรือหัดทำก็แนะนำ หรือบรรยายให้ซาบซึ้งในคุณค่ามองเห็นความสำคัญที่จะต้องฝึกฝนบำเพ็ญจนใจยอมรับนับถืออยากลงมือทำ หรืออยากนำไปปฏิบัติ

๓. พุดให้เกิดความเข้าใจจากหาญแกลั้วกล้า (สมุตเตชนา) คือปลุกเร้าให้เกิดขวัญและกำลังใจเพื่อต่อสู้ทำความพากเพียรไม่ย่อถ้อ หรืออ่อนแอเพราะสาเหตุใดก็ตามจิตใจเข้มแข็งไม่กลัวเหนียวไม่กลัวความทุกข์ความลำบาก

๔. พุดปลอบชโลมใจให้สดชื่นร่าเริง (สัมปทังสนา) คือบำรุงจิตใจให้ชุ่มชื่นเบิกบานโดยชี้ให้เห็นผลดี หรือคุณประโยชน์ที่เขาจะได้รับและทางที่จะก้าวหน้าบรรลุผลสำเร็จยิ่งขึ้นไปทำให้ผู้ฟังมีความหวังและร่าเริงเบิกบานอยู่เสมอ^{๑๒๙}

๑) พุทธวิธีของพระพุทธองค์

พุทธวิธีในการสอนซึ่งใช้รูปแบบที่ต่างกันเพื่อความสะดวกต่อการทำความเข้าใจเกี่ยวกับหลักการสอนพุทธธรรมของพระพุทธองค์เบื้องต้นได้ทรงกำหนดรู้จากตัวของบุคคลที่กำลังรับฟังการสนทนาหากว่า บุคคลมีระดับสติปัญญาน้อยพระองค์ก็จะใช้วิธีสอนธรรมอีกรูปแบบหนึ่งถ้าผู้มีสติปัญญาแก่กล้าแล้วก็จะปรับใช้อีกวิธีและสรุปวิธีการสอนของพระพุทธองค์โดยแบ่งออกเป็น ๔ วิธีดังรายละเอียดต่อไปนี้

๑) แบบสากัจฉาการสอนโดยใช้วิธีการถามคู่สนทนาเพื่อนำให้เกิดความเข้าใจหลักธรรมอันจะนำให้เกิดความเลื่อมใสศรัทธาวิธีการสอนแบบนี้จะเห็นได้จากที่พระองค์ใช้โปรดบุคคลในกลุ่มที่มีจำนวนจำกัดที่สามารถพูดตอบโต้กันได้การสอนแบบนี้มีปรากฏในหนังสือพระไตรปิฎกหลายแห่งด้วยกันตัวอย่าง เช่น กรณีของปริพาชก ชื่อว่า วัจฉโคตรที่เข้าไปทูลถามเรื่องความเห็นสุดโต่ง ๑๐ อย่างต่อพระองค์และก็ได้มีการสนทนาแบบถาม-ตอบในเรื่องดังกล่าวระหว่า งปริพาชกกับพระพุทธองค์ เป็นต้น ในการสอนแบบสากัจฉามีการถามในรายละเอียดได้มากกว่า การสอนแบบทั่วไปและเป็น การให้ข้อมูลต่อกลุ่มชนที่มีจำนวนจำกัดโดยพระพุทธองค์แสดงธรรมจบผู้ฟังจะได้รับคุณพิเศษจากการฟังด้วยวิธีนี้อยู่เสมอ^{๑๓๐}

^{๑๒๘}ที่.สี. (บาลี) ๙/๒๓๗/๑๘๙.

^{๑๒๙}ที่.สี. (บาลี) ๙/๑๙๘/๑๖๑.

^{๑๓๐}ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๘๗-๑๘๙/๒๑๙-๒๒๓.

๒) แบบบรรยายการสอนที่พระพุทธเจ้าจะทรงใช้ในที่ประชุมใหญ่ในการแสดงธรรมประจำวันซึ่งมีประชาชนและพระสาวกเป็นจำนวนมากคอยรับฟังจัดเป็นวิธีสอนที่พระพุทธเจ้าใช้มากที่สุดในการแสดงธรรมเพราะมีทั้งการแสดงธรรมซึ่งมีใจความยาวและมีใจความแบบสั้นๆ ทั้งนี้แล้วแต่สถานการณ์ที่เห็นว่า เหมาะสม เช่น ในพรหมชาลสูตรพระองค์ทรงได้บรรยายเกี่ยวกับเนื้อหาของศีลซึ่งสามารถแบ่งออกเป็น๓ระดับคือศีลระดับต้นที่เรียกว่า จุลศีลศีลระดับกลางที่เรียกว่า มัชฌิมศีลศีลระดับสูงที่เรียกว่า มหาศีลและในตอนท้ายก็ทรงแสดงเรื่องทิวาฬุทฤษฎี หรือปรัชญาของลัทธิต่างๆ ที่ร่วมสมัยพุทธกาลมีทั้งหมด๒๒ทฤษฎีโดยพระพุทธเจ้าทรงนำมาแสดงด้วยวิธีการบรรยายและชี้ให้เห็นว่า พระพุทธศาสนามีความเห็น หรือมีหลักคำสอนที่ต่างจากทฤษฎีทั้ง๒๒นี้อย่างไร เป็นต้น ^{๑๓๑}

๓) แบบตอบปัญหาจะทรงสอนให้พิจารณาคุณลักษณะของปัญหาและใช้วิธีตอบให้เหมาะสมสำหรับในการตอบปัญหาของพระองค์นั้นจะทรงพิจารณาจากความเหมาะสมตามลำดับแห่งภูมิความรู้ของผู้ถามเป็นสำคัญ เช่น ในเวทตาสังยุตมีเวทตาไปกราบทูลถามพระพุทธองค์ว่า “บุคคลให้อะไรชื่อว่า ให้กำลังชื่อว่า ให้วรรณะชื่อว่า ให้ความสุขชื่อว่า ให้จักขุชื่อว่า ให้ทุกสิ่งทุกอย่าง” พระพุทธเจ้าก็ตรัสตอบว่า “บุคคลที่ให้ข้าวชื่อว่า ให้กำลังให้ผ้าชื่อว่า ให้วรรณะให้ยานพาหนะชื่อว่า ให้ความสุขให้ประทับชื่อว่า ให้จักขุและผู้ให้ที่พักชื่อว่า ให้ทุกสิ่งทุกอย่างส่วนผู้ปราสอนธรรมชื่อว่า ให้อมตะ” ^{๑๓๒}

๔) แบบวางกฎข้อบังคับเป็นการกำหนดหลักเกณฑ์ข้อบังคับให้พระสาวก หรือสงฆ์ปฏิบัติด้วยความเห็นชอบพร้อมกันวิธีการนี้เป็นลักษณะของการออกคำสั่งให้ผู้ศึกษาปฏิบัติตามเป็นการสอนโดยการวางกฎระเบียบข้อบังคับให้ปฏิบัติร่วมกันเพื่อนำมาซึ่งความสงบสุขแก่หมู่คณะดังจะเห็นได้จากพระองค์ทรงบัญญัติพระวินัยโดยเป็นข้อบังคับให้พระสงฆ์ได้ปฏิบัติตามและที่สำคัญกฎข้อบังคับที่พระองค์ทรงบัญญัติขึ้นเป็นตัวแทนของพระองค์ได้ด้วยและมีความเสมอภาคกันทั้งหมดไม่มีข้อยกเว้นให้แก่บุคคลใดเป็นกรณีพิเศษพระองค์ทรงตรัสก่อนที่จะปรินิพพานว่า “ธรรมและวินัยที่เราแสดงแล้วบัญญัติแล้วแก่เธอทั้งหลายหลังจากเราปรินิพพานไปแล้วก็จะเป็นศาสดาของเธอทั้งหลาย” ^{๑๓๓}

๒) เทคนิควิธีในการถ่ายทอดความรู้

การสอน หรือการถ่ายทอดความรู้ทุกเรื่องถึงแม้ผู้ถ่ายทอดจะมีความรู้ดีสักเพียงใดก็ตามหากขาดอูบายการสอนที่ดีก็ทำให้ผู้เรียนมีความสนใจได้การสอนนั้นก็จะไม่ประสบความสำเร็จ หรือภาษาปัจจุบันเรียกว่า ขาดเทคนิคในการสอนพระพุทธเจ้าทรงแสดงให้เห็นถึงความเป็นเลิศในการใช้กลวิธี หรือเทคนิคการสอนเป็นอย่างยิ่งมี ๑๐ วิธีดังนี้

๑) การยกเรื่องชาดกและนิทานการยกเรื่องมาเป็นตัวอย่างนั้นช่วยให้เข้าใจเนื้อความได้ง่ายและชัดเจนซึ่งการสอนแบบนี้จะเห็นได้ชัดเจนจากนิทานที่ปรากฏอยู่ทั่วไปเฉพาะนิทานชาดกอย่างเดียวที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาก็มีมากถึง ๕๔๗ เรื่อง เช่น สอนเรื่องความเสียหายอันเกิดจาก

^{๑๓๑}พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), *พุทธวิธีในการสอน*, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร : สหธรรมมิก, ๒๕๔๔), หน้า ๑ - ๑๐.

^{๑๓๒}ที.สี. (ไทย) ๙/๒๘/๑๑.

^{๑๓๓}ส.ส. (ไทย) ๑๕/๔๒/๕๘.

ความไม่สามัคคีโดยยกตัวอย่างเรื่องภิกษุชาวเมืองโกสัมพี^{๑๓๔} หรือสอนเรื่องการอยู่อย่างสงบต้องอาศัยการประกอบความเพียรอยู่เสมอโดยการยกเอาพระมหากัสสปะเป็นตัวอย่างโดยตรัสยกย่องว่า “เป็นผู้มีสติหมั่นประกอบความเพียรไม่ติดในที่อยู่ละความห่วงอาลัยไปเหมือนหงส์ละเปือกตมไปฉะนั้น”^{๑๓๕} ฉะนั้นการสอนแบบนี้จึงถือว่า เป็นเรื่องที่ทำให้มองเห็นภาพคำสอนให้เป็นรูปธรรมมากยิ่งขึ้นโดยตัวละครอื่นๆ จะมีบทบาทเข้ามาเกี่ยวข้องเป็นจำนวนมากและการสอนแบบนี้เป็นการนำตัวละครมาให้ตีความธรรมะให้มีความหลากหลายและเข้าใจง่ายมากยิ่งขึ้น

๒) การเปรียบเทียบกับข้ออุปมาการยกอุปมาให้เห็นคือการอธิบายเพื่อให้เรื่องเข้าใจง่ายให้เข้าใจง่ายขึ้นโดยเฉพาะในเรื่องที่เป็นนามธรรมพระพุทธเจ้าก็ทรงเปรียบเทียบให้เห็นเป็นรูปธรรมโดยชัดเจนตัวอย่าง เช่น มีอยู่ครั้งหนึ่งที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนแก่เมณฑกเศรษฐีว่า “โทษของคนอื่นเห็นได้ง่ายส่วนโทษของตนเห็นได้ยากเพราะคนนั้นชอบโปรยโทษของผู้อื่นเหมือนคนโปรยเมล็ดแต่กลับปกปิดโทษของตนไว้เหมือนพรวนปกปิดร่างพรางกายตนไว้”^{๑๓๖} ตัวอย่างที่ ๒ เช่น พระพุทธองค์เมื่อทรงประทับอยู่ในอารามของอนาถปิณฑิกเศรษฐีเขตกรุงสาวัตถีได้ตรัสว่า “สมณพราหมณ์พวกหนึ่งแล่นเลยไปไม่บรรลุลหุรรณะที่เป็นสาระชื่อว่า พอกพูนเครื่องพินณาการใหม่ๆ ยิ่งขึ้นยึดมั่นในสิ่งที่ตนได้เห็นแล้วและฟังอย่างนี้จึงตกสู่หลุมถ่างเพลิงตลอดไปเหมือนแมลงตกสู่ประทีปน้ำมันฉะนั้น”^{๑๓๗} คำอุปมาช่วยให้เรื่องที่ลึกซึ้งเข้าใจยากปรากฏความเด่นชัดออกมาและเข้าใจง่ายขึ้น โดยเฉพาะมักใช้ในการอธิบายสิ่งที่เป็นามธรรมเปรียบเทียบให้เห็นชัดด้วยสิ่งที่เป็รูปธรรม หรือเปรียบเรื่องที่เป็นรูปธรรมด้วยข้ออุปมาแบบนามธรรมก็ช่วยให้ความหมายมีความหนักแน่นขึ้นการใช้อุปมานี้เป็วิธีประกอบการสอนที่พระองค์ทรงใช้เป็นนิตยในการแสดงธรรมแต่ละครั้ง

๓) การใช้อุปกรณเสริมในการสอนการใช้อุปกรณในการสอนนั้นเป็การใช้สิ่งต่างๆ ที่มีอยู่แวดล้อมตัวเราเพื่อเป็สื่อในการสอนซึ่งก็จัดอยู่ในลักษณะที่คล้ายการใช้วิธีการอุปมาวิธีการสอนแบบนี้ พระพุทธองค์จะทรงใช้อุปกรณรอบตัวเป็สื่อในการแสดงธรรมตัวอย่าง เช่น ในครั้งที่ประทับอยู่ที่สัปปาวันใกล้เมืองโกสัมพีก็ได้สอนภิกษุทั้งหลาย โดยใช้ใบประตูเป็อุปกรณโดยพระองค์ได้ทรงหยิบใบประตูลายมาเล็กน้อยแล้วตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ใบไม้ในป่ากับในพระหัตถ์ของพระองค์ที่เ็นมากกว่า กันภิกษุทั้งหลายทูลว่า ในป่ามากกว่า ยิ่งนักแล้วพระองค์ก็ตรัสแสดงการที่พระองค์ไม่ทรงสอนทั้งหมดเพราะคำสอนของพระองค์นั้นมีมากมายเหมือนไม้ประตูลายในป่าแต่ที่ตรัสเปรียบคำสอนที่จำเป็นว่า เหมือนใบไม้ในกำมือเพราะมีความจำเป็นต่อการทำที่สุดแห่งทุกข์ให้สิ้นไป^{๑๓๘}

๔) การทำตัวเป็ตัวอย่าง (สาธิตให้ดู) การสอนวิธีนี้เป็วิธีการสอนที่ดีที่สุดอย่างหนึ่ง โดยเฉพาะในทางจริยธรรมคือการทำเป็ตัวอย่างซึ่งเป็การสอนแบบไม่ต้องกล่าวสอนเป็ทำนองการสาธิตให้ดูในวิธีการสอนนี้เป็ลักษณะของความเป็นผู้นำที่แท้จริงเพื่อให้ผู้ปฏิบัติตามเกิดความมั่นใจในผู้สอนวิธีการที่ดีที่สุดคือการทำให้ดูพระพุทธเจ้าถือว่า เป็แบบอย่างในเรื่องนี้ตัวอย่าง

^{๑๓๔} ธี.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๖/๑๖๔.

^{๑๓๕} ขุ. (ไทย) ๒๕/๖/๒๕.

^{๑๓๖} เรื่องเดียวกัน, ข้อที่ ๙๑ หน้า ๕๗.

^{๑๓๗} อ่างแล้ว, ข้อที่ ๒๕๒ หน้า ๑๑๐.

^{๑๓๘} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๑๐๑/๖๑๓.

เช่น กรณีของภิกษุที่ป่วยจนต้องนอนจมกองมูลและคุงของตนเองไม่มีภิกษุรูปใดปรารภนาที่จะเข้าไปดูแลพยาบาลพระพุทธรเจ้าจึงสอนภิกษุทั้งหลายที่อยู่ในอาวาสนั้นด้วยการลงมือปฏิบัติดูแลพยาบาลภิกษุรูปนั้นด้วยพระองค์เองหลังจากที่ทรงดูแลภิกษุรูปที่อาพาธให้มีอาการดีขึ้นแล้วในตอนประชุมได้ตรัสไว้เพื่อเป็นข้อคิดแก่ภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลายพวกเธอไม่มีมารดาไม่มีบิดาผู้ใดเล่าจะพยาบาลพวกเธอถ้าพวกเธอไม่พยาบาลกันเองใครเล่าจักพยาบาลผู้ใดจะพึงอุปัฏฐากเราขอให้ผู้นั้นพยาบาลภิกษุอาพาธเถิด”^{๑๓๙}

๕) การเล่นเกม (เล่นคำศัพท์) การเล่นเกม หรือการเล่นคำศัพท์โดยการให้นิยามคำศัพท์ในความหมายใหม่ หมายถึง เป็นเรื่องของการใช้ความสามารถในการใช้ภาษาผสมปฏิภาณการสอนแบบนี้แสดงให้เห็นถึงพระปรีชาสามารถของพระพุทธรเจ้าที่ทรงรอบรู้ทุกด้านในการที่พระองค์ทรงใช้วิธีการสอนแบบเล่นเกมเล่นคำและใช้คำในความหมายใหม่นี้ตัวอย่าง เช่น กรณีของเวรัญชพรหมณ์ที่มากล่าวต่อว่า พระองค์ต่างๆ นานาแทนที่พระองค์จะปฏิเสธคากล่าวหานั้นกลับนาคำกล่าวหาอธิบายด้วยการใช้ภาษาการเล่นคำโดยการนำเข้าสู่หลักการที่ต้องของพระองค์ เช่น ในข้อกล่าวหาที่พรหมณ์ต่อว่า พระพุทธรองค์ว่า “ท่านพระโคตมเป็นคนไม่มีสมบัติ” และสมบัติในความหมายของพรหมณ์เป็นการกล่าวถึงสมบัติภายนอกอันเป็นเครื่องตอบสนองความต้องการขั้นพื้นฐานแต่พระพุทธรเจ้าได้ให้ความหมายใหม่ว่า การไม่มีสมบัติ ได้แก่ ก็การละสิ่งที่ทำให้ชีวิตติดอยู่กับวัตถุนั้นๆ เพราะการตัดรากเหง้าแห่งอกุศลทั้งหลายได้จึงชื่อว่า เป็นคนไร้สมบัติเพราะการละอกุศลทั้งหลายได้อย่างสิ้นเชิง^{๑๔๐}

๖) การใช้อุบายเลือกคนให้เหมาะสมการเลือกคนเป็นอุบายสำคัญในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่จะทำให้พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองได้เร็วซึ่งวิธีนี้จะเห็นได้จากหลังการตรัสรู้ใหม่ๆ ของพระพุทธรองค์การสอนแต่ละครั้งในช่วงนั้นจะเน้นหนักไปในด้านผู้นำในชุมชนตัวอย่างที่ เช่น ภายหลังเมื่อครั้งตรัสรู้พระองค์ทรงเลือกไปโปรดปัญจวัคคีย์ก่อนเพราะทรงเห็นว่า พวกเขามีพื้นฐานความศรัทธาเป็นทุนเดิมอยู่แล้วง่ายต่อการทำความเข้าใจการสอนของพระองค์ข้อนี้พิจารณาได้ทั้งในแง่ซึ่งปัญจวัคคีย์เป็นผู้ไฝ่ธรรมมีอุปนิสัยก่อนแล้วทั้งในแง่ที่เป็นผู้เคยอุปการะกันมา หรือในแง่ที่เป็นการสร้างความมั่นใจทำให้ผู้เคยเกี่ยวข้องหมดความเคลือบแคลงใจตัดปัญหาในการที่ท่านเหล่านั้นอาจไปสร้างความเคลือบแคลงใจแก่ผู้อื่นต่อไปอีกด้วยครั้นเสร็จจากการสั่งสอนปัญจวัคคีย์แล้วก็ได้โปรดยสกุลบุตรพร้อมทั้งเศรษฐีผู้เป็นบิดาและญาติมิตรและต่อมาก็ทรงสอนชายหนุ่มที่มีชื่อว่า ยสกุลบุตรซึ่งเป็นบุตรของเศรษฐีและผู้นำของชายหนุ่มในชุมชนนั้นเพราะพระองค์ทรงเล็งเห็นว่า ปัญจวัคคีย์และยสกุลบุตรนี้จะป็นสาวกที่จะช่วยในการเผยแผ่คำสอนได้มาก^{๑๔๑} แม้แต่ในการสอนผู้ปกครองแผ่นดินของพระพุทธรองค์ก็ทรงใช้วิธีการนี้ เช่น เดียวกันเพราะเมื่อทำให้ผู้นำมีความเข้าใจและศรัทธาได้ถูกต้องแล้วบุคคลผู้ที่อยู่ใต้บังคับบัญชาย่อมปฏิบัติตามผู้นำไปโดยปริยายคือไม่ได้บังคับขึ้นใจให้ทำทั้งนี้จึงเป็นการแสดงให้เห็นถึงหลักการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระองค์ด้วยพระปรีชาญาณอย่างแท้จริงเพราะพระองค์ทรงรู้จักเลือกที่จะหาแกนนำคนสำคัญสำหรับเป็นนักเผยแผ่จากบุคคลระดับผู้นำประเทศก่อน

^{๑๓๙}วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๖๕/๒๓๙.

^{๑๔๐}วิ.ม.หา. (ไทย) ๑/๒-๑๐/๒-๔.

^{๑๔๑}วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๒ - ๓๑/๑๘-๔๐.

๗) การรู้จักจังหวะและโอกาสการสอนแบบนี้พระองค์จะทรงดำริถึงความเหมาะสม ความพร้อมของผู้ที่จะรับฟังตลอดจนถึงเหตุการณ์ที่เห็นว่า เหมาะสมในการที่จะแสดงธรรม หรือบุญ ยุติข้อปฏิบัติต่างๆ ดังจะเห็นได้จากการบัญญัติพระวินัยในแต่ละสิกขาบทพระองค์ทรงปรารภถึง มูลเหตุของความผิดที่เกิดขึ้นก่อนแล้วจึงตรัสสอนโทษที่เกิดจากการล่วงละเมิดนั้นในภายหลัง ต่อจากนั้นก็ทรงบัญญัติสิ่งที่ไม่ควรปฏิบัติ หรือที่ควรปฏิบัติซึ่งต่อมาเรียกว่า พระวินัยตัวอย่าง เช่น กรณีเรื่องของการสังคายนาเมื่อครั้งยังพระชนม์ยังมีภิกษุหลายรูปเข้าไปทูลแสดงความประสงค์ ให้พระองค์ทำสังคายนาแต่การเวลายังไม่สมควรจึงตรัสห้ามเสียแต่เมื่อมีเหตุการณ์เกิดขึ้นต่อลัทธิอื่นๆ ที่มีการแตกแยกเพราะครูอาจารย์สิ้นไปและทรงเห็นว่า ถึงเวลาแล้วโดยการอ้างตัวอย่างจากลัทธิต่างๆ และเหตุปัจจัยที่เหมาะสมจึงทรงมีมติให้พระภิกษุได้ทำสังคายนาโดยทรงชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของ พระธรรมวินัยและได้ทรงมอบหมายให้ภิกษุมิพระสารีบุตร เป็นต้น ได้ทำการสังคายนาในโอกาสที่ เหมาะสม^{๑๔๒}

๘) ความยืดหยุ่นในการใช้วิชาการการแสดงถึงการรู้จักผ่อนหนักผ่อนเบาของพระพุทธ องค์ที่ใช้สอนบุคคลระดับต่างๆ ถ้าผู้สอนสอนอย่างไม่มีอัตราลดละตั้นหามาจะทักท้วงเสียให้น้อยที่สุดก็ จะทรงมุ่งไปยังผลสำเร็จในการเรียนรู้เป็นสำคัญตัวอย่าง เช่น กรณีที่พระพุทธเจ้าตรัสกับคนฝึกม้าที่มี วิธีการฝึกด้วยแบบวิธีสุภาพวิธีแบบรุนแรงทั้งวิธีแบบสุภาพและรุนแรงจนกระทั่งสุดท้ายเมื่อฝึกไม่ได้ก็ ฆ่าทิ้งเสียซึ่งพระองค์ก็ใช้วิธีการคนฝึกม้ากล่าวไว้ว่านั้นมาเป็นอุปกรณ์การสอนของพระองค์ด้วย พระดำรัสว่า “เรายอมฝึกคนด้วยวิธีละมุนละไมบ้างด้วยวิธีรุนแรงบ้างด้วยวิธีที่ทั้งละมุนละไมและทั้ง รุนแรงปนกันไปบ้างและถ้าฝึกไม่ได้ก็ฆ่าเสีย”^{๑๔๓} แต่ในกรณีในการฆ่าของพระองค์นั้น หมายถึง การไม่ เอาใจใส่ต่อบุคคลที่ไม่มีความสนใจในธรรมจึงฆ่าเสียคือปล่อยให้หล่นไปสู่หนทางที่ไม่ดีเพราะสาเหตุ จากการไม่สนใจของบุคคลนั้นการทำในลักษณะดังกล่าวถือว่า เป็นการฆ่าในอริยวินัย

๙) การตักเตือนลงโทษและชมเชยการลงโทษในที่นี้ ได้แก่ การลงโทษซึ่งมีทั้งในทาง ธรรมและวินัยมีบทบัญญัติความประพฤติอยู่แล้วการให้รางวัลคือการแสดงธรรมไม่กระทบกระทั่งไม่ รุกรานใครแต่เป็นการกล่าวสรรเสริญในการกระทำที่ถูกต้องและถือว่าเป็นตัวอย่างแก่ผู้อื่นด้วย ตัวอย่าง เช่น กรณีการลงพรหมทัณฑ์ต่อพระฉันทะซึ่งมีความเย่อหยิ่งว่า ตนเองเป็นผู้อุปฐาก พระพุทธเจ้าในสมัยที่ยังทรงพระเยาว์จนกระทั่งออกผนวชจึงเป็นเหตุให้พระฉันทะไม่ยอมปฏิบัติตาม คำสั่งสอนของครูอาจารย์ด้วยเหตุนี้เพื่อให้ท่านได้สำนึกในการกระทำของตนพระพุทธเจ้าจึงตรัส ให้งดพรหมทัณฑ์ด้วยการไม่ให้ผู้ใดพูดคุย หรือกล่าวตักเตือนอะไรเลยแก่ท่านและได้ตรัสแก่พระ อานนทีก่อนที่จะเสด็จดับขันธปรินิพพานว่า “อานนทเมื่อเราล่วงไปสงฆ์พึงลงพรหมทัณฑ์แก่ภิกษุฉันทะ ด้วยการที่ว่า แม้ภิกษุฉันทะจะพึงพูดได้ตามต้องการแต่ภิกษุไม่พึงว่า กล่าวตักเตือนปราศสอนเธอ” ส่วนตัวอย่างการให้รางวัล เช่น การให้รางวัลของพระพุทธองค์นั้นที่ปรากฏเด่นชัดนั้นก็คือการตรัสยก ย่องในความเป็นเลิศในด้านต่างๆ ที่เรียกว่า ”เอตทัคคะ” เฉพาะทาง (คือเป็นผู้เลิศเฉพาะทาง) เช่น การยกย่องพระสารีบุตรว่า มีความเป็นเลิศในด้านผู้มีปัญญามากมีความเข้าใจรรถแห่งธรรมที่ระ เอยียดลึกซึ้งสุขุมได้ดีเยี่ยมโดยเปรียบพระสารีบุตรว่า เหมือนเสนาบดีที่มีความรอบรู้ได้อย่างสูงสุด^{๑๔๔}

^{๑๔๒}ที่.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๙๖ - ๓๐๒/๒๔๗-๒๕๐.

^{๑๔๓}อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๑๑/๑๗๐.

^{๑๔๔}ที่.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๖/๑๖๕.

๑๐) การแก้ปัญหาที่เผชิญเฉพาะหน้าปัญหาเฉพาะหน้าที่เกิดขึ้นต่างครั้งต่างวาระกันมีลักษณะแตกต่างกันไปไม่มีที่สิ้นสุดการแก้ปัญหาเฉพาะหน้าต้องอาศัยปฏิภาณคือความสามารถในการประยุกต์หลักวิธีการและเทคนิคต่างๆ เพื่อนามาใช้ให้เหมาะสมเป็นเรื่องเฉพาะคราวไปในการประกาศพระศาสนาของพระพุทธเจ้าต้องประสบกับปัญหาหลายรูปแบบซึ่งทรงอาศัยปฏิภาณในการแก้ไขอยู่ตลอดเวลา เช่น ครั้งหนึ่งมีครอบครัวพราหมณ์ซึ่งอาศัยในเมืองราชคฤห์สามีนับถือศาสนาพราหมณ์ส่วนภรรยานับถือพระพุทธศาสนาและเธอก็มักจะสรรเสริญพระพุทธเจ้าอยู่เสมอๆ จนกระทั่งสามีไม่พอใจจึงคอยพูดว่า ร้ายพระพุทธเจ้าต่างๆ นานาอยู่มาในวันหนึ่งภรรยาพาอาหารหล่นแล้วเปล่งอุทานด้วยคาพูดที่แสดงออกถึงความเคารพต่อพระพุทธเจ้าสามีจึงเกิดความไม่พอใจเป็นอย่างยิ่งจึงไปวัดเชตวันเพื่อสอบถามหวังจะเอาชนะด้วยการถามให้พระพุทธเจ้าจนปัญญาโดยถามปัญหาว่า “บุคคลกรจัดอะไรได้จึงมีความสุขการจัดอะไรได้จึงไม่เศร้าโศกข้าแต่พระโคตมพระองค์ทรงพอพระทัยการกาจัดธรรมอย่างหนึ่งคืออะไร” พระพุทธเจ้าทรงใช้กลวิธีแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าด้วยการตรัสว่า “บุคคลกาจัดความโกรธได้จึงอยู่เป็นสุขกาจัดความโกรธได้จึงไม่เศร้าโศกพราหมณ์พระอริยะทั้งหลายสรรเสริญการกาจัดความโกรธซึ่งมีรากเหง้าเป็นพิษมียอดหวานเพราะบุคคลกาจัดความโกรธนั้นได้แล้วจึงไม่เศร้าโศก” ภายหลังที่พระพุทธวิสขนาจบลงเขาก็เกิดความเลื่อมใสและยอมนับถือเป็นอุบาสกถึงพระรัตนตรัยด้วยความเคารพศรัทธาด้วยความพอใจยิ่งนัก^{๑๔๕}

เทคนิคการเผยแผ่โดยวิธีเทศนาในปัจจุบันนี้ในปัจจุบันนับว่า มีความเจริญก้าวหน้ามากด้านเทคโนโลยีการสื่อสารมวลชนเพื่อให้การเผยแผ่หลักพุทธธรรมมีประสิทธิภาพสูงสุด หรือได้ผลอย่างน่าพอใจฉะนั้นแนวทางจึงมีหลากหลายดังต่อไปนี้

การเทศน์และการเผยแผ่พระพุทธศาสนามีการเทศน์ปัจจุบันนิยม๒แนวทางคือ (๑) การอ่านคัมภีร์เพื่อปฏิบัติตามธรรมเนียมเดิมและ (๒) การเทศน์ปฏิภาณคือการแสดงธรรมโดยใช้โวหารความสามารถมีทั้งเทศน์เดี่ยวเทศน์คู่เทศน์ปฐก-วิสขนา๒ หรือ๓ธรรมาสน์ก็มีโดยยึดหลักธรรมเนียมปฏิบัติในการสมมติเต็มรูปแบบ หรือตามความเหมาะสมแก่โอกาสสถานที่บุคคล^{๑๔๖}ส่วนรูปแบบที่ได้ปรับประยุกต์ตามกาลสมัยมีดังต่อไปนี้^{๑๔๗}

๑. การปาฐกถาคือการแสดงธรรมโดยการยืน หรือนั่งก็ได้แต่ไม่ได้อ่านคัมภีร์

๒. การอภิปรายคือการจัดแสดงความคิดเห็นในเรื่องเดียวกันแต่ต่างทัศนะโดยมีผู้ควบคุมการอภิปราย

๓. การสนทนาคือรายการทางสื่อมวลชนที่จัดในรูปแบบให้พระภิกษุสามารถสนทนากับคฤหัสถ์เพื่อสอบถามประเด็นสำคัญต่างๆ ที่เกิดขึ้นในสังคม

๔. พิธีกรรายการคือเป็นผู้รับดำเนินรายการอย่างใดอย่างหนึ่งเพื่อเผยแผ่ธรรมและสามารถสอดแทรกหลักธรรมะได้ทุกขั้นตอน

๕. ผู้บรรยายคือเป็นผู้รับดำเนินรายการทางสื่อมวลชนเพื่อบรรยายในรายการทางวิทยุหรือโทรทัศน์

^{๑๔๕}ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๘๗/๒๖๔.

^{๑๔๖}มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยวิทยาเขตขอนแก่น, คู่มืออบรมนักเทศน์, (ขอนแก่น : คลังนาวิทยุ, ๒๕๔๕), หน้า ๒๔.

^{๑๔๗}วิ.มหา. (ไทย) ๒/๖๓๓ - ๖๔๙/๗๑๒ - ๗๒๙.

๖. การเขียนบทความทางวิทยุและโทรทัศน์คือการเผยแพร่แนวคิดข้อธรรมะผ่านบทความโดยผู้ดำเนินรายการโทรทัศน์อาจนำบทนั้นไปสร้างเป็นภาพยนตร์ก็ได้ เช่น พุทธาณูภาพ หลวงตาหลวงพี่แท่ง เป็นต้น

๗. การเขียนบทความลงวารสาร หรือหนังสือพิมพ์และสิ่งพิมพ์ทุกชนิด

๘. มัคคุเทศก์คือผู้นำชมพุทธศาสนสถานและปูชนียสถานทางประวัติศาสตร์

๙. ครูอาจารย์ หรือวิทยากร ได้แก่ บุคคลที่ได้รับนิมนต์ให้ไปสอนในสถานศึกษา เช่น โครงการครูพระสอนหนังสือในโรงเรียนของกระทรวงวัฒนธรรม เป็นต้น

๑๐. การจัดรายการวิทยุและโทรทัศน์ ได้แก่ การดำเนินรายการทางสื่อมวลชนโดยใช้หลายวิธี เช่น การเทศน์ปาฐกถาสนทนาธรรมบรรยายธรรม เป็นต้น การแสดงธรรมนั้นควรพิจารณาถึงระเบียบปฏิบัติที่ถูกต้องเป็นหลักก่อนเพื่อความเรียบร้อยดีงามและความศรัทธาเลื่อมใสต่อผู้ฟังเมื่อกล่าวโดยหลักของ “ธัมมเทสนาปฏิสังยุตต์” มีอยู่๑๖ประการซึ่งให้พระภิกษุพิจารณาสำเหนียกอยู่เสมอว่า จักไม่แสดงธรรมต่อบุคคลที่ไม่เป็นคนไข้ ได้แก่ ผู้มีร่มในมือมีไม้พลองในมือมีศาสตราในมือมีอาวุธในมือสวมเขี้ยวสวมรองเท้าไปในยานอยู่บนที่นอนนั่งรัดเข้าพันศีรษะคลุมศีรษะนั่งบนอาสนะคนที่นั่งอาสนะสูงกว่า ผู้แสดงธรรมคนที่ยืนแต่ผู้แสดงธรรมนั่งอยู่คนที่เดินไปข้างหน้าแต่ผู้แสดงอยู่ข้างหลังและไม่แสดงธรรมแก่คนที่ไม่เป็นไข้ซึ่งกำลังเดินทาง

หลักปฏิบัติก่อนขึ้นธรรมาสน์เพื่อแสดงธรรมเมื่อจะขึ้นสู่ธรรมาสน์ผู้แสดงธรรมพึงกราบพระพุทธรูป๓ครั้งถ้าประดิษฐานในศาสนสถานแห่งนั้นเพราะถือว่า เป็นการให้ความเคารพต่อพระพุทธรูปและเมื่อมีพระเถระผู้อาวุโสกว่า ตัวเรผู้แสดงธรรมพึงกราบขอโอกาสแสดงธรรมก่อนจึงไม่ผิดมารยาทขณะเดียวกันก็ควรสำเหนียกว่า เมื่อเราจะแสดงธรรมในภายในบ้านของคฤหัสถ์ไม่นิยมกราบพระพุทธรูปแม้จะประดิษฐานอยู่ก็ตามและถ้ามีพระเถระผู้อาวุโสอยู่ด้วยก็ต้องกราบขอโอกาสก็ได้ถือว่า ไม่ผิดต่อพระวินัยแต่ประการใด

เคล็ดลับและศิลปะการเทศน์ในปัจจุบัน”เคล็ดลับ” หมายถึง กลเม็ด หรือวิธีการที่ชาญฉลาดที่คนส่วนใหญ่ยังไม่รู้จักใช้ส่วนคำว่า “ศิลปะ” หมายถึง ความมีฝีมือ หรือความชำนาญในการแสดงออกในที่นี้ หมายถึง ศิลปะในการเทศน์ซึ่งในการแสดงธรรมนั้นพึงรู้เคล็ดลับและศิลปะสำคัญได้แก่ ทวนของนักเทศน์ทางของนักเทศน์และธรรมของนักเทศน์มีอธิบายโดยย่อดังนี้

๑. ทวน หมายถึง พื้นความรู้และความสามารถที่มีอยู่เดิมของผู้แสดงธรรม หมายถึง ถ้าจะเป็นนักเทศน์ที่ดีพึงมีคุณสมบัติอย่างคือรู้หลักธรรมจากหลักสูตรพุทธะฉานปฏิภาณมีความรอบรู้

๒. ทาง หมายถึง วิธีเข้าถึงความสำเร็จโดยสามารถเทศน์ได้รวบไปถึงเทศน์เป็นฟังศึกษาถึงวิธีการ๙อย่างคือมีครูแนะนำท่องจาเทศนาฝึกว่า ปากเปล่าเข้าใจวางโครงฟังเขียนเพียรอ่านปฏิภาณว่องไวจิตใจสงบชอบคบบัณฑิตเกาติสถานการณ

๓. ธรรม หมายถึง หลักการและอุดมคติของนักเทศน์^{๑๔๘}

ลักษณะโครงเทศน์

โครงของการเทศน์ประกอบด้วยส่วนสำคัญทั้งหมด๓องค์คืออุเทศ ได้แก่

(๑) หัวข้อเรื่องที่เรายกขึ้นอ้างอิง

^{๑๔๘}มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น, คู่มืออบรมนักเทศน์, หน้า ๒๗ -

(๒) นิเทศ ได้แก่ การอธิบายหัวข้อในเชิงปริยัติปฏิบัติ และปฏิเวธโดยใช้วิธีอธิบายแบบ ๔ ส. คือ สันทัสสนา เทศน์ได้แจ่มแจ้ง สมาทปนา เกิดแรงจูงใจ สมุตเตชนา ชวนให้ทำตาม และสัมปหังสนา ทำให้เกิดความบันเทิงใจต่อผู้ฟัง ดังคาประพันธ์ที่ว่า “ชี้แจงให้แจ้งชัดไฉน ชักจูงให้พอใจจัดเต้าปลูกใจให้เรียงการประกอบดีเพื่อให้เพลินพรหมพจน์เร้าสำนึวิธีสอน”^{๑๔๙}

(๓) ปฏิภาณ ได้แก่ การสรุปใจความ หรือสรุปสาระทั้งหมดพอสมควรเป็นการฝากข้อคิดคติธรรมก่อนจบเทศนาในแต่ละครั้ง

การตีความหลักธรรมโดยแนวคิดคู่ขนาน หรือตรงกันข้ามการตีความหลักธรรมหรือเรื่องที่น่าสนใจเมื่อกล่าวถึงเรื่องใดเรื่องหนึ่งพึงระลึกอยู่เสมอว่า มีนัยมากกว่า ๒ ขึ้นไป หรือไม่และจะต้องอธิบายให้เข้าใจง่าย เช่น ตัวอย่างที่ ๑ เรื่องสรรพสิ่งเกิดแต่เหตุและดับไปที่เหตุกรณีให้เห็นได้ง่ายคือการได้รับประทานผลไม้ย่อมมาจากหลายสาเหตุ ได้แก่ (๑) ได้มาเพราะเราปลูกได้ทานเอง หรือ (๒) ได้มาเพราะมีคนนำมาเป็นของฝากและ (๓) ได้มาเพราะเราไปหาซื้อมาทานเองดังนั้น คนจึงเป็นผู้หาเหตุแล้วเหตุเป็นผู้ทำให้เกิดผลคือได้ผลไม้มารับประทานแต่ถ้าเราไม่ได้

อุดม บัวศรี, ฃญาอ้อมปรัชญาชีวิตอีสาน, ตัวอย่างที่ ๒ เรื่องปากมีลักษณะพิเศษ๒อย่าง คือส่วนแรกใช้รับประทานอาหารดื่มเครื่องดื่มต่างๆ ได้ดื่มได้ส่วนที่สองใช้พูด (ยกเว้นคนใบ้ไม่สามารถพูดได้) เมื่อจะตีความหมายเกี่ยวกับ “ปาก” ก็มี๒อย่าง เช่น กันคือปากที่พูดดีมีประโยชน์และปากที่พูดออกมาให้โทษเป็นภัยต่อผู้พูดเองดังคำสุภาษิตอีสาน หรือคำผญาที่ผู้รู้เรียบเรียงไว้ว่า “นุ่นผ้าลายหมาเห่าเห่าความเก๋ผัดใจกัน” หมายถึง ถ้าคนเรานุ่นผ้าลายสีกาขาววาวสุนัข (หมา) ก็จะเห่าเนื่องจากเป็นของแปลกขณะเดียวกันถ้าใครมกรื้อฟื้นเรื่องราวเก่าๆ ก็อาจจะเกิดความไม่พอใจต่ออีกฝ่ายหนึ่งเพราะเป็นเหมือนการสะกิดแผลเดิมให้กำเริบขึ้นฉะนั้นยิ่งไปกว่า นั้นท่านยังได้ประพันธ์เป็นคำกลอนต่อไปอีกว่า คิดอะไรทำอะไรที่ใหม่แปลกมันย่อมแตกต่างไปจากใจเขาอาจมีคนนินทา ค่อนว่า เอาดูหมาเห่าของแปลกเพื่อแค้นอนึ่งเรื่องเก่าเก่าเล่าค้างปียารื้อฟื้นขึ้นมาอีกทีใส่สีสัน เพราะอาจได้หวนคิดผัดใจกันไม่สร้างสรรค์เล่าเรื่องเก่าเลย^{๑๕๐} แม้ักประพันธ์หลายท่านก็ได้พยายามเตือนเรื่องปากให้ได้ข้อคิดกันเสมอว่า มีทั้งผลดีและผลร้ายถ้าหากผู้พูดนั้นไม่ใส่ใจพิจารณาให้ถี่ถ้วนพูดก็จะได้รับโทษภัยพิบัติตามมาแต่ถ้าพูดดีก็ทำให้เจริญก้าวหน้า เช่น กันเนื่องจากปากของเรานี้ท่านถือว่า ”ปากเป็นเอกเลขเป็นโทหนังสือเป็นตรีความรู้ดีเป็นจัตวา” ตัวอย่างคำประพันธ์ที่ผู้รู้รวบรวมจากกลอนกวีสุนทรภู่ต่อไปนี้จะพูดจาปราศรัยกับใครนั้นอย่าตะคั่นตะคอกให้เคืองหูไม่ควรพูดอ้ออิงขึ้น มีกุนจะหลู่ลวนลามไม่ขามใจแม้จะเรียนวิชาทางค้าขายอย่าปากร้ายพูดจาอัชฌาศัยจะซ้อง่ายขายดีมีกำไรด้วยเขาไม่เคืองจิตระอิดระอา^{๑๕๑}

นิทานกับนักเทศน์

การเล่านิทานจัดว่า เป็นศิลปะอย่างหนึ่งของผู้เทศน์ที่สามารถใช้กลยุทธ์โดยอาศัยเครื่องมือคือนิทาน หรือเรื่องที่น่าสนใจเพื่อให้เกิดความเข้าใจยิ่งขึ้นแม้พระพุทธรองค์เองก็ทรงนำอดีตนิทานมาเล่าเสริมความรู้แก่ผู้ฟังในหลายโอกาสเพราะเป็นการสื่อให้ผู้ฟังเข้าใจง่ายเนื่องจากใน

^{๑๔๙} วัช ฃื่องประภัสสร, ฃะนวนาธิการเทศน์, (ขอนแก่น : คลังนาาธรรม, ม.ป.ป.), หน้า ๒ - ๓.

^{๑๕๐} พระเทพวรคุณ (สมานสุเมธ), “วาทาสุภาชิต : มงคลธรรมนาชีวิต”, แสงอีสาน, ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๑๑ (ธันวาคม ๒๕๔๗ - กุมภาพันธ์ ๒๕๔๘) : ๓๔.

^{๑๕๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๕.

เนื้อหา นิทานจะประกอบด้วยชื่อตัวละครบทบาทและหน้าที่ของตัวละครว่า เขาได้ทำอะไรบ้างและผลแห่งการกระทำนั้นๆ ส่อไปในทางใดเป็นคุณ หรือเป็นโทษก็จะสรุปทิ้งท้ายไว้ให้เป็นข้อคิดแก่ผู้ฟังเพื่อนำไปปฏิบัติตามได้ เช่น นิทานชาดกที่กล่าวถึงในพระสูตรต่างๆ ในธรรมบทก็มีในชาดกก็มีจึงพอสรุปนิทานต่างๆ ที่นิยมนามาเทศน์ดังต่อไปนี้

๑. นิทานตัวอย่างคือการยกเอาบุคคลขึ้นแสดงเป็นอุทาหรณ์ว่า ทาอะไรอย่างไรให้ผลอย่างไร

๒. นิทานเปรียบเทียบ เช่น ยกเรื่องกรรมดีมาเปรียบกรรมชั่วว่า ให้ผลอย่างไร

๓. นิทานกระทบกระเทียบคือยกเรื่องเล่าที่เสียดสีเหน็บแนม หรือล้อเลียนฝ่ายตรงข้ามให้อาย (หรือเจ็บใจ) แต่ไม่มีเจตนาร้ายต่อผู้นั้น เช่น นิทานเกี่ยวกับคนศรัทธาล้าน

๔. นิทานชาดกคือการเล่าเรื่องอดีตชาติของพระพุทธองค์ เช่น พระสุวรรณสามพระมหาชนก เป็นต้น

๕. นิทานตลก เช่น เรื่องหลวงพ่อบักน้ำหลวงพ่อกับเณรน้อย เป็นต้น

๖. นิทานพื้นบ้านคือยกเรื่องที่เกิดขึ้นในชุมชน หรือท้องถิ่นนั้นมาเล่า เช่น กล่องข้าวน้อยฆ่าแม่ นิทานประจำจังหวัดยโสธร เป็นต้น

๗. นิทานปรัมปราคือเรื่องที่เล่าสืบๆ กันต่อมาหลายชั่วคนแต่หาหลักฐานแน่นอนไม่ได้ และมักจะมียุจินิหารมาเกี่ยวข้อง

๘. นิทานประทีปปัญญาคือเรื่องที่สอนให้คนรู้จักคิดและแก้ปัญหา เช่น นิทานอีสป นิทานศรีธนญชัย มโหสถบัณฑิต เป็นต้น

๙. นิทานปริศนาปัญหาธรรมคือเรื่องที่นำมาเป็นปริศนาธรรมในการเทศน์ เช่น “ยามเช้าเจ้ามาลีชากลานไปมาร้องไห้เย้ยเย้ยวันกลับผ่นแปรเห็นสองขาน่าแปลกใจครั้นถึงสายัณห์เย็นกลับแลเห็นสามเท้าได้นี้คืออะไรถ้าเห็นขอบตอบมาเออ” คำเฉลยก็คือเด็กกลานถึงหนุ่มสาวก็เดินได้จนกระทั่งถือไม้เท้าเมื่อคราวแก่ เป็นต้น ^{๑๕๒}

๑๐. นิทานเทียบสุภาษิตคือเรื่องที่นำสุภาษิตคำโคลงมาตั้งไว้แล้วมีนิทานเล่าเทียบเสริมอีกครั้งหนึ่ง

๑๑. นิทานวรรณคดีคือเล่าถึงวรรณคดีท้องถิ่นที่นิยมกันมาหลายชั่วอายุคน เช่น นิทานเรื่องขุนช้างขุนแผน ไกรทองสังข์ทอง เป็นต้น

๑๒. นิทานโบราณคดีคือเรื่องราวจริงที่เกิดขึ้นมาเล่าแสดงต่อผู้ฟังแต่มีได้เป็นการจดบันทึกเป็นหลักฐานเพียงแต่มีการเล่าสืบๆ กันมาเท่านั้น

สรุปได้ว่า หลักการเผยแพร่พระพุทธศาสนาตั้งแต่ครั้งพุทธกาลมาจนถึงปัจจุบันได้ให้ความสำคัญต่อศาสนทายาทคือพระภิกษุสงฆ์ผู้ออกเผยแผ่ธรรมเป็นอย่างยิ่งและต้องพึงพาอาศัยบุคคลภายนอกที่เป็นคฤหัสถ์เข้ามามีบทบาทในการสนับสนุน หรือที่เรียกว่า อุบาสกอุบาสิกาคือผู้ถึงพระรัตนตรัยเป็นกลุ่มคนที่สำคัญต่อพระพุทธศาสนาสืบเรื่อยมาหลักการในการเผยแผ่โดยทั่วไปนั้นมี ๓ ส่วน ได้แก่ ๑) ส่วนที่เกี่ยวข้องกับเนื้อหาสาระที่เผยแผ่ ๒) ส่วนที่เกี่ยวข้องกับตัวผู้ฟังเทศนาหรือ

^{๑๕๒} ศรี วงษ์สอาด, โดงโดยธรรมกถึก, (ขอนแก่น : คลังนาธรรม, ม.ป.ป.), หน้า ๒๒.

ผู้เรียนและ ๓) ส่วนที่เกี่ยวข้องกับคุณสมบัติของผู้แสดงธรรมโดยตรงทั้งด้านบุคลิกภาพภายนอกและคุณธรรมภายในก่อนที่จะไปสอน หรือเผยแผ่ธรรมต่อคนอื่นให้ได้ประสิทธิภาพตามวัตถุประสงค์

ลีลาในการเผยแผ่ก็คงยึดเอาพุทธลีลาของพระพุทธองค์มาเป็นบรรทัดฐานในการเผยแผ่ธรรมคือชัดเจนเข้าใจง่ายหาญกล้าเรื่องใจส่วนพุทธวิธีของพระพุทธองค์คือเทคนิค หรือวิธีการในการสอนคน ๔ อย่าง ได้แก่

การสอนแบบสาธิตคือถามคู่สนทนาก่อนสอนแบบบรรยายให้ฟังการตอบปัญหาข้อข้องใจต่างๆ และการวางกฎระเบียบมาบังคับ

เทคนิควิธีในการถ่ายทอดความรู้ ได้แก่ การนำหลักการและวิธีการต่างๆ ที่เหมาะสมแก่บุคคลเหตุการณ์กาลเทศะมาประกอบการเผยแผ่ เช่น การยกชาดกมาอ้างการยกข้ออุปมาเพื่อเปรียบเทียบให้เห็นความแตกต่างการใช้อุปกรณ์เสริมในการสอน เป็นต้น

ส่วนเทคนิคการเผยแผ่โดยวิธีเทศนาในปัจจุบันมีหลากหลายวิธี เช่น การเทศน์การปาฐกถาการสนทนากการจัดรายการวิทยุและโทรทัศน์การเป็นพิธีกรวิทยากร เป็นต้น ล้วนเป็นเหตุให้มีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาอย่างแพร่หลายโดยอาศัยสื่อมวลชนเป็นหลักซึ่งจะแตกต่างจากครั้งพุทธกาล หรืออาจจะได้เปรียบบ้างในเชิงปริมาณแม้เชิงคุณภาพอาจจะวัดค่าได้ไม่มากนักก็ตามแต่ก็ถือว่า เป็นการเผยแผ่ที่ได้ผลดีอีกวิธีหนึ่งในปัจจุบันนี้นั่นเองนั้นก็ป็นวิธปฏิบัติเล็กๆ น้อยๆ เกิดความรู้ต่างๆ สำหรับผู้ออกเผยแผ่ธรรม หรือนักเทศน์เพื่อความร่วมมือในการแสดงธรรมต่อบุคคลในสถานการณ์ต่างๆ และพร้อมกับเครื่องมือแก้ปัญหาให้ทันทั่วถึงที่ต่อยุคสมัยที่เจริญด้วยเครื่องมือสื่อสารอันทันสมัย หรือเทคโนโลยีที่ก้าวหน้าเรียกว่า เป็นยุคไอ.ที.

๒.๔ แนวคิดเกี่ยวกับสำนักปฏิบัติธรรมและการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน

จากการศึกษาทบทวนแนวคิดเกี่ยวกับสำนักและการปฏิบัติธรรมมีผู้ให้ความหมายไว้หลายท่านดังนี้ “ปฏิบัติธรรม” หมายถึง “ประพฤติตามธรรม, เจริญภาวนา”^{๑๕๓} “ปฏิบัติ” หมายความว่า หมายถึง “ประพฤติ, กระทำ, บำรุง, เลี้ยงดู” ส่วนคำว่า “ธรรม” หมายถึง สภาพที่ทรงไว้, ธรรมดา, ธรรมชาติ, สภาวะธรรม, สัจธรรม, ความจริง, เหตุ, ต้นเหตุ, สิ่ง, ปราภฏการณ์, ธรรมารมณ์, สิ่งที่เกิด, ความถูกต้อง, ความประพฤติชอบ, หลักการ, แบบแผน, ธรรมนิยม, หน้าที่, ความชอบ, ความยุติธรรม, พระธรรม, คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าซึ่งแสดงธรรมให้เปิดเผยปรากฏขึ้น^{๑๕๔} ให้แนวทางในการลดความเครียดด้วยการปฏิบัติทางจิตที่เรียกว่า “จิตภาวนา” ซึ่งอาจเป็นการเจริญสมถกรรมฐาน หรือวิปัสสนากรรมฐานก็ได้โดยใช้สติเป็นเครื่องกำหนด เช่น เห็นก็รู้ว่า เห็นไม่ต้องปรุงแต่งว่า เห็นแล้วชอบไม่ชอบ^{๑๕๕}มหาเถรสมาคมให้การส่งเสริมสนับสนุนให้วัดทั่วประเทศจัดตั้งสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดขึ้นเพื่อรองรับประชาชนพุทธบริษัทที่สนใจใคร่ปฏิบัติธรรมด้วยการฝึกสมาธิเจริญวิปัสสนาโดยมุ่งให้แต่ละคณะสงฆ์จังหวัดควรมีสถานที่ปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดที่มีมาตรฐานเป็น

^{๑๕๓}ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทนานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์ จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๖๔๗.

^{๑๕๔}พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทนานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์ จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๑๑๗.

^{๑๕๕}จำลอง ดิษยวณิช, สุขภาพจิตกับวิปัสสนา, วิปัสสนาสาร, ๔๕, (๓ พ.ค. ๒๕๔๒) : ๓๘ - ๔๒.

ที่ยอมรับในด้านการฝึกอบรมสมถกัมมัฏฐาน หรือวิปัสสนากัมมัฏฐานอย่างน้อย๑แห่งต้องดำเนินการตามความในข้อ๕แห่งระเบียบมหาเถรสมาคมว่า ด้วยการจัดตั้งสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัด พ.ศ. ๒๕๔๓ ซึ่งระบุไว้ว่า “การจัดตั้งสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดให้เจ้าคณะจังหวัดเป็นประธาน คณะกรรมการจัดประชุมคณะกรรมการจัดตั้งสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดคัดเลือกวัดที่เหมาะสมให้เจ้าอาวาสวัดที่จัดตั้งสำนักปฏิบัติธรรมยื่นหนังสือขอจัดตั้งตามแบบของสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติเสนอคณะกรรมการจัดตั้งสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดพิจารณาแล้วให้ประธาน คณะกรรมการรายงานเสนอเจ้าคณะภาคและเจ้าคณะใหญ่พิจารณาเสนอมหาเถรสมาคมพิจารณาอนุมัติเพื่อมีพระบัญชาการตั้งสำนักปฏิบัติธรรมให้สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติขึ้นทะเบียนเป็น สำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดและจัดสรรงบประมาณอุดหนุนประจำปีตามโครงการเงินอุดหนุนการ ดำเนินงานสำนักปฏิบัติธรรม” เป็นการดำเนินการโดยเฉพาะของเจ้าคณะปกครองฝ่ายสงฆ์ในนามของ คณะกรรมการจัดตั้งสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดผ่านไปเป็นเวลา ๖ ปีแต่สถานการณ์การจัดตั้ง สำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดกลับไม่เพิ่มขึ้นเพื่อให้การจัดตั้งสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดเป็นไป โดยถูกต้องตามระเบียบและมีจำนวนเพิ่มมากขึ้นกองพุทธศาสนศึกษาสำนักงานพระพุทธศาสนา แห่งชาติจึงกำหนดขั้นตอนเสนอเรื่องขอจัดตั้งสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดไว้เพื่อเป็นแนวทาง ปฏิบัติดังนี้

ขั้นตอนที่ ๑ เจ้าคณะจังหวัด จัดประชุมคณะกรรมการจัดตั้งสำนักปฏิบัติธรรมประจำ จังหวัดคัดเลือกวัดที่เหมาะสม แล้วแจ้งเจ้าอาวาสวัดที่ได้รับการคัดเลือกทราบ

ขั้นตอนที่ ๒ เจ้าอาวาสวัดที่ได้รับการคัดเลือกเพื่อจัดตั้งเป็นสำนักปฏิบัติธรรมประจำ จังหวัดยื่นหนังสือขอจัดตั้งต่อคณะกรรมการจัดตั้งตามแบบที่กำหนด (แบบ สธจ. ๑)

ขั้นตอนที่ ๓ เจ้าคณะจังหวัด ประธานคณะกรรมการจัดตั้ง รายงานเสนอเจ้าคณะภาค ตามแบบที่กำหนด (แบบ สธจ. ๒)

ขั้นตอนที่ ๔ เจ้าคณะภาคพิจารณาลงนามเสนอความเห็นและรายงานเสนอต่อ เจ้าคณะใหญ่

ขั้นตอนที่ ๕ เจ้าคณะใหญ่พิจารณาลงนามเสนอความเห็นนำเข้าสู่ที่ประชุมมหาเถร สมาคมด้วยตนเองในฐานะกรรมการมหาเถรสมาคมโดยตำแหน่ง หรือส่งเรื่องโดยตรงให้สำนักงาน พระพุทธศาสนาแห่งชาติ หรือส่งเรื่องคืนให้เจ้าคณะจังหวัดดำเนินการจัดส่งให้สำนักงาน พระพุทธศาสนาแห่งชาติดำเนินการจัดทำวาระเพื่อนำเสนอที่ประชุมมหาเถรสมาคมพิจารณาอนุมัติ

ขั้นตอนที่ ๖ เลขาธิการมหาเถรสมาคมนำเสนอที่ประชุมมหาเถรสมาคมพิจารณาอนุมัติ จัดตั้งเป็นสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัด

ขั้นตอนที่ ๗ สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติจัดทำมติมหาเถรสมาคมแจ้งให้ เจ้าคณะจังหวัดทราบและขึ้นทะเบียนเป็นสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัด

ขั้นตอนที่ ๘ เจ้าคณะจังหวัดแจ้งเจ้าอาวาสวัดที่เป็นสถานที่จัดตั้งสำนักปฏิบัติธรรม ประจำจังหวัดทราบเพื่อดำเนินกิจกรรมจัดการศึกษาปฏิบัติธรรมให้แก่พุทธบริษัทต่อไป

ขั้นตอนที่ ๙ สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติโดยกองพุทธศาสนศึกษาจัดสรร งบประมาณอุดหนุนประจำปีตามโครงการเงินอุดหนุนการดำเนินงานสำนักปฏิบัติธรรมมหาเถร สมาคมปกครองดูแลคณะสงฆ์วัดเป็นเสมือนนิติบุคคลตามกฎหมายมีเจ้าอาวาสเป็นผู้ปกครองวัดมี

พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๕๐๕ และแก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ ๒) พ.ศ. ๒๕๓๕ กำหนดอำนาจหน้าที่ในการปฏิบัติภารกิจของมหาเถรสมาคมในมาตรา ๑๕ และเจ้าอาวาสในมาตรา ๓๗^{๑๕๖}

ตารางที่ ๒.๕ แสดงสาระสำคัญของแนวคิดเกี่ยวกับสำนักปฏิบัติธรรมและการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน

นักวิชาการ/แหล่งข้อมูล	แนวคิดหลัก
ราชบัณฑิตยสถาน, (๒๕๔๖, หน้า ๖๔๗).	ประพฤติตามธรรม เจริญภาวนา
พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), (๒๕๔๖, หน้า ๑๑๗).	ประพฤติ, สภาพที่ทรงไว้ หลักการ, คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าซึ่งแสดงธรรมให้ เปิดเผยปรากฏขึ้น
จำลอง ดิษยวันิช, (๓ พ.ศ. ๒๕๔๒ : ๓๘ – ๔๒).	การลดความเครียดด้วยการปฏิบัติทางจิตที่เรียกว่า “จิตภาวนา” ซึ่งอาจเป็นการเจริญสมถกรรมฐาน หรือวิปัสสนาโดยใช้สติเป็นเครื่องกำหนด เช่น เห็นก็รู้ว่า เห็น ไม่ต้องปรุงแต่งว่า เห็นแล้วชอบไม่ชอบ
สำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดดีเด่น ประจำปี พ.ศ. ๒๕๕๓, (๒๕๕๓, หน้า ๗).	คณะกรรมการจัดตั้งสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัด ให้เจ้าอาวาสวัดที่จัดตั้งสำนักปฏิบัติธรรม ยื่นหนังสือขอจัดตั้งตามแบบ จัดสรรงบประมาณอุดหนุนประจำปี

สรุปได้ว่า การส่งเสริมสนับสนุนให้วัดทั่วประเทศจัดตั้งสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดขึ้นเพื่อรองรับประชาชนพุทธบริษัทที่สนใจใคร่ปฏิบัติธรรมด้วยการฝึกสมาธิเจริญวิปัสสนาโดยมุ่งให้แต่ละคณะสงฆ์จังหวัดควรมีสถานักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดที่มีมาตรฐานเป็นที่ยอมรับในด้านการฝึกอบรมสมถกัมมัฏฐาน หรือวิปัสสนากัมมัฏฐานอย่างน้อย ๑ แห่งต้องดำเนินการตามความในข้อ ๕ แห่งระเบียบมหาเถรสมาคมว่า ด้วยการจัดตั้งสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัด พ.ศ. ๒๕๔๓ ซึ่งระบุไว้ว่า “การจัดตั้งสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดให้เจ้าคณะจังหวัดเป็นประธานคณะกรรมการจัดประชุมคณะกรรมการจัดตั้งสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดคัดเลือกวัดที่เหมาะสมให้เจ้าอาวาสวัดที่จัดตั้งสำนักปฏิบัติธรรมยื่นหนังสือขอจัดตั้งตามแบบของสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติเสนอคณะกรรมการจัดตั้งสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดพิจารณาแล้วให้ประธานคณะกรรมการรายงานเสนอเจ้าคณะภาคและเจ้าคณะใหญ่พิจารณาเสนอมหาเถรสมาคมพิจารณาอนุมัติเพื่อมีพระบัญชาการตั้งสำนักปฏิบัติธรรมให้สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติขึ้นทะเบียนเป็นสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดและจัดสรรงบประมาณอุดหนุนประจำปีตามโครงการเงินอุดหนุนการดำเนินงาน

^{๑๕๖} สำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดดีเด่นประจำปี พ.ศ. ๒๕๕๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๕๓), หน้า ๗.

สำนักปฏิบัติธรรม” เป็นการดำเนินการโดยเฉพาะของเจ้าคณะปกครองฝ่ายสงฆ์ในนามของ คณะกรรมการจัดตั้งสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดผ่านไปเป็นเวลา ๖ ปี แต่สถานการณ์การจัดตั้ง สำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดกลับไม่เพิ่มขึ้นเพื่อให้การจัดตั้งสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดเป็นไป โดยถูกต้องตามระเบียบและมีจำนวนเพิ่มมากขึ้นกองพุทธศาสนศึกษาสำนักงานพระพุทธศาสนา แห่งชาติจึงกำหนดขั้นตอนเสนอเรื่องขอจัดตั้งสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดไว้เพื่อเป็นแนวทาง ปฏิบัติ

๒.๔.๑ การจัดการอบรมปฏิบัติธรรมในวัด

การจัดการอบรมปฏิบัติธรรมเป็นภาระหนึ่งของพระสงฆ์มหาเถรสมาคมใช้อำนาจหน้าที่ ตามมาตรา ๑๕ ออกระเบียบส่งเสริมการจัดตั้งสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดเพื่อรองรับประชาชน พุทธบริษัทที่สนใจใคร่ปฏิบัติธรรมด้วยการฝึกสมาธิเจริญวิปัสสนาอันเป็นการรักษาหลักธรรมคำสั่ง สอนของพระพุทธศาสนาโดยมีคณะกรรมการจัดตั้งสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดซึ่งประกอบด้วย เจ้าคณะจังหวัดเป็นประธานคณะกรรมการรองเจ้าคณะจังหวัดเป็นรองประธานคณะกรรมการ เจ้าคณะอำเภอรองเจ้าคณะอำเภอของจังหวัดนั้นเป็นกรรมการโดยมีเจ้าคณะใหญ่เป็นประธานที่ ปรีกษาเจ้าคณะภาครองเจ้าคณะภาคเป็นที่ปรึกษาคณะสงฆ์จังหวัดการจัดการอบรมปฏิบัติธรรม จัดเป็นการศึกษาเป็นกระบวนการเรียนรู้เพื่อความเจริญงอกงามของบุคคลและสังคมเพราะมีทั้งการ ถ่ายทอดความรู้ธรรมะการฝึกอบรมจิตใจเห็นธรรมะตามความเป็นจริงการสืบทอดปฏิบัติตามพระธรรม คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าการสร้างสรรคจรรโลงความก้าวหน้าทางวิชาการทางพระพุทธศาสนาผู้ ปฏิบัติได้องค์ความรู้อันเกิดจากการปฏิบัติการจัดการอบรมปฏิบัติธรรมต้องมีการจัดสภาพแวดล้อม สังคมการเรียนรู้และปัจจัยเกื้อหนุนสามารถให้บุคคลเรียนรู้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิตทั้งสามารถจัดได้ ในทุกระดับการศึกษาเพื่อเป็นการศึกษาพื้นฐานและสามารถผสมผสานระหว่าง การศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยเพื่อให้สามารถพัฒนาคุณภาพชีวิตได้อย่างต่อเนื่อง ตลอดชีวิต โดยวัดจัดเป็นสำนักปฏิบัติธรรมจัดการอบรมปฏิบัติธรรมให้การศึกษาและปฏิบัติตาม พระสัทธรรม^{๑๕๗} ดังที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสในมหาสติปัฏฐานสูตร อันเป็นการแสดงถึง วัตถุประสงค์ของการปฏิบัติธรรมว่า “เอกายโน อโยภิกขเวมคโค สุตตานัง วิสุทฺธิยา โสกะปริ เทวานัง สมตักกมาย, ทุกขโทมนสฺसानนอตฺตงคมาย, ญายสฺสอชิตมาย, นิพพานสฺสจฺจฉิกิริยาย, ยทิจฺจตฺตาโร สติปัฏฐานา.”^{๑๕๘} แปลว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลายทางนี้เป็นทางเดียวเพื่อความบริสุทธิ์ของสัตว์ทั้งหลาย ๑ เพื่อระงับความโศก ๑ เพื่อระงับความคร่ำครวญ ๑ เพื่อดับทุกข์ ๑ เพื่อดับโทมนัส ๑ เพื่อบรรลุ อริยมรรค ๑ เพื่อเห็นแจ้งพระนิพพาน ๑ ทางเดียวนี้คือ สติปัฏฐาน ๔”^{๑๕๙}

^{๑๕๗}รายละเอียดการศึกษาการศึกษาพื้นฐานการศึกษาตลอดชีวิตและสถานศึกษาดูได้ใน คณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ อ้างใน ศิริพร แยมนิลครและคณะ, “รูปแบบการจัดการศึกษาและเผยแผ่ศาสนา ธรรมศึกษาเฉพาะกรณีวัดปัญญานันทารามอำเภอคลองหลวงจังหวัดปทุมธานี”, รายงานการวิจัยโครงการนารอง การจัดการศึกษาและเผยแผ่ศาสนาธรรมในพระพุทธศาสนาสำนักเลขานุการสภาการศึกษาสกศ. อันดับที่๗๑/ ๒๕๔๘, พิมพ์ครั้งที่๑, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัดภาพพิมพ์, ๒๕๔๘), หน้า ๑๔.

^{๑๕๘}ที่.ม. (บาลี) ๑๐/๓๗๓/๒๔๘.

^{๑๕๙}ที่.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๓/๓๐๑.

สรุปได้ว่า วัตถุประสงค์ของการปฏิบัติธรรมมี ๕ ประการคือ ๑. เพื่อความบริสุทธิ์ของสัตว์ทั้งหลาย ๒. เพื่อระงับความโศกและความคร่ำครวญ ๓. เพื่อดับทุกข์และโทมนัส ๔. เพื่อบรรลุนิพพาน ๕. เพื่อเห็นแจ้งพระนิพพานการปฏิบัติธรรมมีความสอดคล้องกับเป้าหมายและวัตถุประสงค์การศึกษาในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. ๒๕๔๐ มาตรา ๘๑ ที่กำหนดไว้อย่างชัดเจนว่า “การจัดการศึกษาอบรมต้องให้เกิดความรู้คู่คุณธรรม” และตามจุดมุ่งหมายการจัดการศึกษามาตรา ๖ พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๔๒ และที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ ๒) พ.ศ. ๒๕๔๕ ว่า “ต้องเป็นไปเพื่อพัฒนาคนไทยให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ทั้งร่างกายจิตใจสติปัญญาความรู้และคุณธรรมมีจริยธรรมและวัฒนธรรมในการดำรงชีวิตสามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีความสุข” การจัดการอบรมปฏิบัติธรรมจัดเป็นการศึกษาอย่างหนึ่งจึงเกี่ยวข้องกับพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๔๒ และที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ ๒) พ.ศ. ๒๕๔๕

๒.๔.๒ หลักการจัดการอบรมการปฏิบัติธรรม

การปฏิบัติธรรมเป็นการศึกษาธรรมฝึกฝนอบรมจิตของตนเองเพื่อตัดละกิเลสค้นหาเห็นธรรมถูกต้องตามความเป็นจริงตลอดชีวิตตราบเท่าที่เราจะต้องเวียนว่าย อยู่ในวัฏฏสงสารด้วยจุดมุ่งหมายคือพระนิพพานการปฏิบัติธรรมสอดคล้องกับมาตรา๘ที่ระบุว่า “เป็นการศึกษาตลอดชีวิตสำหรับประชาชนให้สังคมมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาและมีการพัฒนาสาระและกระบวนการเรียนรู้ให้เป็นไปอย่างต่อเนื่อง” การศึกษาในทางพระพุทธศาสนามีหลักการศึกษาศิลปะตามสติปัญญาเป็นหลักหลักการปฏิบัติที่ชัดเจนดังที่ปรากฏในพระไตรปิฎก เช่น มหาสติปัฏฐานสูตรวินัยปิฎกคัมภีร์หรือในคัมภีร์ปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรคจุดประสงค์ก็เพื่อผู้ศึกษาปฏิบัติเกิดปัญญาญาณเห็นแจ้งตามความเป็นจริงดังมาตรา๒๒ระบุไว้ว่า “การจัดการศึกษาต้องยึดหลักว่า ผู้เรียนทุกคนมีความสามารถเรียนรู้และพัฒนาตนเองได้และถือว่า ผู้เรียนมีความสำคัญที่สุดกระบวนการจัดการศึกษาต้องส่งเสริมให้ผู้เรียนสามารถพัฒนาตามธรรมชาติและเต็มตามศักยภาพ”

มหาเถรสมาคมคณะสงฆ์วัดเป็นสถาบันศาสนาร่วมกับองค์กรของรัฐคือสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติสามารถร่วมมือกันจัดตั้งและบำรุงสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดและสนับสนุนส่งเสริมการปฏิบัติธรรมของประชาชนตามมาตรา ๑๒ และสามารถจัดการศึกษาอบรมปฏิบัติธรรมแก่พุทธศาสนิกชนได้รวมทั้งแก่สถานศึกษาและศูนย์การเรียนรู้ที่สนใจตามมาตรา ๑๘ การได้รับสิทธิประโยชน์จากการสนับสนุนของรัฐ เช่น สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติโดยกองพุทธศาสนศึกษาจัดสรรงบประมาณอุดหนุนประจำปีตามโครงการเงินอุดหนุนการดำเนินงานสำนักปฏิบัติธรรมเมื่อจัดตั้งเป็นสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดแล้วตามมาตรา ๑๔ ตามสิทธิขององค์กร

การอบรมปฏิบัติธรรมมีรูปแบบการจัดการศึกษา ได้แก่ การศึกษาในระบบคือจัดเป็นหลักสูตรมีตัวอย่างคือบทเรียนปฏิบัติธรรมในชั้นเรียนบทเรียนศีลธรรมในวิชาสังคมศึกษาในทุกระดับการศึกษาในมหาวิทยาลัยสงฆ์ก็จัดเป็นวิชาธรรมภาคปฏิบัติจัดเป็นหลักสูตรในการศึกษาระดับปริญญาโทคือพุทธศาสตรมหาบัณฑิตสาขาวิปัสสนาภาวนามหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยวิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆสนครปฐมการศึกษานอกระบบคือจัดอบรมปฏิบัติธรรมเป็นระยะ ๆ ตามช่วงเวลาและการศึกษาตามอัธยาศัยคือเปิดโอกาสให้ผู้สนใจเข้าปฏิบัติได้ตลอดเวลาตามที่ต้องการดังมาตรา ๑๕ และสามารถจัดการศึกษาในรูปแบบใดรูปแบบหนึ่ง หรือทั้งสามรูปแบบก็ได้ตาม

ศักยภาพขององค์กรและเป็นไปตามมาตรา ๒๓ คือเพราะได้รับการอบรมปฏิบัติธรรมจึงเกิดความรู้คู่คุณธรรมผู้ปฏิบัติธรรมตามความเป็นจริงฝึกตนได้ธรรมทำให้สามารถดำรงชีวิตอย่างมีความสุข

การปฏิบัติธรรมมีกระบวนการเรียนรู้โดยผ่านกระบวนการการสาธิตการปฏิบัติการบรรยายธรรมการสอบ-ส่งอารมณ์ปริบอินทรีย์มีเนื้อหาตามหลักมหาสติปัฏฐานสูตรใช้หลักการกำหนดรู้ด้วยอาตาปีสติมาสัมปชานปฏิบัติจดจ่อติดต่อนิ่งจนเกิดปัญญาเห็นแจ้งสภาวะธรรมตามความเป็นจริงมีการจัดสถานที่ปฏิบัติธรรมให้สัปปายะจัดบริการสื่อมีหนังสือสวดมนต์วิดิทัศน์สาธิตการปฏิบัติหนังสือคู่มือการปฏิบัติธรรมไว้ให้ศึกษาเป็นไปตามมาตรา ๒๔ ที่มีการจัดกระบวนการเรียนรู้จัดเนื้อหาและกิจกรรมให้สอดคล้องกับความสนใจและความถนัดของผู้เรียนเรียนรู้จากประสบการณ์จริงปลูกฝังคุณธรรมค่านิยมที่งามจัดบรรยากาศสภาพแวดล้อมสื่อการเรียนและอำนวยความสะดวกเพื่อให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้และมีความรอบรู้ทั้งนี้ผู้สอนและผู้เรียนอาจเรียนรู้ไป พร้อมกันจากสื่อการเรียนการสอนและแหล่งวิทยาการประเภทต่างๆ จัดการเรียนรู้ให้เกิดขึ้นได้ทุกเวลาทุกสถานที่มีการประสานความร่วมมือกับบิดามารดาผู้ปกครองและบุคคลในชุมชนทุกฝ่ายเพื่อร่วมกันพัฒนาผู้เรียนตามศักยภาพ

การจัดโครงการอบรมปฏิบัติธรรมในทุกกลุ่มชนเพื่อให้ทุกคนมีโอกาสมาปฏิบัติธรรมและร่วมมือกับองค์กรจัดการปฏิบัติธรรมดังมาตรา ๒๔ ที่ให้ร่วมมือกับบุคคลรอบคร้วชุมชนองค์กรชุมชนองค์กรปกครองท้องถิ่นเอกชนองค์กรเอกชนองค์กรวิชาชีพสถาบันศาสนาสถานประกอบการและสถาบันสังคมอื่นการจัดการศึกษาอบรมมีการแสวงหาความรู้ข้อมูลข่าวสารและรู้จักเลือกสรรภูมิปัญญาและวิทยาการต่างๆ เพื่อพัฒนาชุมชนให้สอดคล้องกับปัญหาและความต้องการส่งเสริมสนับสนุนวิปัสสนาจารย์ศึกษาปฏิบัติธรรมเพิ่มเติมเพื่อพัฒนาตนเองแล้วจะได้เป็นประโยชน์ต่อการสอนการอบรมดัง มาตรา ๓๐ ส่งเสริมให้ผู้สอนสามารถวิจัยเพื่อพัฒนาการเรียนรู้ที่เหมาะสมกับการเรียนในแต่ละระดับการศึกษา

ในการจัดการอบรมปฏิบัติได้จัดทำแบบสอบถามความคิดเห็นประเมินผลก่อนและหลังการปฏิบัติก่อนการปฏิบัติสอบถามเรื่องข้อมูลทั่วไปความคิดเห็นด้านต่างๆ ก่อนเข้ารับการอบรมของผู้เข้าปฏิบัติธรรมมีความพร้อมของสถานที่และความพร้อมและทัศนคติของผู้ปฏิบัติความคิดเห็น หรือคาดหวังอื่นๆ และหลังปฏิบัติธรรมสอบถามเรื่องข้อมูลทั่วไปความคิดเห็นต่างๆ หลังเข้ารับการอบรมของผู้เข้าปฏิบัติธรรมมีความพึงพอใจสถานที่บุคคลหลักสูตรการอบรมสิ่งแวดล้อมสัปปายะความคิดเห็นเกี่ยวกับประโยชน์ที่ได้รับจากการฝึกอบรมปฏิบัติธรรมปัญหาอุปสรรคข้อคิดเห็นและข้อเสนอแนะที่มีต่อการฝึกปฏิบัติธรรมและการอบรมติดต่อนิ่งไปแก่ผู้สนใจการปฏิบัติตาม มาตรา ๒๖ ที่ให้สถานศึกษาจัดประเมินผู้เรียนโดยพิจารณาจากพัฒนาการของการเรียนความประพฤติการสังเกตพฤติกรรมการเรียนการร่วมกิจกรรมและทดสอบควบคู่ไปในกระบวนการเรียนการสอนตามความเหมาะสมของแต่ละระดับและรูปแบบการศึกษารวมทั้งการจัดสรรโอกาสการเข้าศึกษาต่อและนำผลการประเมินผู้เรียนดังกล่าวมาใช้ประกอบการพิจารณาด้วย

๒.๔.๓ การขอจัดตั้งสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัด

มหาเถรสมาคมออกระเบียบการขอจัดตั้งสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัด พ.ศ. ๒๕๔๓ มีหลักเกณฑ์ในการพิจารณาคัดเลือกดังนี้

ข้อ ๑ วัดซึ่งเป็นที่ตั้งสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดเป็นวัดตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๕๐๕ และพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ ๒) พ.ศ. ๒๕๓๕ และที่פקสงฆ์ตามมติมหาเถรสมาคม

ข้อ ๒ มีสัปปายะ เช่น อาวาสสัปปายะ เป็นต้น

ข้อ ๓ วัดที่เคยเป็นสำนักปฏิบัติธรรมมาก่อนยกขึ้นเป็นสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัด

ข้อ ๔ เจ้าอาวาสเป็นพระวิปัสสนาจารย์ หรือส่งเสริมสนับสนุนการปฏิบัติธรรมตามหลักมหาสติปัฏฐานสูตร

ข้อ ๕ มีหลักฐานถูกต้อง ตรงตามแบบเอกสาร (แบบฟอร์ม) ที่กำหนดไว้^{๑๖๐}

สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติกำหนดคุณสมบัติของสำนักปฏิบัติธรรมกำหนดหลักเกณฑ์ในการพิจารณาสถานักปฏิบัติธรรมไว้ ๓ ด้านคือ (๑) ด้านสถานที่ (๒) ด้านวิทยากรและ (๓) ด้านการบริหารจัดการซึ่งแต่ละด้านมีข้อกำหนดเป็นรายละเอียดดังนี้^{๑๖๑}

(๑) ด้านสถานที่

๑. ด้านความสะอาดสงบสว่างบริเวณร่มรื่นไม่มีเสียงรบกวนจากภายนอก

๒. มีห้องอาศรม หรือศาลาปฏิบัติที่สามารถให้ผู้ปฏิบัติธรรมนั่งฟังการบรรยายและฝึกปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานได้ไม่แออัดเกินไป

๓. มีที่พักห้องน้ำห้องสุขาที่สะอาดจำนวนเพียงพอและแยกตามเพศของผู้ใช้สำหรับห้องพักควรมีการป้องกันแมลงและสัตว์ที่จะมารบกวน หรือทำอันตรายได้เป็นอย่างดี

(๒) ด้านวิทยากร

๑. มีพระวิปัสสนาจารย์ หรือผู้ฝึกสอนกัมมัฏฐานที่มีความรู้ความสามารถในการสอนกัมมัฏฐานตามหลักมหาสติปัฏฐานสูตรโดยสามารถตอบข้อซักถามและสอบถามธรรมกัมมัฏฐานได้

๒. มีวิทยากรบรรยายธรรมที่มีความรู้ความสามารถในการเทศนาและบรรยายธรรมให้เข้าใจหลักธรรมและน้อมนำไปประพฤติปฏิบัติได้อย่างมีความสุข

๓. พระภิกษุ หรือบุคคลอื่นที่เป็นวิทยากรมีความประพฤติดีปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างที่ดี

(๓) ด้านการบริหารจัดการ

๑. เจ้าสำนักปฏิบัติธรรมมีความสนใจและเห็นความสำคัญของการศึกษาปฏิบัติและเผยแพร่ธรรมอย่างแท้จริง

๒. มีการจัดทำบัญชีรายรับ - รายจ่ายอย่างเป็นระบบที่มีความโปร่งใสสามารถเปิดเผยและตรวจสอบได้

^{๑๖๐} กองพุทธศาสนศึกษาสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ระเบียบมหาเถรสมาคมว่า ด้วยการจัดตั้งสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัด พ.ศ. ๒๕๔๓, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๔๘), หน้า ๒๐ - ๒๒.

^{๑๖๑} กองพุทธศาสนศึกษาสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, คู่มือโครงการปฏิบัติธรรมเฉลิมพระเกียรติเพิ่มประสิทธิภาพในการปฏิบัติงาน, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๔๗), หน้า ๗๓- ๗๕.

๓. มีบุคลากร/เจ้าหน้าที่เพียงพอในการทำหน้าที่ดูแลด้านที่พักอาหารน้ำดื่มห้องน้ำห้องสุขาและอำนวยความสะดวกต่างๆ แก่ผู้ปฏิบัติธรรม

๔. มีการดูแลด้านการรักษาความปลอดภัยภายในและบริเวณโดยรอบในกรณีที่มีผู้ปฏิบัติธรรมจำนวนมากสามารถประสานงานขอกำลังเจ้าหน้าที่ตำรวจ หรือหน่วยอาสาสมัครเพื่มาดูแลรักษาความปลอดภัยอย่างทั่วถึง

๕. มีการดูแลด้านสุขอนามัยกล่าวคือมีตู้ยาสามัญไว้ประจำ หรือมีเจ้าหน้าที่ที่สามารถให้การปฐมพยาบาลเบื้องต้นในกรณีที่มีผู้เข้าปฏิบัติธรรมจำนวนมากควรจัดเตรียมเจ้าหน้าที่จากสถานพยาบาลอยู่ดูแลถ้าหากมีผู้ป่วยฉุกเฉินก็สามารถนำส่งสถานพยาบาลได้ทันทีถ้าหากไม่ได้จัดเจ้าหน้าที่พยาบาลอยู่ดูแลประจำก็ต้องมีการประสานไว้กับสถานพยาบาลใกล้เคียงให้สามารถปฐมพยาบาล หรือรับผู้ป่วยฉุกเฉินไว้รักษาตัวได้ทันที

๖. มีการจัดการปฏิบัติธรรมอย่างต่อเนื่องตลอดปีและจัดทำตารางการฝึกอบรมปฏิบัติไว้อย่างชัดเจน

๗. มีกฎข้อบังคับ หรือระเบียบปฏิบัติของวัด หรือสำนักที่จัดพิมพ์ไว้เป็นเอกสารหรือติดประกาศไว้ ณ บริเวณที่เห็นได้โดยชัดเจน

๘. มีการประสานงานกับชุมชนให้มีส่วนร่วมในกิจกรรมของวัดด้านต่างๆ เช่น การจัดอาหารน้ำดื่มและการบริการต่างๆ เป็นต้น

๙. มีการประชาสัมพันธ์การจัดโครงการปฏิบัติธรรมในรูปแบบต่างๆ แต่ต้องไม่เป็นในลักษณะเชิงธุรกิจ

สรุปได้ว่า การที่วัดต่างๆ มีความพร้อมและสามารถบริหารจัดการด้านต่างๆ ได้ดีและได้รับการจัดตั้งขึ้นตามระเบียบมหาเถรสมาคมว่า ด้วยการจัดตั้งสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัด พ.ศ. ๒๕๔๓ จึงจัดเป็นสำนักปฏิบัติธรรมที่ถูกต้องในปัจจุบันหลังเข้ารับการอบรมของผู้เข้าปฏิบัติธรรมมีความพึงพอใจสถานที่บุคคลหลักสูตรการอบรมสิ่งแวดล้อมสัปปายะความคิดเห็นเกี่ยวกับประโยชน์ที่ได้รับจากการฝึกอบรมปฏิบัติธรรมปัญหาอุปสรรคข้อคิดเห็นและข้อเสนอแนะที่มีต่อการฝึกปฏิบัติธรรมและจัดการอบรมติดต่อกันไปแก่ผู้สนใจการปฏิบัติตามมาตรา๒๖ที่ให้สถานศึกษาจัดประเมินผู้เรียนโดยพิจารณาจากพัฒนาการของการเรียนความประพฤติการสังเกตพฤติกรรมการเรียนการร่วมกิจกรรมและทดสอบควบคู่ไปในกระบวนการเรียนการสอนตามความเหมาะสมของแต่ละระดับและรูปแบบการศึกษารวมทั้งการจัดสรรโอกาสการเข้าศึกษาต่อและนำผลการประเมินผู้เรียนดังกล่าวมาดูแลด้านสุขอนามัยกล่าวคือมีตู้ยาสามัญไว้ประจำ หรือมีเจ้าหน้าที่ที่สามารถให้การปฐมพยาบาลเบื้องต้นในกรณีที่มีผู้เข้าปฏิบัติธรรมจำนวนมากควรจัดเตรียมเจ้าหน้าที่จากสถานพยาบาลอยู่ดูแลถ้าหากมีผู้ป่วยฉุกเฉินก็สามารถนำส่งสถานพยาบาลได้ทันทีถ้าหากไม่ได้จัดเจ้าหน้าที่พยาบาลอยู่ดูแลประจำก็ต้องมีการประสานไว้กับสถานพยาบาลใกล้เคียงให้สามารถปฐมพยาบาล หรือรับผู้ป่วยฉุกเฉินไว้รักษาตัวได้ทันที

๒.๕ ข้อมูลพื้นที่การวิจัย

สำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ตามมติที่ประชุมมหาเถรสมาคม มีอยู่ด้วยกันทั้งสิ้น ๒๐ แห่ง ซึ่งแต่ละแห่งมีการจัดอบรมวิปัสสนากรรมฐานเป็นประจำ ทำหน้าที่ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาได้อย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งสำนักปฏิบัติธรรมแต่ละแห่งนั้น มีข้อมูลและรายละเอียด ดังนี้^{๑๖๒}

๑. วัดตึกคชหิรัญ

วัดตึกคชหิรัญ ได้รับแต่งตั้งให้เป็นสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดพระนครศรีอยุธยา แห่งที่ ๑ ตามมติที่ประชุมมหาเถรสมาคม ตั้งอยู่เลขที่ ๕๑ บ้านปากคลองผักไห่อมฤต ถนนผักไห่-ป่าโมก หมู่ที่ ๗ ตำบลอมฤต อำเภอฟักไห่ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ตั้งวัดเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๗ ชาวบ้านอำเภอฟักไห่เรียกสั้นๆ ว่า “วัดตึก” เหตุที่มาก่อนจะเป็นวัดนั้น สถานที่ตั้งวัดแห่งนี้ เดิมผู้เป็นเจ้าของบ้านมีนามว่า หลวงอภัยเกตรา (ช้าง) และนางอภัยเกตรา (เงิน) ได้สร้างบ้านเป็นตึกแบบเก๋งจีน คนทั่วไปเรียกว่า บ้านตึก ต่อมาท่านทั้งสองเกิดศรัทธาอุทิศบ้านตึกพร้อมที่ดินยกให้เป็นวัด วัดนี้จึงมีชื่อตามบ้านตึกนี้ว่า “วัดตึก” จากนั้นหลวงอภัยเกตราก็ถึงแก่กรรม

ส่วนคำว่า “คชหิรัญ” หรือวัดตึกคชหิรัญ เป็นนามพระราชทานจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ เมื่อคราวเสด็จพระราชดำเนินมาพระราชทานผ้าพระกฐินที่วัดตึกแห่งนี้ เพื่อให้เป็นอนุสรณ์แด่ผู้เป็นเจ้าของบ้านที่ได้อุทิศบ้านพร้อมที่ดินให้เป็นวัด ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๐ โดยมีพระครูพิพัฒน์วรวิทย์ ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสรูปปัจจุบัน

๒. วัดกษัตราธิราชวรวิหาร

วัดกษัตราธิราช ได้รับแต่งตั้งให้เป็นสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดพระนครศรีอยุธยา แห่งที่ ๒ ตามมติที่ประชุมมหาเถรสมาคม เป็นวัดโบราณ สร้างสมัยกรุงศรีอยุธยา เดิมชื่อว่า **วัดกระษัตรา** หรือ **วัดกระษัตราราม** เป็นวัดที่พระมหากษัตริย์ หรือพระบรมวงศานุวงศ์แห่งกรุงศรีอยุธยาทรงสร้าง หรือ ปกฐินสังฆกรรม จึงได้ชื่อว่า **วัดกษัตรา** หรือ **วัดกษัตราราม** หมายความว่า เป็นวัดของพระมหากษัตริย์ ต่อมากลายเป็นวัดร้าง ภายหลังในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ได้เปลี่ยนนามใหม่ว่า **วัดกษัตราธิราช** ในสมัยรัชกาลที่ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ระบุว่า ปีพุทธศักราช ๒๓๒๘-๒๓๔๙ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงอนุรักษ์เทเวศร์ (ทองอิน) สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอิศราณฤกษ์ (เกศ) ในรัชกาลที่ ๑ ได้บูรณปฏิสังขรณ์ ปีพุทธศักราช ๒๓๔๙ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงอนุรักษ์เทเวศร์ (ทองอิน) ทิวศคตแล้ว สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอิศราณฤกษ์ (เกศ) ได้บูรณปฏิสังขรณ์ใหม่ ส่วนนาม วัดกษัตราธิราช สันนิษฐานว่า ได้เปลี่ยนนามในรัชกาลที่ ๕ ตามจดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน พุทธศักราช ๒๔๓๑ ครั้งเสด็จพระราชดำเนินมายังวัดนี้ ซึ่งได้กล่าวถึงวัดกษัตราธิราชไว้ และได้รับพระราชทานให้ยกฐานะขึ้นเป็นพระอารามหลวง เมื่อปีพุทธศักราช ๒๕๒๐ โดยมีพระราชทานนิตราจารย์ ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสรูปปัจจุบัน

^{๑๖๒} กองพุทธศาสนสถาน สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, **ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่มที่ ๓**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๕๑), หน้า ๑.

๓. วัดใหญ่ชัยมงคล

วัดใหญ่ชัยมงคล ได้รับแต่งตั้งให้เป็นสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดพระนครศรีอยุธยา แห่งที่ ๓ ตามมติที่ประชุมมหาเถรสมาคม ตั้งอยู่เลขที่ ๔๐/๓ ถนนอยุธยา-บางปะอิน หมู่ที่ ๓ ตำบล คลองสวนพลู อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ตั้งวัดเมื่อ พ.ศ. ๑๙๐๐ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงเชื่อว่า วัดป่าแก้วสร้างขึ้นในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ พระเจ้าอู่ทอง คือ วัดใหญ่ชัยมงคล เป็นที่อยู่ของพระสังฆราช คือ สมเด็จพระวันรัต และเจดีย์วัดใหญ่ชัยมงคล สร้างขึ้นในสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช หลัจากทรงทำยุทธหัตถีชนะ พระมหาอุปราชา เมื่อ พ.ศ. ๒๑๓๕ หลังจากกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่า วัดใหญ่ชัยมงคลได้กลายสภาพเป็นวัดร้างเกือบ ๑๕๐ ปี กรมศิลปากรได้ขึ้นทะเบียนวัดใหญ่ชัยมงคลเป็นโบราณสถาน เมื่อวันที่ ๒๕ กุมภาพันธ์ ๒๔๗๘ ในปี พ.ศ. ๒๕๐๐ พระครูภาวนารังสี (เปลื้อง เรืองเชียร) ได้บูรณปฏิสังขรณ์ เสนาสนะวัดใหญ่ชัยมงคล เพื่อคงสภาพใช้บำเพ็ญกุศลได้ และได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา เมื่อ พ.ศ. ๑๙๑๐ โดยมีพระครูพิสุทธบุญสาร ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสรูปปัจจุบัน

๔. วัดมเหยงคณ์

วัดมเหยงคณ์ ได้รับแต่งตั้งให้เป็นสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดพระนครศรีอยุธยา แห่งที่ ๔ ตามมติที่ประชุมมหาเถรสมาคม เดิมเป็นพระอารามหลวง และกลายเป็นวัดร้างไปภายหลัง กรุงศรีอยุธยาแตกเมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๐ วัดนี้ตั้งอยู่ ณ หมู่ที่ ๕ ตำบลหันตรา อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา อยู่นอกเขตเมืองมาทางทิศตะวันออก ถ้าเดินมาจากถนนสายเอเชีย แยกเข้าสู่ถนนโรจนะเพื่อมุ่งเข้าเกาะเมือง พอมาถึงเจดีย์วัดสามปลื้มเลี้ยวขวาวัดอ้อมวงเวียนมาตามถนน ระยะทางประมาณ ๑.๕ กิโลเมตร ก็จะถึงทางเข้าวัดมเหยงคณ์ ท่านจะมองเห็นผนังอุโบสถก่อด้วยอิฐ สีแดงตระหง่านแต่ไกล

ปัจจุบันนี้กรมศิลปากรได้ขึ้นทะเบียนวัดมเหยงคณ์เป็นโบราณวัตถุ โบราณสถานของชาติ ตั้งแต่วันที่ ๘ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๘๔ โดยมีพระครูเกษมธรรมทัต ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสรูปปัจจุบัน

๕. วัดทางหลวง

วัดทางหลวง ได้รับแต่งตั้งให้เป็นสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดพระนครศรีอยุธยา แห่งที่ ๕ ตามมติที่ประชุมมหาเถรสมาคม ตั้งอยู่เลขที่ ๖๙ บ้านทางหลวง หมู่ที่ ๔ ตำบลปลายกลัด อำเภอบางซ้าย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ตั้งวัดเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๗ ไม่ระบุที่มาประวัติวัด ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๕ โดยมีพระครูศรีทธานุกิจ ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสรูปปัจจุบัน

๖. วัดเจ้าเจ็ดใน

วัดเจ้าเจ็ดใน ได้รับแต่งตั้งให้เป็นสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดพระนครศรีอยุธยา แห่งที่ ๖ ตามมติที่ประชุมมหาเถรสมาคม ตั้งอยู่เลขที่ ๓๔ บ้านเจ้าเจ็ด หมู่ที่ ๓ ตำบลเจ้าเจ็ด อำเภอ เสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ตั้งวัดเมื่อ พ.ศ. ๒๓๓๕ และได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๐ โดยมีพระมหาเวชยันต์ เวชยนโต ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสรูปปัจจุบัน

๗. วัดสีสุก

วัดสีสุก ได้รับแต่งตั้งให้เป็นสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดพระนครศรีอยุธยาแห่งที่ ๗ ตามมติที่ประชุมมหาเถรสมาคม ตั้งอยู่เลขที่ ๓๕ บ้านสีสุก ถนนอยุธยา-เสนา หมู่ที่ ๒ ตำบลน้ำเต้า อำเภอบางบาล จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ตั้งวัดเมื่อ พ.ศ. ๒๒๔๐ และได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา เมื่อ พ.ศ. ๒๒๕๐ โดยมีพระครูชินธรรมาภรณ์ ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสรูปปัจจุบัน

๘. วัดบึงลัญจวัน

วัดบึงลัญจวัน ได้รับแต่งตั้งให้เป็นสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดพระนครศรีอยุธยา แห่งที่ ๘ ตามมติที่ประชุมมหาเถรสมาคม ตั้งอยู่เลขที่ ๑ ตำบลท่าหลวง อำเภอท่าเรือ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ตั้งวัดเมื่อ พ.ศ. ๒๓๕๖ นางบุญ นายกัน และนายแจ่ม บริจาคที่ดินให้เป็นที่ดินสร้างวัด แล้วเรียกว่า “วัดใหม่ทางหลวง” หรือ “วัดใหม่ทางเรือ” ต่อมาสมัยพระอาจารย์เอี่ยมปกครองวัด ได้เปลี่ยนนามวัดมาเป็นวัดบุญกัณนาวาส ชื่อบริจาคที่ดิน ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา เมื่อวันที่ ๒๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๗๒ โดยมีพระอธิการทองหล่อ โชติโก ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสรูปปัจจุบัน

๙. วัดบรมวงศ์อิศรวรารามวรวิหาร

วัดบรมวงศ์อิศรวรารามวรวิหาร ได้รับแต่งตั้งให้เป็นสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดพระนครศรีอยุธยา แห่งที่ ๙ ตามมติที่ประชุมมหาเถรสมาคม เป็นวัดโบราณ สร้างสมัยกรุงศรีอยุธยา เดิมชื่อว่า **วัดทะเลหญ้า** หรือ **วัดท่าเลหญ้า** เพราะตั้งอยู่กลางทุ่งหญ้า ต่อมาเป็นวัดร้าง สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยาบวรราชนิธิยุมาธิราช ได้บูรณปฏิสังขรณ์ และถวายเป็นพระอารามหลวงในสมัยรัชกาลที่ ๕ และมีนามใหม่ว่า **วัดบรมวงศ์อิศรวราราม** ต่อมาอาคารเสนาสนะได้ชำรุดทรุดโทรม ในปีพุทธศักราช ๒๕๐๓ พระพจนโกศล เจ้าอาวาส ได้บูรณปฏิสังขรณ์ โดยได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากตระกูลมาลากุล ตั้งอยู่หมู่ที่ ๒ ตำบลสวนพริก อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา โดยมีพระครูมหานคราภิรักษ์ ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสรูปปัจจุบัน

๑๐. วัดพนัญเชิงวรวิหาร

วัดพนัญเชิงวรวิหาร ได้รับแต่งตั้งให้เป็นสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดพระนครศรีอยุธยา แห่งที่ ๑๐ ตามมติที่ประชุมมหาเถรสมาคม เป็นวัดโบราณ ตามพระราชพงศาวดารกล่าวว่า พระเจ้าสายน้ำผึ้งทรงสร้างพระอารามนี้ขึ้นในที่พระราชทานเพลิงศพพระนางสร้อยดอกหมาก พระอัครมเหสี วัดนี้จึงมีนามว่า **วัดเจ้าพระนางเชิง** ต่อมาสมัยกรุงศรีอยุธยา เรียกว่า วัดพณังเชิงบ่าง วัดพระเจ้าพณังเชิงบ่าง ในสมัยรัชกาลที่ ๔ พระราชทานนามว่า **วัดพนัญเชิง** ต่อมาได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์จากพระมหากษัตริย์ในพระบรมราชวงศ์จักรีองค์ต่อๆ มาโดยลำดับ

ในปีพุทธศักราช ๒๓๓๙ รัชกาลที่ ๔ เสด็จมาทรงปิดทองพระพุทธรูปวัดพนัญเชิง และพระราชทานนามว่า **พระพุทธไตรรัตนนายก** และเสด็จมาติดพระเนตรมปิดอีกครั้ง ได้โปรดให้พระยาโชฎีกราชเศรษฐี จัดตั้งเครื่องสังเวตตามแบบธรรมเนียมจีน ในสมัยต่อมาเจ้าอาวาสของแต่ละยุคได้สร้างและบูรณปฏิสังขรณ์ปูชนียวัตถุและถาวรวัตถุตลอดมา ตั้งอยู่หมู่ที่ ๑๒ ตำบลกะมัง อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา โดยมีพระเทพรัตนนาคกร ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสรูปปัจจุบัน

๑๑. วัดบ้านแพน

วัดบ้านแพน ได้รับแต่งตั้งให้เป็นสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดพระนครศรีอยุธยา แห่งที่ ๑๑ ตามมติที่ประชุมมหาเถรสมาคม ตั้งอยู่เลขที่ ๑๒๕ บ้านสามกอ หมู่ที่ ๑ ตำบลสามกอ อำเภอสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ตั้งวัดเมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๐ สร้างขึ้นในสมัยกรุงธนบุรี เหตุที่ได้ชื่อว่า วัดบ้านแพน สืบเนื่องมาจากบริเวณนี้ก่อนสร้างวัด เป็นป่ามีนกยูงมาก เวลารำแพนปีกหาง สวยงามมาก และเรียกชื่อว่า บ้านยูงรำแพน และต่อมาชาวบ้านได้เรียกชื่อวัดว่า “วัดจันทควาสน์” โดยมีทรบสาเหตุ ต่อมาชาวบ้านได้เรียกว่า “วัดบ้านแพน” และได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา เมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๕ โดยมีพระครูสุวรรณศีลาธิคุณ ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสรูปปัจจุบัน

๑๒. วัดโคกทอง

วัดโคกทอง ได้รับแต่งตั้งให้เป็นสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดพระนครศรีอยุธยา แห่งที่ ๑๒ ตามมติที่ประชุมมหาเถรสมาคม ตั้งอยู่เลขที่ ๔๙ บ้านกุฎี หมู่ที่ ๑๒ ตำบลกุฎี อำเภอดมัย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ตั้งวัดเมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๐ เดิมตั้งอยู่ห่างจากแม่น้ำน้อย และสถานที่ตั้งวัดเป็นที่เนินสูง เรียกว่า “โคก” เป็นที่เลี้ยงวัวควายของชาวบ้าน เมื่อได้สร้างวัดขึ้นมาแล้ว ได้เรียกว่า “วัดโคกทอง” ต่อมาได้ย้ายวัดมาตั้งอยู่ใกล้กับแม่น้ำน้อยที่ตั้งในปัจจุบันในสมัยของพระครูบวรสังฆกิจ วัดโคกทองได้ผูกพัทธสีมา ประมาณ พ.ศ. ๒๔๙๐ และได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา เมื่อวันที่ ๒ กันยายน พ.ศ. ๒๔๙๐ โดยมีพระใบฎีกาสมคิด จันทวณโณ ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสรูปปัจจุบัน

๑๓. วัดสุทธาวาส

วัดสุทธาวาส ได้รับแต่งตั้งให้เป็นสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดพระนครศรีอยุธยา แห่งที่ ๑๓ ตามมติที่ประชุมมหาเถรสมาคม ตั้งอยู่เลขที่ ๑ บ้านตะพังโคลน ถนนบ้านตะพังโคลน หมู่ที่ ๔ ตำบลลาดบัวหลวง อำเภอลาดบัวหลวง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ตั้งวัดเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๕ และได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา เมื่อวันที่ ๖ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๙๒ โดยมีพระสมุห์สมรักษ์ อนุบาลโย ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสรูปปัจจุบัน

๑๔. วัดนครหลวง

วัดนครหลวง ได้รับแต่งตั้งให้เป็นสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดพระนครศรีอยุธยา แห่งที่ ๑๔ ตามมติที่ประชุมมหาเถรสมาคม ตั้งอยู่หมู่ที่ ๑ ตำบลนครหลวง อำเภอนครหลวง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ตั้งวัดเมื่อ พ.ศ. ๒๓๕๒ และได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา เมื่อ พ.ศ. ๒๓๕๗ โดยมีพระครูกิตติปัญญาวัฒน์ ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสรูปปัจจุบัน

๑๕. วัดตาลเอน

วัดตาลเอน ได้รับแต่งตั้งให้เป็นสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดพระนครศรีอยุธยา แห่งที่ ๑๕ ตามมติที่ประชุมมหาเถรสมาคม ตั้งอยู่เลขที่ ๑ บ้านตาลเอน ถนนชลประทาน หมู่ที่ ๑ ตำบลตาลเอน อำเภอบางปะหัน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ตั้งวัดเมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๐ คำปริศนาของวัดตาลเอนที่เล่าสืบทอดกันมา คือ “วัดตาลเอนเจ้าเณรสร้างมีทองสองอ่างอยู่ระหว่ง ฅนโทษ กาอยู่นอกกระรอกอยู่ใน ใครคิดได้ไปเอาที่กา” ไม่ระบุประวัติที่มาของวัด และได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา เมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๑ โดยมีพระครูสมุห์จิริยุทธิ์ อธิฉนโท ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสรูปปัจจุบัน

๑๖. วัดท่าการ้อง

วัดท่าการ้อง ได้รับแต่งตั้งให้เป็นสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดพระนครศรีอยุธยา แห่งที่ ๑๖ ตามมติที่ประชุมมหาเถรสมาคม ตั้งอยู่บ้านท่า หมู่ที่ ๖ ตำบลบ้านป้อม อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ตั้งวัดเมื่อ พ.ศ. ๒๒๗๕ ไม่ปรากฏหลักฐานที่ชัดเจนว่า ผู้ใดเป็นผู้สร้าง เพราะอยู่นอกเขตพระบรมมหาราชวัง สันนิษฐานว่า คงจะเป็นวัดราษฎรสร้างขึ้น และคงมีการบูรณะปฏิสังขรณ์ขึ้นมาใหม่ ในสมัยรัตนโกสินทร์ ช่วงรัชกาลที่ ๓ ถึงรัชกาลที่ ๔ และได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา เมื่อ พ.ศ. ๒๒๘๕ โดยมีพระครูสุทธิปัญญาโสภณ ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสรูปปัจจุบัน

๑๗. วัดเสาธง

วัดเสาธง ได้รับแต่งตั้งให้เป็นสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดพระนครศรีอยุธยา แห่งที่ ๑๗ ตามมติที่ประชุมมหาเถรสมาคม ตั้งอยู่เลขที่ ๗๐ หมู่ที่ ๕ ตำบลมหาพราหมณ์ อำเภอบางบาล จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ตั้งวัดเมื่อ พ.ศ. ๒๒๘๗ และได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา เมื่อ พ.ศ. ๒๒๙๒ โดยมีพระครูวิบูลจริยากร ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสรูปปัจจุบัน

๑๘. วัดเกาะแก้ว

วัดเกาะแก้ว ได้รับแต่งตั้งให้เป็นสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดพระนครศรีอยุธยา แห่งที่ ๑๘ ตามมติที่ประชุมมหาเถรสมาคม ตั้งอยู่ถนนวัดกล้วย-ป่าโต หมู่ที่ ๑๒ ตำบลกะมัง อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ตั้งวัดเมื่อ พ.ศ. ๒๒๓๐ สมัยก่อนทางทิศตะวันตกของวัดเกาะแก้ว คือ ทางด้านแม่น้ำป่าสัก ในปัจจุบัน มีอาณาเขตกว้างขวางเนื่องจากตั้งอยู่ริมแม่น้ำ และที่ปากคลองข้าวสาร เมื่อถึงฤดูน้ำ น้ำจะไหลแรงทำให้อุโบสถหลักเก่าถูกน้ำกัดเซาะพังลงไปในแม่น้ำทิ้งหลัง ทำให้บริเวณที่ตั้งของวัดแคบลง ปัจจุบันวัดได้รวบรวมอาณาเขตของวัดร้างบริเวณใกล้เคียงอีกวัดเข้าด้วยกัน คือ วัดปราสาท และยังมีซากอุโบสถเหลือแต่ผนัง ชุ่มประตู่ หน้าต่างปรากฏอยู่ในสมัยกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. ๒๓๑๐ วัดเกาะแก้วเคยเป็นที่ตั้งค่ายของกองทัพไทยใน ๙ ทပ် และเป็นค่ายที่พระเจ้าตากสินประทับอยู่ ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา เมื่อวันที่ ๒ กันยายน พ.ศ. ๒๕๐๑ โดยมีพระมหารุ่ง สุขุมโล ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสรูปปัจจุบัน

๑๙. วัดโคก

วัดโคก ได้รับแต่งตั้งให้เป็นสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดพระนครศรีอยุธยา แห่งที่ ๑๙ ตามมติที่ประชุมมหาเถรสมาคม ตั้งอยู่เลขที่ ๑ บ้านพุทเลา ถนนอ่างทอง-อยุธยา หมู่ที่ ๔ ตำบลพุทเลา อำเภอบางปะหัน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ตั้งวัดเมื่อ พ.ศ. ๒๒๙๐ ผู้มีจิตศรัทธาถวายที่ดิน คือ นายธงชัย สัมฤทธิ์ นายเอื้ออังกูร กรเกษม และนางสาวอุดม มีคุณธรรม และได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา เมื่อ พ.ศ. ๒๓๐๐ โดยมีพระครูรัตนกิจจารักษ์ ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสรูปปัจจุบัน

๒๐. วัดเวฬุวัน

วัดเวฬุวัน ได้รับแต่งตั้งให้เป็นสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดพระนครศรีอยุธยา แห่งที่ ๒๐ ตามมติที่ประชุมมหาเถรสมาคม ตั้งอยู่เลขที่ ๕ บ้านโรงช้าง หมู่ที่ ๒ ตำบลโรงช้าง อำเภอมหาสาร จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ตั้งวัดเมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๕ เดิมชื่อวัดตาไม้ไผ่ เพราะพื้นที่ตั้งวัดเป็นป่าไผ่ ต่อมาปี พ.ศ. ๒๔๘๓ ได้เปลี่ยนนามวัดใหม่ “วัดเวฬุวัน” ในสมัยพระครูประสิทธิ์ธรรมานโยค ได้ดำเนินการก่อสร้างอุโบสถหลังใหม่ และได้ขอพระราชทานวิสุงคามสีมา เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๔๐ ได้รับ

พระราชทานวิสุงคามสีมา เมื่อวันที่ ๑๖ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๔๐ โดยมีพระครูประสิทธิ์ธรรมานุโยค ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสรูปปัจจุบัน

สำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดพระนครศรีอยุธยาเหล่านี้ มีจุดประสงค์ไปในทิศทางเดียวกัน คือ ช่วยกันแก้ปัญหาสภาพจิตใจของคนในสังคมที่ประสบกับปัญหาในปัจจุบันและอนาคต โดยเป็นเสมือนการสร้างภูมิคุ้มกันให้กับประชาชนในสังคม ด้วยวิธีจัดโครงการปฏิบัติธรรมโดยมีกิจกรรมตาม ๓ โครงการหลักๆ คือ

(๑) โครงการปฏิบัติธรรมในช่วงเทศกาลวันสำคัญทางศาสนาและวันสำคัญของชาติ เป็นโครงการสำหรับประชาชนทั่วไปได้ปฏิบัติธรรมเป็นพุทธบูชาในวันสำคัญทางศาสนา และ ปฏิบัติเฉลิมพระเกียรติถวายเป็นพระราชกุศลในวันเฉลิมพระชนมพรรษา ๑๒ สิงหาคม และ ๕ ธันวาคม ของทุกปี

(๒) โครงการปฏิบัติธรรมเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในการทำงาน เป็นโครงการสำหรับข้าราชการ พนักงานรัฐวิสาหกิจ ตลอดจนบริษัทต่างๆ นำบุคลากรในองค์กรมาปฏิบัติธรรมตามหลักสูตรที่วัดกำหนดไว้ มีหลักสูตร ๒ คืบ ๓ วัน หลักสูตร ๔ คืบ ๕ วัน และหลักสูตร ๖ คืบ ๗ วัน เพื่อพัฒนาศักยภาพบุคลากรได้มีแนวทางในการพัฒนาตนเองทั้งทางกายและใจ

(๓) โครงการฝึกอบรมคุณธรรมจริยธรรมแก่นักเรียนและเยาวชนที่เรียกว่า โครงการเข้าค่ายคุณธรรม เป็นโครงการด้านศึกษาสงเคราะห์ เกิดจากแนวคิดที่จะให้เยาวชนตลอดจนคนทั่วไป ได้มีโอกาสศึกษาธรรมอย่างถ่องแท้ โดยใช้เวลาสั้นๆ ๒ วัน ๑ คืบ หรือ ๓ วัน ๒ คืบ เพื่อมาใช้ชีวิตอยู่ในวัด สำหรับฝึกปฏิบัติและมีวิถีชีวิตแบบวิถีพุทธตามหลักสูตรที่ทางวัดจัดไว้ให้ โดยมีข้อตกลงร่วมกันในสิ่งที่ต้องปฏิบัติและละเว้นข้อห้าม ตลอดระยะเวลาที่ศึกษาอบรม หรือใช้ชีวิตอยู่ในค่ายปฏิบัติธรรม^{๑๖๓}

๒.๗ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากการศึกษาวิจัยเรื่อง “การพัฒนาการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดพระนครศรีอยุธยา” ผู้วิจัยได้ทำการทบทวนงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง จากงานวิจัยและวิทยานิพนธ์ซึ่งได้มีผู้ศึกษาไว้มากมาย ดังนี้

๒.๗.๑ งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนา

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนามีผู้ศึกษาวิจัยไว้หลายท่านซึ่งผู้วิจัยได้นำมาเป็นแนวทางในการศึกษาและกำหนดกรอบแนวคิดในการวิจัยในครั้งนี้ ได้แก่

พระครูใบฎีกาสุรพล อาสโณ (แย้มขุ่ม) ได้วิจัยเรื่อง “การพัฒนารูปแบบงานสาธารณสงเคราะห์ตามกระบวนทัศน์วิถีพุทธ” ผลการวิจัยพบว่า งานด้านการสาธารณสงเคราะห์ตามกระบวนทัศน์วิถีพุทธของคณะสงฆ์ภาค ๑๕ นั้น เน้นการบริหารจัดการอย่างเป็นระบบที่สามารถปฏิบัติงานออกมาแล้วเป็นสาธารณประโยชน์จริงอย่างเป็นรูปธรรม และที่สำคัญต้องปรับประยุกต์

^{๑๖๓}พระมหานพรัตน์ ขนดีโสภณ, “ประสิทธิผลการบริหารจัดการโครงการปฏิบัติธรรมของพระสังฆาธิการ ในอำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการจัดการเชิงพุทธ, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔).

หลักพุทธธรรมอันเหมาะสมมี หลักไตรสิกขา หลักพรหมวิหารธรรม และหลักสังคหวัตถุธรรม ฯลฯ มาใช้ในการปฏิบัติงานทั้งระบบอย่างเหมาะสมดั่งงาม โดยมีเป้าหมายจุดประสงค์หลักว่า ให้คณะสงฆ์ได้ถือปฏิบัติดำเนินการเน้นหลักให้คณะสงฆ์ได้ทำงานช่วยเหลือประชาชนที่ได้รับความเดือดร้อนในด้านต่าง ๆ เป็นหลักสำคัญ การปฏิบัติงานด้านการสาธารณสุขสงเคราะห์ของคณะสงฆ์ภาค ๑๕ จึงต้องเน้นหนักไปในทิศทางที่เกี่ยวกับการที่คณะสงฆ์ต้องให้ความสงเคราะห์ประชาชนในชุมชนและสังคม ยังเป็นการสร้างความผูกพันระหว่าง วัดกับบ้านอีกทางหนึ่งด้วย ที่ไม่ขัดต่อพระธรรมวินัยและกฎหมายกฎระเบียบของบ้านเมือง เพื่อมุ่งพัฒนาทั้งทางคุณภาพชีวิตของประชาชนทั้งทางวัตถุและจิตใจให้มีความสมดุลทั้งกาย วาจา และจิตใจอันจะนำความสุข ความเจริญพัฒนามาสู่วัดและชุมชน สังคมประเทศชาติ โดยมีวัดและพระภิกษุสามเณรเป็นผู้นำที่สำคัญ และเป็นการดำเนินการช่วยเหลือสังคมทางวัตถุและจิตใจในรูปแบบต่างๆ ได้แก่ ด้านการพัฒนาจิตใจ ด้านคุณภาพชีวิต ด้านการพัฒนาชุมชนและท้องถิ่น ด้านการส่งเสริมอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรม ก็จะส่งผลให้ก่อเกิดความสุข สงบ สว่าง เป็นการพัฒนาอย่างยั่งยืน^{๑๖๔}

พระครูวิสุทธิพัชราจารย์ (ไชยา เขมสิริ) ได้วิจัยเรื่อง “การพัฒนาการจัดการสาธารณูปการของพระสังฆาธิการจังหวัดเพชรบุรี” ผลการวิจัยพบว่า ๑. การพัฒนาคือการทำให้เจริญ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงจากสภาพหนึ่งไปสู่อีกสภาพหนึ่งที่ดีกว่า เดิมอย่างเป็นระบบ ในพระพุทธศาสนามุ่งพัฒนาคนให้มีความรู้และมีสภาพแวดล้อมที่เหมาะสม การก่อสร้างและบูรณปฏิสังขรณ์จัดเป็นงานประเภทสาธารณูปการของพระสังฆาธิการผู้ปกครองดูแลวัด หลักธรรมที่มีความเกี่ยวข้อง โดยตรงกับการพัฒนาจัดการสาธารณูปการที่เด่นชัด มี ๔ ประการ คือ ๑. อุฏฐานสัมปทา ขยันหมั่นเพียรรับผิดชอบหน้าที่ ๒. อารักขสัมปทา รู้จักคุ้มครองรักษาทรัพย์ที่หามาได้ ใช้จ่ายอย่างประหยัด ๓. กัลยาณมิตรตตา คบคนดีเป็นมิตร รู้จักคบหาคนที่มีความรู้และความดีมาเกื้อกูลกัน และ ๔. สมชีวิตา มีความเป็นอยู่เหมาะสมไม่ฟุ้งเฟ้อเกินฐานะ สำหรับการบริหารจัดการทั่วไปมีทฤษฎีที่สอดคล้องกับการพัฒนาหลายประการ แต่สำหรับการพัฒนาการจัดการสาธารณูปการ ทฤษฎีกระบวนการบริหารของฟาโยล (Fayol) ๕ ประการ คือ ๑.การวางแผน ๒.การจัดหน่วยงาน ๓.การบังคับบัญชา ๔.การประสานงาน และ ๕.การควบคุม มีความเหมาะสมกับการบริหารจัดการเชิงพุทธมากที่สุด

๒. สภาพปัญหาทั่วไปที่มีผลกระทบต่อการพัฒนาการจัดการสาธารณูปการของพระสังฆาธิการจังหวัดเพชรบุรี พบว่า จุดแข็งในการดำเนินงานของพระสังฆาธิการ คือ การจัดทำแผนยุทธศาสตร์การดำเนินงานอย่างเด่นชัด ทั้งระยะสั้นและระยะยาว อาศัยองค์ประกอบ ได้แก่ คน เงิน วัสดุอุปกรณ์ และการจัดการ จุดอ่อนในการดำเนินงาน คือ พระสังฆาธิการบางท่านแบกภาระหน้าที่หลายบทบาท บางรูปมีอายุมาก พรรษามาก การติดต่อดำเนินงานเป็นอุปสรรค ส่วนโอกาสในการดำเนินงานคือ ชาวเพชรบุรีเป็นชาวพุทธที่มีจิตศรัทธาในการทำบุญบริจาคทรัพย์มาก และชุมชนให้ความร่วมมือในการระดมทุนในการก่อสร้างศาสนสถานศาสนวัตถุเป็นอย่างดี ส่วนอุปสรรคในการดำเนินงาน คือ ขาดหน่วยงานของทางราชการที่จะเข้ามาช่วยดูแลการก่อสร้าง

^{๑๖๔} พระครูใบฎีกาสุรพล อาสโณ (แยมขุ่ม), “การพัฒนารูปแบบงานสาธารณสุขสงเคราะห์ตามกระบวนการทัศน์วิถีพุทธ”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต (สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ), (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗).

ซ่อมแซม ควบคุมดำเนินงานในด้านศิลปะต่าง ๆ จึงทำให้รูปลักษณ์สถาปัตยกรรมเปลี่ยนแปลงไปบางส่วน

๓. รูปแบบการพัฒนาการจัดการสาธารณูปการของพระสังฆาธิการจังหวัดเพชรบุรี ได้มาจากบริบทของจังหวัดเพชรบุรีซึ่งเป็นจังหวัดที่มีศิลปวัฒนธรรมและงานสกุลช่างเมืองเพชร ซึ่งเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตน ดังนั้น การดำเนินการก่อสร้างพัฒนาต่าง ๆ ต้องคำนึงถึงประโยชน์ใช้สอยให้เหมาะสม และดำเนินการตามแบบแปลนที่ได้รับอนุญาต จึงได้รูปแบบการพัฒนาการจัดการสาธารณูปการของพระสังฆาธิการจังหวัดเพชรบุรี ที่เหมาะสมกับสังคมปัจจุบัน ๖ ประการ คือ ๑) ควบคุมการทำแผนผังวัดให้สอดคล้องกับแผนการพัฒนาของสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ ๒) ควบคุมแบบแปลนเสนาสนะของแต่ละวัดให้อยู่ในหลักประหยัดและพอเหมาะพอสมควรแก่สภาพท้องถิ่นและก่อสร้างตามแบบแปลน ๓) ควบคุมการก่อสร้างโดยให้รักษาศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นเป็นสำคัญ ๔) ควบคุมการเงินและบัญชีรายรับรายจ่ายให้เป็นไปตามหลักบัญชี ๕) ควบคุมการจัดการ ศาสนสมบัติให้เป็นไปตามกฎกระทรวง ๖) ควบคุมการทำเอกสารต่างๆ ให้ถูกต้องตามระเบียบของทางราชการ^{๑๖๕}

พระครูสมุทรประภากร (เฉลิม ปภังกร) ได้วิจัยเรื่อง “การพัฒนาศักยภาพของพระอุปัชฌาย์ในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค ๑๕” ผลการวิจัยพบว่า การพัฒนาศักยภาพพระอุปัชฌาย์ในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค ๑๕ มีจำนวน ๓ ด้าน คือ ๑) ด้านการพัฒนาศักยภาพตนเองของพระอุปัชฌาย์ โดยการพัฒนาศักยภาพคุณสมบัติของพระอุปัชฌาย์ พัฒนาศักยภาพด้านจริยธรรมของพระอุปัชฌาย์ และพัฒนาศักยภาพภาวะผู้นำของ พระอุปัชฌาย์ โดยการพัฒนาศักยภาพพระอุปัชฌาย์ให้มีคุณสมบัติตามพระธรรมวินัย คือมีศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ วิมุตติญาณทัศนะ มีศรัทธา มีhiriโอตตปปะ มีความเพียร มีสติ มีมารยาทงดงาม เป็นสัมมาทิฐิ พระอุปัชฌาย์มีจริยาความเรียบร้อยดีงาม และเป็นที่น่าศรัทธาของพุทธศาสนิกชนทั่วไป มีความเอื้อเฟื้อ สังวร ประพฤติตามพระธรรมวินัย และกฎหมายเถรสมาคมอย่างเคร่งครัด เป็นแบบอย่างอันดีของสัทธิวิหาริก มีภาวะความเป็นผู้นำสูงในการปกครองดูแลคณะสงฆ์

๒) ด้านการพัฒนาศักยภาพของพระอุปัชฌาย์ของคณะสงฆ์ภาค ๑๕ ได้ปฏิบัติหน้าที่ดูแลปกครองสัทธิวิหาริกให้เป็นไปโดยความเรียบร้อยดีงามตามพระธรรมวินัย ให้การศึกษาที่เหมาะสมดีงามเพื่อเพิ่มศักยภาพให้กับสัทธิวิหาริกอันเป็นทรัพยากรอันมีคุณค่าของคณะสงฆ์ พร้อมทั้งให้การสงเคราะห์สัทธิวิหาริกให้มีคุณภาพชีวิตที่ดีแก่สัทธิวิหาริกที่เหมาะสมกับการดำรงสมณเพศตลอดจนให้การดูแลรักษาพยาบาลสุขภาพและสวัสดิการสัทธิวิหาริกอย่างเหมาะสมดีงาม

๓) ด้านการพัฒนาศักยภาพในการเผยแผ่พุทธธรรมของพระอุปัชฌาย์ให้แก่สัทธิวิหาริก และพุทธศาสนิกชนให้บริบูรณ์ทั้งอริสัจ อธิสมาธิ อธิปัญญา สร้างลูกชาวบ้าน ให้เป็นพุทธบุตรสร้าง

^{๑๖๕} พระครูวิสิฐพัชราจารย์ (ไชยยา เขมสิริ), “การพัฒนาการจัดการสาธารณูปการของพระสังฆาธิการจังหวัดเพชรบุรี”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต (สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ), (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗).

พุทธบุตร ให้เป็นอริยบุตรด้วยหลักพุทธธรรมอันดีงามเพื่อสืบทอดอายุบวรพระพุทธศาสนาให้ยั่งยืนสืบต่อไป^{๑๖๖}

พระครูสันติธรรมมาภิรัต (บุญชัย สนติกโร) ได้วิจัยเรื่อง “การพัฒนารูปแบบการปกครองคณะสงฆ์ในเขตปกครองคณะสงฆ์ ภาค ๑๕” ผลการวิจัยพบว่า ๑.สภาพการปกครองคณะสงฆ์ภาค ๑๕ มีการปกครองโดยใช้ พระธรรมวินัยและพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ.๒๕๐๕ และฉบับที่ ๒ พ.ศ.๒๕๓๕ ประกอบกับ กฎ ระเบียบ คำสั่ง มติมหาเถรสมาคมเป็นแบบแผนในการปฏิบัติสืบทอดกันมา ตามแบบการปกครองคณะสงฆ์ในภาคอื่นๆ ยังไม่มีการปรับปรุงให้เหมาะสมกับยุคสมัยจึงทำให้ทราบ ๑) จุดแข็ง คือการปกครองคณะสงฆ์ภาค ๑๕ ทั้ง ๔ จังหวัด แบ่งภาระหน้าที่รับผิดชอบที่ชัดเจน การปกครองเป็นระบบ ใช้กฎเกณฑ์เดียวกันตามหลักพรหมวิหาร ๔ ยึดมั่นในอธิปไตยธรรม ๗ ยกเว้นอดีต ๔ ๒) จุดอ่อน ยังขาดบุคลากรที่มีคุณภาพมาช่วยกันพัฒนาการปกครองคณะสงฆ์ภาค ๑๕ มีการใช้อำนาจในการปกครองขาดความยุติธรรม และขาดความร่วมมือกันของบุคลากรในคณะสงฆ์ ๓) ปัญหา มีนโยบายที่ไม่สอดคล้องกับแผนการปฏิบัติงาน ขาดแรงจูงใจในการปฏิบัติงาน ทำให้ผลของการดำเนินงานเกิดความล่าช้า ๔) อุปสรรค ผู้บริหารขาดความรู้ความเข้าใจในการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ขาดงบประมาณเพื่อสนับสนุนการปกครองคณะสงฆ์ และขาดความรู้ด้านเทคโนโลยีเพื่อการสื่อสารเพื่อการพัฒนาคณะสงฆ์ภาค ๑๕

๒.ปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อความสำเร็จ ในการปกครองคณะสงฆ์ภาค ๑๕ ประกอบด้วย ระบบการปกครองที่ต้องคำนึงถึงองค์ประกอบ ๕ ด้าน คือ การพัฒนารูปแบบด้านการวางแผน มีการวางแผนในการส่งเสริมคุณภาพของพระสงฆ์ทุกระดับชั้น ในการปกครองคณะสงฆ์ทุกด้าน เช่น ส่งเสริมการศึกษาทั้งด้านปริยัติและปฏิบัติ เพื่อพัฒนาศักยภาพพระสงฆ์ทุกชั้น และพระภิกษุสามเณร เพื่อเป็นแบบอย่างที่ดี กำหนดนโยบายการปฏิบัติงานแต่ละปีให้ชัดเจน โดยมีแผนการพัฒนา แผนปฏิบัติการ แผนพัฒนายุทธศาสตร์, การพัฒนารูปแบบด้านการจัดองค์กร มีการแบ่งภาระหน้าที่ให้คณะสงฆ์ภาค ๑๕ รับผิดชอบที่ชัดเจน คือ จังหวัดสมุทรสงครามรับผิดชอบเรื่องการสอบซ่อมบาลีสนามหลวง จังหวัดราชบุรีรับผิดชอบเรื่องการอบรมบาลีก่อนสอบ จังหวัดเพชรบุรีรับผิดชอบเรื่องการอบรมพระวิปัสสนาจารย์ จังหวัดประจวบคีรีขันธ์รับผิดชอบเรื่องการอบรมพระสงฆ์ มีการส่งเสริมและสนับสนุนการศึกษาอย่างจริงจัง สรรหาองค์กรที่จะสนับสนุนเรื่องการศึกษา เพื่อพัฒนาองค์กรและพัฒนาระบบงาน, การพัฒนารูปแบบด้านงานบุคลากร ส่งเสริมบุคลากรให้ไปศึกษาดูงานในด้านที่สนใจ หรือที่เกี่ยวข้องกับงานที่ได้รับมอบหมาย มีการจัดอบรมประชุมสัมมนาเพื่อเสริมสร้างให้บุคลากรมีวิสัยทัศน์ และประสบการณ์ในการปฏิบัติงานให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น และจัดอบรมบุคลากรในด้านเทคโนโลยี บัญชีการเงิน และระเบียบวินัย มารยาทที่เกี่ยวข้องกับงานปกครอง, การพัฒนารูปแบบด้านอำนวยการ นำระเบียบกฎหมายของคณะสงฆ์ และของภาครัฐไปสร้างกติกาในการปฏิบัติภารกิจร่วมกัน และให้ยอมรับกฎเกณฑ์เดียวกันเพื่อปฏิบัติไปในแนวทางเดียวกัน มีการประเมินผลการปฏิบัติทุกโครงการที่จัดขึ้น และการพัฒนารูปแบบด้านการกำกับดูแล เป็นไปในลักษณะที่ปรึกษา ร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมแก้ไข มีการบริหารงานแบบบนลงล่าง และมีคณะกรรมการ

^{๑๖๖}พระครูสมุทรประภากร (เฉลิม ปภังกร), “การพัฒนาศักยภาพของพระอุปัชฌาย์ในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค ๑๕”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต (สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ), (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗).

ติดตามแต่ละฝ่ายอย่างใกล้ชิด อีกทั้งต้องดำเนินการให้สอดคล้องกับภารกิจของคณะสงฆ์ในภาพรวม ทั้ง ๖ ด้าน คือ ด้านการปกครอง ด้านการเผยแผ่ ด้านการศึกษาสงเคราะห์ ด้านการสาธารณสุขสงเคราะห์ และด้านการสาธารณูปการ นอกจากนี้ยังมีปัจจัยด้านอื่นๆ คือ ด้านการจัดงบประมาณ ด้านการจัดโครงการพัฒนาบุคลากร และด้านการจัดอุปกรณ์เทคโนโลยีสารสนเทศมาใช้ในการพัฒนาการปกครองคณะสงฆ์ภาค ๑๕

๓. รูปแบบการปกครองคณะสงฆ์ภาค ๑๕ ที่พัฒนาแล้ว คือมีการวางแผนกระบวนการดำเนินงานที่ส่งเสริมคุณภาพของพระสังฆาธิการทุกระดับชั้นที่ชัดเจน การจัดองค์กรใช้ กฎ ระเบียบ ข้อบังคับ และกติกาเดียวกัน ส่งบุคลากรไปศึกษาดูงานด้านต่างๆ เพื่อเสริมสร้างให้มีวิสัยทัศน์ ประสบการณ์ คุณภาพ และประสิทธิภาพในการปฏิบัติงาน นำระเบียบกฎหมายของคณะสงฆ์ และของภาครัฐไปสร้างกติกาในการปฏิบัติภารกิจร่วมกัน และมีคณะกรรมการกำกับดูแลแต่ละฝ่ายอย่างใกล้ชิด^{๑๖๗}

พระครูสาทรธรรมวิจิตร (อนันต์ ฉนทกโม) ได้วิจัยเรื่อง “การพัฒนาการเทศน์มหาชาติในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา” ผลการวิจัยพบว่า การพัฒนาวิธีการเทศน์มหาชาติในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา พบว่า ๑. ด้านสถานที่ ควรมีสิ่งอำนวยความสะดวก มีความสะอาดเป็นระเบียบเรียบร้อย มีการจัดและติดตั้งระบบเครื่องเสียงที่ดี มีพื้นที่เหมาะสมแก่การจัดเทศน์มหาชาติ มีการจัดตำแหน่งของพระเทศน์และผู้ร่วมฟังเทศน์อย่างเหมาะสม ๒.ด้านพระนักเทศน์ ควรมีลีลาในการเทศน์ ท่วงทำนอง มีการใช้ภาษาและการออกเสียงที่ชัดเจน มีความเข้าใจ และแม่นยำในเนื้อหาที่เทศน์เป็นอย่างดี มีการสอดแทรกประยุกต์เนื้อหาเปรียบเทียบกับปัจจุบัน มีบุคลิกภาพน่าเลื่อมใสศรัทธาสมควรแก่สมณสาธูป ๓.ด้านระยะเวลา ควรมีการประชาสัมพันธ์เกี่ยวกับการเทศน์มหาชาติ มีระยะเวลาในการเทศน์มหาชาติแต่ละกัณฑ์ มีพระนักเทศน์มีการบริหารเวลาที่เหมาะสมในการเทศน์ มีเวลาโดยรวมในการเทศน์มหาชาติไม่น้อยและไม่มากจนเกินไป ๔.ด้านบรรยากาศทั่วไป ควรมีภายในสถานที่จัดเทศน์มหาชาติ มีผู้ร่วมฟังเทศน์มีมนุษยสัมพันธ์ที่ดีให้แก่กันและกัน มีคณะผู้จัดการเทศน์มหาชาติ มีการจัดบรรยากาศให้เข้ากับการเทศน์มหาชาติ สร้างบรรยากาศให้สงบ และสบายใจ การพัฒนาวิธีการเทศน์มหาชาติควรเลือกวันจัดเทศน์มหาชาติได้เหมาะสม โดยรูปแบบการเทศน์มหาชาติในปัจจุบันแบ่งออกเป็น ๒ ลักษณะ ที่เป็นที่ยอมรับใน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา คือ ๑. การเทศน์มหาชาติแบบเรียงกัณฑ์ โดยจะนิมนต์พระสงฆ์มาเทศน์มหาชาติเรียงไปตามลำดับกัณฑ์ ตั้งแต่เริ่มเทศน์กัณฑ์คาถาพันเรียงไปตามลำดับกัณฑ์ต่อไปคือ กัณฑ์ทศพร หิมพานต์ ทานกัณฑ์ วนปเวสน์ ชูชก จุลพน มหาพน กุมาร มัทรี สักกบรรพ มหาราช ฉกัษัตริย์ นครกัณฑ์ จนจบกัณฑ์สุดท้าย ๒. การเทศน์มหาชาติแบบประยุกต์ การเทศน์มหาชาติโดยการที่เป็นที่ยอมรับทั่วไปจะนิมนต์พระสงฆ์เทศน์เป็น ๓ ธรรมาสน์ แล้วก็เริ่มเทศน์ตั้งแต่กัณฑ์แรกเรื่อยไปจนถึงกัณฑ์สุดท้าย หรือบางที่อาจนิมนต์พระสงฆ์มารูปเดียวก็มีเหมือนกันโดยนิมนต์ให้เทศน์ทั้ง ๑๓ กัณฑ์แต่เป็นการเทศน์แบบย่อให้คนฟังได้เข้าใจถึง

^{๑๖๗} พระครูสันติธรรมาภีรต (บุญชัย สนติกโร), “การพัฒนารูปแบบการปกครองคณะสงฆ์ในเขตปกครองคณะสงฆ์ ภาค ๑๕”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต (สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ), (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗).

เรื่องหลักธรรม มีความสนุกสนาน ส่วนมากการจัดเทศน์ในลักษณะนี้จะนิยมจัดกันที่หน่วยงานภาครัฐหรือที่วัดซึ่งมีเวลาจำกัดจึงจัดเทศน์มหาชาติแบบประยุกต์^{๑๖๘}

๒.๗.๒ งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการเผยแผ่พระพุทธศาสนาได้มีผู้ศึกษาวิจัยไว้หลายท่านซึ่งผู้วิจัยได้นำมาเป็นแนวทางในการศึกษาและกำหนดกรอบแนวคิดในการวิจัยในครั้งนี้ ได้แก่

พระครูวิลาศกาญจนธรรม (เล็ก สุมมปญโญ) ได้วิจัยเรื่อง “รูปแบบการจัดการสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดดีเด่น ในเขตปกครองคณะสงฆ์ภาค ๑๔” ผลการวิจัยพบว่า ๑. สภาพทั่วไปของสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดในเขตปกครองคณะสงฆ์ภาค ๑๔ ด้านสถานที่ มีความพร้อมและพอเพียงต่อการจัดการปฏิบัติธรรม ด้านบุคลากร มีพระวิปัสสนาจารย์พอเพียงต่อการสอนธรรมนำปฏิบัติ และสามารถขอบุคลากรมาเพิ่มเติมได้ ด้านงบประมาณ แทบทุกสำนักสามารถอยู่ได้ด้วยเงินบริจาค ด้านการบริหารจัดการ มีการนำเอารูปแบบการจัดการสมัยใหม่เข้ามาใช้ในการบริหารสำนัก

๒. การบริหารจัดการสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดในเขตปกครองคณะสงฆ์ภาค ๑๔ ให้เป็นสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดดีเด่นนั้น นอกจากได้ตามเกณฑ์มาตรฐานของสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติแล้ว ส่วนใหญ่มีความโดดเด่นเกินมาตรฐาน ได้แก่ มีสถานที่ใหญ่โตกว้างขวาง สวยงาม เหมาะสมแก่การปฏิบัติธรรม มีเจ้าสำนักที่มีชื่อเสียงเป็นที่ศรัทธาของประชาชน มีคณะทำงานที่เข้มแข็ง รู้งาน ได้รับงบประมาณจากการบริจาคอย่างพอเพียงต่อการจัดปฏิบัติธรรม หรือได้รับการสนับสนุนด้านงบประมาณจากทางราชการ ตลอดจนมีกองทุน หรือมูลนิธิรองรับ มีการนำเอาระบบการบริหารจัดการสมัยใหม่เข้ามาใช้งาน เป็นต้น

๓. รูปแบบการจัดการสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดดีเด่นในเขตปกครองคณะสงฆ์ภาค ๑๔ นั้น ด้านสถานที่ ได้รับการพัฒนาให้ร่มรื่น สะอาด สวยงาม เหมาะสมกับการปฏิบัติธรรม ด้านบุคลากร เจ้าสำนักเป็นผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบเป็นที่น่าเคารพเลื่อมใส มีพระวิปัสสนาจารย์ที่มีความสามารถในการสอนธรรมนำปฏิบัติ สามารถตอบปัญหาข้อข้องใจได้อย่างชัดเจน มีคณะทำงานแบ่งฝ่ายกันรับผิดชอบอย่างชัดเจน ด้านงบประมาณ ได้รับการสนับสนุนจากหน่วยราชการ มีกองทุน หรือมูลนิธิของวัด และรับบริจาคตามศรัทธา ด้านการบริหารจัดการ มีการนำเอาระบบการจัดการสมัยใหม่เข้ามาช่วยในการบริหารจัดการสำนัก มีการประชาสัมพันธ์ให้ประชาชนรับรู้ตามสื่อต่าง ๆ อย่างทั่วถึง^{๑๖๙}

พระมหากังวาล ธีรธมฺโม (ศรชัย) ได้วิจัยเรื่อง “การพัฒนาประสิทธิภาพการบริหารจัดการสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัด” ผลการวิจัยพบว่า รูปแบบการบริหารจัดการสำนักปฏิบัติ

^{๑๖๘}พระครูสาธกธรรมวิจิตร (อนันต์ ฉนทกโม), “การพัฒนาการเทศน์มหาชาติในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต (สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ), (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗).

^{๑๖๙}พระครูวิลาศกาญจนธรรม (เล็ก สุมมปญโญ), “รูปแบบการจัดการสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดดีเด่น ในเขตปกครองคณะสงฆ์ภาค ๑๔”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต (สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ), (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗).

ธรรมประจำจังหวัด ในเขตการปกครองคณะสงฆ์ ภาค ๑๕ ที่เป็นมาตรฐาน คือ ๑) เจ้าสำนักมีวิสัยทัศน์ มีการชวนชาวศึกษาดูงานของสำนักที่มีมาตรฐานนำมาปรับปรุงสำนักตนเอง เจ้าสำนักรู้จักกำหนดวัตถุประสงค์ รู้จักริเริ่มโครงการที่เป็นแก่นสารประโยชน์ รู้จักวางแผนโครงการเพื่อปฏิบัติงาน จัดที่พัก อาคารปฏิบัติธรรม ให้มีความสะอาดพร้อมใช้งานได้ ๒) ด้านบุคลากร รู้จักแบ่งงานและการมอบหมายอำนาจหน้าที่การทำงาน รู้จักประสานความสามัคคีและประสานประโยชน์ร่วมกัน รู้จักปกครองบังคับบัญชา รู้จักติดตามและประเมินผลงาน พัฒนาบุคลิกภาพของตนเองและบุคลากรให้มีภาวะความเป็นผู้นำ จัดการศึกษาทั้งด้านปริยัติควบคู่กับการปฏิบัติ หมั่นประชุมกันเนื่องนิตย์ ๓) ด้านการบริหารจัดการภายในสำนัก จัดทำบัญชี รายรับ - จ่ายให้เป็นระบบ โปร่งใส ชัดเจน ตรวจสอบได้ บัญชีการเงินของสำนักปฏิบัติธรรมควรแยกจากบัญชีวัด จัดทำสถิติผู้เข้ารับการปฏิบัติธรรม มีการตั้งทุนเพื่อการเผยแผ่ของสำนักปฏิบัติธรรม ประชาสัมพันธ์กิจกรรมผ่านทางสื่อ เช่น แผ่นป้าย แผ่นพับ วิทยุชุมชน ทางอินเทอร์เน็ต เช่น Line และ Facebook เป็นต้น จัดทำสื่อการปฏิบัติธรรม เช่น แผ่นซีดี ดีวีดี หนังสือสวดมนต์ และหนังสือคู่มือการปฏิบัติพระกัมมัฏฐาน^{๑๗๐}

พระครูศรีรัตนธรรมนิเทศ (ปกานนท์ พิลานันท์) ได้วิจัยเรื่อง “รูปแบบการบริหารจัดการสำนักปฏิบัติกัมมัฏฐานของผู้นำชาวพุทธในประเทศไทย” ผลวิจัยพบว่า สภาพทั่วไปของการบริหารจัดการ การสอนกัมมัฏฐานของผู้นำชาวพุทธในอังกฤษทั้ง ๓ ด้าน คือ ด้านสถานที่ ด้านวิทยากร และด้านบริหารจัดการที่ไม่เพียงพอแก่ความต้องการ และการบริหารจัดการยังขาดสภาพคล่องตัว เนื่องจากไม่มีทุนสนับสนุนจากองค์กรต่าง ๆ ขาดเครื่องมืออุปกรณ์ในการทำงาน ขาดแคลนพระธรรมทูตที่มีความรู้ ความสามารถในการสอนวิปัสสนากัมมัฏฐานและด้านภาษา อีกทั้งมีกฎหมายควบคุมการเข้าประเทศอังกฤษที่มีผลกระทบต่อการเข้าไปพำนักในประเทศไทย

ส่วนรูปแบบที่ควรพัฒนา คือ ด้านสถานที่ ควรมีการจัดให้เป็นสัปปายะ สำหรับจัดกิจกรรมการสอนกัมมัฏฐานให้เพียงพอ และให้ความอบอุ่นเพียงพอ

ด้านวิทยากร ควรมีความรู้ดี ควรประพฤติดี และมีความสามารถนำหลักพระธรรมมาประยุกต์ใช้ได้อย่างเหมาะสม

ด้านการบริหารจัดการ ได้มีการวางแผนงานระยะสั้นและระยะยาว ควรมีรูปแบบการบริหารที่ชัดเจน รวมทั้งควรมีคู่มือการสอนกัมมัฏฐานและอุปกรณ์ในการเผยแผ่^{๑๗๑}

พระครูปลัดสุวัฒนวิจิตรคุณ (ไสว โชติโก) และ คณะ ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “วิเคราะห์ยุทธศาสตร์หลักในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระธรรมทูตไทยในอินเดีย” ผลการวิจัยมีดังต่อไปนี้ ด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนา มีค่าเฉลี่ยอยู่ในระดับปานกลาง พบว่า การปฏิบัติศาสนกิจของพระธรรมทูต วัดไทยในอินเดีย ถือเป็นยุคทองของพระธรรมทูต วัดเป็นศูนย์รวมจิตใจของชาวพุทธในอินเดียและชาวพุทธต่างชาติ ได้ประกาศเกียรติคุณของชาติให้ประจักษ์แก่คนทั่วโลก

^{๑๗๐} พระมหากังวาล ธีรธมโม (ศรีชัย), “การพัฒนาประสิทธิภาพการบริหารจัดการสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัด”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต (สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ), (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗).

^{๑๗๑} พระครูศรีรัตนธรรมนิเทศ (ปกานนท์ พิลานันท์), “รูปแบบการบริหารจัดการสำนักปฏิบัติกัมมัฏฐานของผู้นำชาวพุทธในประเทศไทย”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖).

ในส่วนข้อเสนอแนะพบว่า พระธรรมทูตปัจจุบันมีจำนวนน้อยมาก การทำงานไม่เป็นทีม ขาดการมีส่วนร่วม ไม่มีเครือข่ายชาวพุทธระดับนานาชาติและองค์กรหน่วยงานอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง จำเป็นต้องสร้างสำนักงานพระธรรมทูตให้ชัดเจน เพื่อสร้างเครือข่ายในระดับองค์กรได้มีหลายด้านดังนี้

๑. ด้านการศึกษา มีค่าเฉลี่ยอยู่ในระดับปานกลาง พบว่า พระธรรมทูตได้ให้การส่งเสริมด้านการศึกษา มีการสร้างโรงเรียนปญฺจศีล และโรงเรียนต้นกล้า มีการสนับสนุนทุนการศึกษาให้และเด็กและเยาวชน ได้นำเยาวชนมาปฏิบัติธรรมในวัด มีการทำวัตรสวดมนต์ เจริญจิตภาวนา ในส่วนข้อเสนอแนะพบว่า วัดยังไม่ได้สร้างเครือข่ายศูนย์การศึกษา เพื่อประสานงานกับองค์กรข้างนอก ผู้สอนขาดทักษะด้านภาษาท้องถิ่น และการจัดสรรงบประมาณสนับสนุนยังไม่เพียงพอ จำเป็นอย่างยิ่งที่ทุกฝ่ายต้องเข้ามาช่วยเหลือ
๒. ด้านการส่งเสริม มีค่าเฉลี่ยอยู่ในระดับปานกลาง พบว่า พระธรรมทูตเป็นสัญลักษณ์ของความเมตตา ได้มีการอนุเคราะห์ต่อผู้อื่น มีการแจกสิ่งของเครื่องใช้อุปโภค บริโภคและการดูแลสุขภาพพยาบาลให้ มีการจัดตั้งกองทุนเพื่อการอนุเคราะห์การศึกษาเผยแผ่

ในส่วนข้อเสนอแนะพบว่า วัดยังขาดกองทุนเพื่อการส่งเสริมสุขภาพชุมชน เมื่อประสบภัยพิบัติขาดทุนทรัพย์ในการบริหาร จึงจำเป็นต้องหาแนวทางในการตั้งเป็นกองทุน หรือมูลนิธิขึ้นเพื่อจะเอื้อต่อการทำงานส่งเสริมด้านนี้

๓. ด้านคุณสมบัติของพระธรรมทูต มีค่าเฉลี่ยอยู่ในระดับปานกลาง พบว่า จากการปฏิบัติศาสนกิจของพระธรรมทูต ได้มองเห็นประโยชน์ในการเผยแผ่หลักธรรมคำสอนทางศาสนา มีความมั่นใจในคุณค่า ความดีงามและมุ่งมั่นแน่วแน่ต่ออุดมการณ์ของพระพุทธศาสนา ทำให้เห็นประโยชน์ ที่เป็นคุณสมบัติของพระธรรมทูต ส่วนข้อเสนอแนะพบว่า พระธรรมทูตที่ทำงานไม่ต่อเนื่อง เกิดอาการท้อแท้ หหมดกำลังใจ รู้สึกเบื่อต่อภาระที่รับผิดชอบและเกิดความรู้สึกว่า การมาปฏิบัติหน้าที่พระธรรมทูต ทำให้ความรู้ ความสามารถของตนเองด้อยลง จำเป็นต้องสร้างกำลังใจและพึงพอใจในการทำงานให้มากขึ้น
๔. ด้านความคิดเห็น มีค่าเฉลี่ยอยู่ในระดับมาก พบว่า แนวความคิดเห็นของพระธรรมทูตได้เกิดรู้สึกมีความเสียสละ มีความรับผิดชอบต่อส่วนรวมและการเผยแผ่และได้ทุ่มเทกำลังกายและใจให้กับภารกิจในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

ในส่วนข้อเสนอแนะพบว่า พระธรรมทูตควรพัฒนาทัศนคติต่อความเชื่อมั่นในตนเอง เพราะจะขาดความรู้ขาดประสบการณ์ ขาดทักษะในด้านภาษาอังกฤษและการสื่อสาร จึงมีค่าเฉลี่ยน้อยตามอันดับ^{๑๗๒}

บรรจง โสตาดีและคณะ ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาแนวทางพัฒนาสำนักปฏิบัติธรรมในเขตปกครองคณะสงฆ์ ภาค ๑๑” ผลการวิจัยพบว่า แนวทางพัฒนาสำนักปฏิบัติธรรมในเขตปกครองคณะสงฆ์ภาค ๑๑ สรุปได้ ๖ ด้าน คือ ๑) แนวทางพัฒนาด้านสภาพแวดล้อมและอาคารสถานที่ ๒) แนวทางพัฒนาด้านบุคลากร ๓) แนวทางพัฒนาด้านการบริหารจัดการ ๔) แนวทางพัฒนาด้านรูปแบบปฏิบัติ/วิธีฝึกปฏิบัติ ๕) แนวทางพัฒนาด้านผลกระทบ ๖) แนวทางพัฒนาด้านงบประมาณ^{๑๗๓}

^{๑๗๒} พระครูปลัดสุวัฒนวิจิตรคุณ (ไสว โชติโก) และคณะ, “วิเคราะห์ยุทธศาสตร์หลักในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระธรรมทูตไทยในอินเดีย”, รายงานการวิจัย, (สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ก-ข.

^{๑๗๓} บรรจง โสตาดีและคณะ, “การศึกษาแนวทางพัฒนาสำนักปฏิบัติธรรมในเขตปกครองคณะสงฆ์ภาค ๑๑”, รายงานการวิจัย, (สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ก-ข.

ดวงกมล ทองคนารักษ์ ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “รูปแบบโครงการปฏิบัติธรรมที่เหมาะสมสำหรับชาวต่างประเทศในประเทศไทย” ผลการวิจัยพบว่า การปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท ทั้งสมถและวิปัสสนา ตลอดจนปัจจัยที่เกื้อกูลการปฏิบัติธรรม เช่น การตัดปณิธิ การแสวงหา กัลยาณมิตร การเลือกกรรมฐานที่เหมาะสมกับผู้ปฏิบัติธรรม และสัปปายะในการปฏิบัติธรรม ล้วนมี ผลต่อผู้เข้าปฏิบัติธรรม นอกจากนี้รูปแบบการปฏิบัติธรรมที่เหมาะสมสำหรับการปฏิบัติธรรมของชาว ต่างประเทศในประเทศไทย ควรมีจัดโครงการปฏิบัติธรรมแยกตามกลุ่มของผู้เข้าปฏิบัติธรรม เช่น การจัดคำแนะนำเบื้องต้นสำหรับนักท่องเที่ยวที่สนใจการปฏิบัติแต่ยังไม่พร้อมที่จะเข้าฝึกอบรม โครงการปฏิบัติธรรมเบื้องต้น โครงการปฏิบัติธรรมสำหรับผู้ที่เคยฝึกปฏิบัติมาก่อน และโครงการ ฝึกอบรมปฏิบัติธรรมขั้นสูง ตลอดจนการจัดบวชให้แก่ชาวต่างชาติที่สนใจ นอกจากนี้ควรประยุกต์ หลักสัปปายะ ๗ เพื่อใช้เป็นแนวทางในการสนับสนุนการปฏิบัติธรรม^{๑๗๔}

บัญชา จำปารักษ์ ผศ. และคณะ ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การประเมินประสิทธิภาพการ สอนวิชาธรรมะภาคปฏิบัติ” ผลการวิจัยครั้งนี้ สรุปได้ดังนี้ ๑. มากกว่า ร้อยละ ๘๐ มีสถานภาพเป็น พระภิกษุ ส่วนเป็นสามเณรร้อยละ ๒๐ และพระนิสิตร้อยละ ๙๕.๒ เรียนสาขาปรัชญาและศาสนา รองลงมาเป็นสาขาหลักสูตรและการสอน ร้อยละ ๘๓.๒ และรัฐศาสตร์ ร้อยละ ๘๒.๗ ๒. สำหรับ ประสิทธิภาพการสอนของอาจารย์ พบว่า นิสิตปีที่ ๑ ส่วนใหญ่ร้อยละ ๘๑.๑ เห็นว่า ประสิทธิภาพ การสอนของอาจารย์ อยู่ในระดับมาก นิสิตปีที่ ๒ ส่วนใหญ่ ร้อยละ ๕๘.๖ เห็นว่า ประสิทธิภาพการ สอนของอาจารย์ อยู่ในระดับน้อย นิสิตปีที่ ๓ ร้อยละ ๖๙.๙ เห็นว่า ประสิทธิภาพการสอนของ อาจารย์ อยู่ในระดับปานกลาง ส่วนนิสิตปีที่ ๔ ส่วนใหญ่ร้อยละ ๘๑.๓ เห็นว่า ประสิทธิภาพการสอน ของอาจารย์ อยู่ในระดับมาก สรุปได้ว่า การเปรียบเทียบประสิทธิภาพการสอนแต่ละสาขาวิชาและแต่ ละชั้นปีไม่มีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ^{๑๗๕}

อุทัย สติมั่น ได้วิจัยเรื่อง “การพัฒนารูปแบบการจัดการความรู้สำหรับสำนักปฏิบัติธรรม ในประเทศไทย” ผลวิจัยพบว่า วัด หรือ สำนักปฏิบัติธรรม เป็นสัญลักษณ์ของความสงบ รื่นรมย์ เพราะเป็นที่พักของผู้มีบาปกรรมอันสงบระงับแล้ว เป็นที่อยู่ของผู้เห็นภัยในวัฏฏะ ห่างไกลจาก ความชั่วทุรแบบเป็นที่อาศัยของผู้ที่มีความบริสุทธิ์สะอาดทางกาย วาจา ใจ รูปแบบการจัดการ ความรู้ของสำนักปฏิบัติธรรม คือการดำเนินการในลักษณะแบบธรรมนิยมดั้งเดิม ยังไม่ได้นำรูปแบบ การจัดการความรู้ที่เป็นกระบวนการอย่างชัดเจน ทำให้ประสิทธิภาพในการจัดการความรู้จึงยังไม่ ปรากฏชัด ทั้งนี้ เพราะไม่ได้มีการวิเคราะห์ถึงเป้าหมาย รวมถึงเหตุผลและความจำเป็นในการที่จะใช้ ความรู้ มาเป็นเครื่องมือในการบริหารจัดการสำนักปฏิบัติธรรมอย่างเต็มที่ แต่มีกระบวนการ ดำเนินงาน ในปัจจุบันจึงเป็นลักษณะแบบสังคัมภรณชาติ ส่วนองค์ประกอบของการจัดการความรู้ นั้น ต้องประกอบด้วยองค์ประกอบ ๓ ประการ คือ

^{๑๗๔}ดวงกมล ทองคนารักษ์, “รูปแบบโครงการปฏิบัติธรรมที่เหมาะสมสำหรับชาวต่างประเทศใน ประเทศไทย”, วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช วิทยาลัย, ๒๕๕๒).

^{๑๗๕}บัญชา จำปารักษ์ และคณะ, “การประเมินประสิทธิภาพการสอนวิชาธรรมะภาคปฏิบัติ”, รายงานการวิจัย, (สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ก-ข.

๑) ด้านคน ต้องมีโครงสร้างของการจัดการความรู้ที่เอื้อต่อความสำเร็จของการจัดการความรู้ ผู้บริหารสูงสุดในองค์กรจะต้องเห็นคุณค่าในการจัดการความรู้และดำเนินการผลักดันการจัดการความรู้ ที่สำคัญคนในองค์กรจะต้องมีความกระหายใคร่เรียนรู้มีวัฒนธรรมในการเรียนรู้ มีทัศนคติที่ดีในการทำงาน

๒) ด้านเทคโนโลยี สำนักปฏิบัติธรรมจะต้องมีระบบ IT หรือเทคโนโลยีสารสนเทศ และการสื่อสารที่หลากหลายและมีประสิทธิภาพ เพราะจะช่วยให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ได้อย่างสะดวกและรวดเร็ว เช่น สื่ออินเทอร์เน็ต เป็นต้น

๓) ด้านกระบวนการสำนักปฏิบัติธรรมจะต้องมีกระบวนการทำการจัดการความรู้ที่ชัดเจน เป็นระบบและมีประสิทธิผล ตัวอย่างของกระบวนการที่ถูกนำมาประยุกต์ใช้ในวงการราชการ เช่น กระบวนการจัดการความรู้ตามแนวทางของ ก.พ.ร.^{๑๗๖}

สรุปได้ว่า ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในปัจจุบัน พบว่า พระสงฆ์ส่วนใหญ่ใช้วิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาประยุกต์หลักธรรมให้เข้ากับสังคมไทยในปัจจุบันบ้าง ทำให้การเผยแผ่พระพุทธศาสนาเปลี่ยนจากนโยบายเชิงรับ มาเป็นเชิงรุกในปัจจุบันตลอดจนปัจจัยที่เกื้อกูลการปฏิบัติธรรม เช่น การตัดปลีโพธิ์ การแสวงหากัลยาณมิตร การเลือกกรรมฐานที่เหมาะสมกับผู้ปฏิบัติธรรม และสัปปายะในการปฏิบัติธรรม ล้วนมีผลต่อผู้เข้าปฏิบัติธรรม นอกจากนี้รูปแบบการปฏิบัติธรรมที่เหมาะสมสำหรับการปฏิบัติธรรมของชาวต่างประเทศในประเทศไทย ควรมีจัดโครงการปฏิบัติธรรมแยกตามกลุ่มของผู้เข้าปฏิบัติธรรม เช่น การจัดคำแนะนำเบื้องต้นสำหรับนักท่องเที่ยวที่สนใจการปฏิบัติแต่ยังไม่พร้อมที่จะเข้าฝึกอบรม โครงการปฏิบัติธรรมเบื้องต้น โครงการปฏิบัติธรรมสำหรับผู้ที่เคยฝึกปฏิบัติมาก่อน และโครงการฝึกอบรมปฏิบัติธรรมขั้นสูง ตลอดจนการจัดบวชให้แก่ชาวต่างชาติที่สนใจ นอกจากนี้ควรประยุกต์หลักสัปปายะ ๗ ความดีงามและมุ่งมั่นแน่วแน่ต่ออุดมการณ์ของพระพุทธศาสนา ทำให้เห็นประโยชน์ ที่เป็นคุณสมบัติของพระธรรมทูต ส่วนข้อเสนอแนะพบว่า พระธรรมทูตที่ทำงานไม่ต่อเนื่อง เกิดอาการท้อแท้ หหมดกำลังใจ รู้สึกเบื่อต่อภาระที่รับผิดชอบและเกิดความรู้สึกว่า การมาปฏิบัติหน้าที่พระธรรมทูต ทำให้ความรู้ ความสามารถของตนเองด้อยลง จำเป็นต้องสร้างกำลังใจและพึงพอใจในการทำงานให้มากขึ้น ๔. ด้านความคิดเห็น มีค่าเฉลี่ยอยู่ในระดับมาก พบว่า แนวความคิดเห็นของพระธรรมทูตได้เกิดรู้สึกมีความเสียสละ มีความรับผิดชอบด้านการเผยแผ่และได้ทุ่มเทกำลังกายและใจให้กับภารกิจในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

^{๑๗๖} อูทัย สติมัน, “การพัฒนารูปแบบการจัดองค์ความรู้สำหรับสำนักปฏิบัติธรรมในประเทศไทย”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕).

๒.๗ กรอบแนวคิดการวิจัย

จากการทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเกี่ยวกับการพัฒนาการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดพระนครศรีอยุธยาผู้วิจัยสามารถนำมากำหนดเป็นกรอบแนวคิดการวิจัยได้ดังนี้

แผนภาพที่ ๒.๑ แสดงกรอบแนวคิดการวิจัย (Research Framework)